T. C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİSEY YAZITLARINDA İSİM YAPIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail MANTIOĞLU

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Ankara, 2025

T. C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİSEY YAZITLARINDA İSİM YAPIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail MANTIOĞLU

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Akartürk KARAHAN

Ankara, 2025

ONAY SAYFASI

İsmail MANTIOĞLU tarafından hazırlanan "Yenisey Yazıtlarında İsim Yapımı" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	**Kabul / Red**	**Kurumu**	**İmza**
Prof. Dr. Akartürk KARAHAN	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU	Kabul	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Doç. Dr. Yaşar TOKAY	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 12.11.2025

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Muhammet Enes KALA

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (12.11.2025)

İsmail MANTIOĞLU

Eşim Buse'ye ve Oğlum Halil'e…

TEŞEKKÜR

Öncelikle yüksek lisans eğitimi almak için Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesini tercih etmemde baş karakter olan ve kabulümden tezimi tamamladığım bu sürecin sonuna kadar bilimsel düşünmeyi bilgeliğiyle bizzat gösteren, her anlamda yolumu açan, çabamı gören, desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Akartürk KARAHAN'a teşekkür ederim.

Akademik bakış açısı kazanmamda emeği olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Funda TOPRAK'a, Doç. Dr. Yaşar TOKAY'a, Dr. Öğr. Nurdan BESLİ'ye ve önerileriyle tezimin son şeklini almasına katkı sağlayan Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU'na ayrıca teşekkür ederim.

Tüm bu sürecin mimarı ve yüksek lisansa başlama fikrimin doğmasına vesile olan, Türkçe Eğitimi lisans programına başladığım 2008'den tezimi tamamladığım bu sürece kadar içinden çıkamadığım her konuda desteğini esirgemeyip yanımda olan; akademisyenliği, vatanseverliği, her şeyden öte insanlığıyla bana ve yetiştirdiği binlerce meslektaşıma örnek olan; Türk dili için "Tün udımatı, küntüz olormatı" çalışan kıymetli büyüğüm Prof. Dr. Erhan AYDIN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bütün teşekkürlerimin ötesinde hayatıma girdiği ilk günden beri her anımda yanımda olan hayat arkadaşım, eşim Buse'ye ve hayat kaynağım, oğlum Halil'e ömrümün her anıyla teşekkür ederim.

ÖZET

Yenisey Yazıtlarında İsim Yapımı

Yenisey yazıtları, Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva ve Hakasya özerk bölgelerinden geçen Yenisey Nehri boyunca dikili taş, mezar taşı, ayna, metal gibi çeşitli malzemeler üzerine Türk runik harfleriyle yazılmış, günümüze kadar 300 civarında ele geçirilen irili ufaklı yazıtlardır. Bu yazıtların Türk runik harfli kağanlık yazıtlarından farklı sözcükler barındırması, Türkçenin erken dönemindeki bazı ses değişimlerinin izlenmesi, kapalı e sesinin farklı bir işaretle gösterilmesi gibi diyalektolojik veriler sunması; bu metinlerdeki söz yapım yollarının tarihî dönem sözlük ve gramerleri dışında da incelenmesini gerektirmiştir. Çalışmanın amacı, bu metinlerindeki isim türetme eklerini ve bu eklerle türeyen sözcükleri tespit ederek morfolojik yapıyı değerlendirmektir. Çalışmanın ana materyalini Aydın 2019'daki Yenisey yazıtlarının tamamı oluşturmakla birlikte tespit edilen sözcüklerle ilgili okuma-anlamlandırma yorumlarında başka çalışmalar da karşılaştırılmıştır. Eklerin Türk runik metinlerden Türkiye Türkçesine kadarki tarihî serüveni takip edilmiştir. Ekin tespit edildiği her sözcük için madde başı yapılarak tahlili verilmiş, yapılan etimoloji çalışmaları ve sözlük verileri de karşılaştırılarak Türkçenin tarihî dönemlerindeki farklılıklar gösterilmiştir. İki ana bölümde "Fiilden İsim Yapımı" başlığı altında doksan dört sözcük ve on sekiz ek, "İsimden İsim Yapımı" başlığı altında seksen üç sözcük ve yirmi yedi ek olmak üzere toplamda yüz yetmiş yedi sözcük ve otuz beş ek değerlendirilmiştir. Ek ve sözcüklerin diyalektolojik verileri, oluşma yolları, kullanım sıklıkları, Türkiye Türkçesine kadarki süreci görülmüştür. Sonraki çalışmalarda birleştirme ve ödünçleme metotları da kullanılarak yaşayan Türk lehçeler verilerle bu yazıtlarla ilgili bütün okuma-anlamlandırma önerileri bir araya getirildiğinde daha farklı sonuçlara ulaşılabileceği anlaşılmıştır. Sonuç olarak Türk runik metinlerin sözlük çalışmalarına Yenisey bölgesi özelinde katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenisey yazıtları, Türk runik, yapım ekleri, etimoloji, isim yapımı

ABSTRACT

Noun Formation in the Yenisei Inscriptions

The Yenisei inscriptions are inscriptions of various sizes, numbering around 300 to date, written in Turkic runic letters on various materials such as standing stones, gravestones, mirrors, and metal along the Yenisei River, which flows through the autonomous regions of Tuva and Khakassia, part of the Russian Federation. These inscriptions contain words that differ from those found in khanate inscriptions written in Turkic runic script. They also provide dialectological data, such as evidence of certain sound changes in early Turkic and the representation of the closed e sound with a different sign. This necessitates the examination of word formation in these texts outside the scope of historical dictionaries and grammars. The aim of this study is to evaluate the morphological structure by identifying the noun-deriving suffixes in these texts and the words derived with these suffixes. While the main material of the study consists of all the Yenisey inscriptions in Aydın 2019, other studies have also been compared in the reading and interpretation of the identified words. The historical journey of the suffixes from the Turkic runic texts to modern Turkish has been traced. An entry has been created for each word in which the suffix was identified, and its analysis has been provided. The differences in Turkish throughout its historical periods have been demonstrated by comparing the etymological studies and dictionary data. Under the heading 'Derivation of Nouns from Verbs,' ninety-four words and eighteen suffixes were evaluated in two main sections, while under the heading 'Derivation of Nouns from Nouns,' eighty-three words and twenty-seven suffixes were evaluated, totalling one hundred and seventy-seven words and thirty-five suffixes. The dialectological data of the suffixes and words, their formation paths, frequency of use, and the process up to Turkish were examined. It was understood that in subsequent studies, by combining the methods of amalgamation and borrowing, and bringing together all the reading and interpretation suggestions related to these inscriptions with data from living Turkish dialects, different results could be achieved. In conclusion, an attempt has been made to contribute to the lexical studies of Turkish runic texts, specifically in the Yenisey region.

Keywords: Yenisey inscriptions, Turkic runic, derivational affixes, etymology, noun formation

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI i

BEYAN ii

TEŞEKKÜR iv

ÖZET v

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ix

TABLOLAR DİZİNİ xi

GİRİŞ 1

1. Yenisey Yazıtları 1

2. Yenisey Yazıtları Hakkında Yapılan Çalışmalar 1

3. Amaç ve Yöntem 2

4. İncelenen Yenisey Yazıtlarının Listesi 4

İNCELEME 8

1. Fiilden İsim Yapımı 8
   1.1. -(y)A/I/U 8
   1.2. -dX 17
   1.3. -(X)g 19
   1.4. -GA 32
   1.5. -(A)gAn 36
   1.6. -(X)glI 38
   1.7. -gU 39
   1.8. -(X)k 42
   1.9. -(X)l 52
   1.10. -(X)m 54
   1.11. -mAk 58
   1.12. -mIş 59
   1.13. -(X)n 60
   1.14. -(X)nç(X) 63
   1.15. -(X)p 68
   1.16. -(X)r 68
   1.17. -(X)ş 70
   1.18. -(X)z 76

2. İsimden İsim Yapımı 79
   2.1. +A 79

2.2. +AgU(n) 81
2.3. +(X)ç 82
2.4. +çA 87
2.5. +çI 92
2.6. +çXg 97
2.7. +çXk 98
2.8. +DAg 101
2.9. +dAm 102
2.10. +dAş 107
2.11. +GI 111
2.12. +GU 113
2.13. +kAn 115
2.14. +lA 116
2.15. +lXg 119
2.16. +lXk 135
2.17. +mIş 137
2.18. +(X)n[1] 138
2.19. +(X)n[2] 143
2.20. +(X)nç 145
2.21. +(X)ŋ 147
2.22. +rX 149
2.23. +rAk 151
2.24. +sXk 153
2.25. +sXz 154
2.26. +şIn 157
2.27. +(X)Z 159

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 162

KAYNAKLAR 167

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Ar. : Arapça
bk. : bakınız
CC : Codex Cumanicus
çev. : çeviren(ler)
Çin. : Çince
DM : Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye
DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk
ed. : editör(ler)
Far. : Farsça
Fra. : Fransızca
haz. : hazırlayan(lar)
İML : İbnü Mühenna lügatı
KB : Kutadgu Bilig
KE : Kitâbu'l-Ef'âl
Kİ : Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
krş. : karşılaştırınız
Mac. : Macarca
Man. : Mançuca
ME : Mukaddimetü'l-Edeb
mec. : mecaz
Moğ. : Moğolca
RS : Resûlî Sözlüğü
Sür. : Süryanice
T. : Türkçe
TDK : Türk Dil Kurumu
Toh. : Toharca
TT : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TZ : Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luġati't-Türkiyye
vd. : ve diğerleri
< : Çözümleme işareti
> : Gelişimin yönünü gösterir.
- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.

+ : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.

* : Farazî/tahmini biçimleri gösterir.

~ : Birbirinin yerine geçen (alternatif) şekilleri gösterir.

[…] : Metinde bulunduğu belli edilen ancak seçilemeyen yerleri gösterir.

<…> : Yazıcının unuttuğu ancak olması gereken veya silinmiş, aşınmış yerleri gösterir.

ė : Kapalı e sesini gösterir.

ŋ : /ng/ sesini gösterir.

ñ : /ny/ sesini gösterir.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Fiilden isim yapan ekler ve bu eklerle türetilen sözcükler 162
Tablo 2. İsimden isim yapan ekler ve bu eklerle türetilen sözcükler 163

GİRİŞ

1. Yenisey Yazıtları

Yenisey yazıtları; Rusya Federasyonu'na bağlı Hakasya ve Tuva özerk cumhuriyetlerinden geçen Yenisey Nehri boyunca dikili taş, mezar taşı, ayna, metal gibi malzemelere Türk runik harfleriyle yazılmış 300 civarında irili ufaklı parçadan oluşan yazıtlardır (Mantıoğlu, 2025a, s. 320). Büyük çoğunluğu mezar taşı niteliğinde metinlerden oluşsa da ayna, para, maşrapa, kama, küp gibi kişisel eşyalar da olduğu için "Yenisey mezar taşları" ifadesi yazıtların ancak bir bölümünü ifade etmektedir.

Yenisey yazıtları, doğuda Yukarı Yenisey Vadisi'ndeki Tuva'nın başkenti Kızıl'ın 60 kilometre uzağındaki Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik Irmağı yakınındaki Şançi bozkırlarına kadar uzanan, yaklaşık 200 kilometrelik bir alanda toplanmaktadır (Kormuşin, 2001, s. 259).

2. Yenisey Yazıtları Hakkında Yapılan Çalışmalar

Rus Çarı A. Mihayloviç'in elçisi N. Milescu'nun 1675'te Yenisey Nehri çevresindeki gözlemlerine dayanarak yaptığı tasvirler ve S. U. Remezov'un 1697'de yayımladığı *Sibirya atlası*'ndaki resimlerle bilgiler, Yenisey yazıtları ile ilgili bilinen ilk çalışmalardır (Constantin, 1985).

Bilim dünyasında yazıtlara merak uyandıran asıl çalışma 1709'da Poltova Savaşı'nda Ruslara esir düşünce bitki bilimci D. G. Messerschmidt'e yardımcı olarak Güney Sibirya bölgesindeki bitkilerle ilgili araştırmalara katılan P. T. von Strahlenberg'in 1721'de Uybat III yazıtının keşfiyle başlayan ve 1730'da ülkesine dönünce Stockholm'de yayımladığı *Das nord und ostliche theil von Europa und Asia* adıyla tanınan eseridir (Aydın, 2019, s. 21).

Bulunduğu tarihten günümüze keşifleri devam eden Yenisey yazıtlarının derli toplu ilk yayını W. Radloff'un *Die alttürkischen inschriften der Mongolei* (1895) çalışmasıdır. Bu çalışmada o güne kadar keşfedilen 40 yazıtın fotoğrafı, matbu Runik harfli metni, yazı çevrimi, sözlüğü ve Almanca çevirisi bulunmaktadır. Aynı sistemle H. N. Orkun'un *Eski Türk yazıtları II-III* (1938-1940) çalışmalarında ise yine o güne kadar keşfedilen 47 yazıtla ilgili bilgi bulunmaktadır. S. Ye. Malov'un *Yenisesykaya Pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı* (1952) çalışmasında Radloff'un yayınındaki ilk yazıt Uyuk-Tarlak'a E-1 harf ve

numarası verilerek o güne kadar keşfedilmiş 51 yazıt adlandırılmıştır. Bu yayın, sonraki çalışmalarda kısaltma ve adlandırma karışıklıklarının önüne geçilmesinde öncülük etmiştir. Sonraki yıllarda keşifler devam ederek *Drevnetyurkskiy slovar'*'da (1969) 85 yazıtın envanter bilgisi ve söz varlığı verilmiştir. D. D. Vasilyev'in *Korpus* kısa adıyla bilinen çalışması *Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya* (1983)'da o güne kadar keşfedilen 145 yazıtın envanter bilgisi verilmiştir. İ. V. Kormuşin'in yazıtların bulunduğu bölgeye göre sıralayarak yayımladığı *Tyurkskiye Yeniseyskiye yepitafii, tekstı i issledovaniya* (1997; genişletilmiş 2. baskı 2008) ise matbu harf çeşitliliğinin zengin olduğu ve birçok yazıta ait fotoğrafı da içeren okuma-anlamlandırma çalışmalarındandır. Bunların dışında O. N. Tuna, T. Tekin, O. F. Sertkaya, H. Şirin, M. Erdal başta olmak üzere birçok yazarın makale, bildiri düzeyinde müstakil okuma-anlamlandırma çalışması; İ. A. Batmanov, İ. L. Kızlasov ve L. R. Kızlasov, N. Bazılhan, E. Recebli ve N. Useev'in kitap çalışmaları olmakla birlikte derli toplu ve bugüne kadarki en kapsamlı neşirse bu çalışmada temel alınan Aydın 2019[1]dur. Yapılan çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Aydın, 2013a, s. 17-22; 2019, s. 21-34.

3. Amaç ve Yöntem

Türk runik harfli metinler içinde ilk keşfedilenin Yenisey bölgesi yazıtlarından Uybat III olmasına karşın metinlerle ilgili çalışmalar gerek çok satırlı olmaları gerek tarihî verilere daha çok yer vermeleri sebebiyle Moğolistan bölgesindeki kağanlık yazıtlarında yoğunlaşmıştır. Yenisey yazıtlarının yazıcılarının genellikle sıradan kişiler olmaları sebebiyle düzensiz yazılmaları, az satırlı olmaları, tekrar eden ifadelerin sıkça kullanılması, ait olduğu boy veya boyların teşhis edilebilmesi için yeterli verinin olmaması gibi sebeplerden ötürü daha az araştırmacının ilgilenmesine sebep olmuştur. Ancak okuma ve anlamlandırmada sorun olarak da görülen harf çeşitliliği ile bu harflerin diğer Türk runik yazılı metinlerden farklı sesleri karşılaması, diğer Türk runik harfli yazıtlarda olmayan çokça sözcük tanığının olması, erken dönemde bazı ses değişimlerinin izlenmesi, /ė/ 'kapalı e' sesinin farklı bir işaretle gösterilmesi gibi diyalektolojik veriler sunması; Yenisey yazıtlarının söz varlığı ve gramer çalışmalarına olan ilgiyi artırmıştır.

Eski Türkçe döneminin genelini inceleyen söz varlığı ve etimoloji çalışmaları (Clauson, 1972; Erdal, 1991…), dönemin genelini veya bir kısmını konu edinen gramer

[1] Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri, Yenisey yazıtları*. Kronik Kitap.

çalışmaları (Gabain, 1988; Hacıeminoğlu, 1996; Tekin, 2003; Erdal, 2004; Eraslan, 2012…) bulunmakla birlikte Türk runik harfli metinlerin bütününü kapsayan bir söz varlığı çalışması henüz bulunmamaktadır. Öte yandan okuma-anlamlandırma çalışmaları ve dönem gramerlerinin içinde örnek düzeyinde paylaşımlar dışında Yenisey yazıtlarının grameriyle ilgili müstakil çalışma sınırlıdır. Söz yapımı başlığını yakından ilgilendiren çalışmalara bakıldığında ise Türkçenin tarihî dönem gramerleri ve sözlükleri haricinde Y. Şimşek'in *Yenisey yazıtlarında ekler* (2014) başlıklı Yenisey yazıtlarının ek dizini niteliğindeki makalesi ile yazıtları bütüncül bir bakışla inceleyen A. Yıldırım'ın *Yenisey yazıtları grameri* (2019) ve İ. Kekevi'nin *Türk Runik harfli metinlerde söz yapımı* (2022) başlıklı doktora tezleri, konuya öncülük eden güncel çalışmalardır. Yıldırım'ın (2019) ve Kekevi'nin (2022) çalışmalarının sınırları sebepleriyle Yenisey yazıtlarının isim yapımına ve bu isimlerin etimolojileri ile Türkçenin tarihî dönemindeki seyrine değinmeleri mümkün olmamıştır. Kimi sözcük veya söz öbekleriyle ilgili müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte Yenisey yazıtlarının bütününün isim söz varlığını Türkçenin tarihsel serüveni içinde takip eden ve etimolojik olarak değerlendiren bir çalışma da bulunmamaktadır. Bu yönüyle Yenisey yazıtlarında isim yapımını incelemenin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece özelde Yenisey yazıtları, Türk runik harfli metinler, Eski Türkçe dönemi metinleri ve genelde Türkçenin söz varlığı ve söz yapımı çalışmalarına da katkı sunması amaçlanmaktadır.

Türk runik harfli metinlerde başka dillerden ödünçleme, birleştirme ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan ekleme olmak üzere isim yapımında üç yoldan yararlanılmıştır. Ekleme yönteminde kök veya gövdelere gelen fiilden isim ve isimden isim yapan ekler kullanılmaktadır. Bu çalışmada "kök+ek ve gövde+ek" birleşmelerinde kullanılan türetme (yapım) eklerine işletme (çekim) eklerinden türetme eki görevi üstlenen yani sınıf değiştiren ekler de dâhil edilmiştir. Eklerle ilgili başta Eski Türkçe (Türk runik, Uygur, Karahanlı) dönemini inceleyen gramerlerdeki bilgiler verildikten sonra eklerin Harezm, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Türkiye Türkçesindeki tarihî serüveni takip edilmiştir. Tarihî süreçte yazılan sözlük ve gramer çalışmalarındaki eklerle ilgili kayıtlara da değinilmiştir. Eklerle ilgili malumattan sonra ilgili ekin tespit edildiği her sözcük için ayrı madde başı yapılmıştır. Bu madde başlarında sözcüğün tahlili verildikten sonra tarihî ve etimolojik sözlüklerdeki açıklamalara değinilmiştir. Türk runik harfli metinlerin bütününü kapsayan bir sözlük bulunmadığından Şirin (2016) ve Aydın (2022) başta olmak üzere Orhon, Uygur ve Yenisey bölgesi yazıtları için Aydın (2017, 2018, 2019); Dağlık Altay bölgesi yazıtları için Mozioğlu (2015); Tanrı Dağı bölgesi yazıtları için Alimov (2013) ve kâğıda yazılı Türk runik

harfli metinler için Yıldırım (2017) taranmıştır. Eski Uygurca için en kapsamlı ve güncel sözlük olan Wilkens (2021) temel alınmıştır. Karahanlı Türkçesi için genel sözlükler yerine DLT taranmıştır. Madde başıyla ilgili DLT'de tanığa rastlanmadıysa KB de incelenmiştir. Harezm, Kıpçak Türkçeleri için de genel sözlüklere başvurmak yerine ilgili dönemde yazılan söz varlığı-gramer çalışmalarında kayıtlı biçim ve anlamlar verilerek sözcüğün tarihsel seyri takip edilmeye çalışılmıştır. Akabinde söz varlığı çalışmalarından Nadalyayev vd. (1969), Clauson (1972), Erdal (1991), Eren (1999), Gülensoy (2007), Li (1999, 2004); gramerlerden Gabain (1988), Tekin (2003), Hacıeminoğlu (1996), Eraslan (2012) başta olmak üzere ilgili madde başıyla temasta olan çalışmalardaki veriler karşılaştırılmıştır. Özgün bilgiler doğrudan verilmekle birlikte tekrar eden içerikler de atlanmamış, kaynakçaları verilmiştir. Sözcüklerin tarihî süreçte kullanımlarıyla ilgili bilgiler ve etimolojileri verildikten sonra o eki alan sözcüklerin tespit edildiği yerin bilgisi "yazıt adı ve varsa yazıt kısaltması/satır numarası; örneğin Hemçik-Çırgakı (E 41)/6" şeklinde gösterilmiştir. Yazıt adı ve kısaltmasından sonra satır numarası yer almayan yazıtlar ise tek satırlıdır. Tespit edilen sözcüklerle ilgili Aydın 2019 temel alınmakla birlikte okuma-anlamlandırma farklılıklarında başta Şirin (2016) ve Kormuşin (2017) olmak üzere yapılan diğer çalışmalar da karşılaştırılmıştır.

4. İncelenen Yenisey Yazıtlarının Listesi

Çalışmada incelenen yazıtların yaygın bilinen isimleri ve varsa kısaltmaları şunlardır (Aydın, 2019):

Uyuk-Tarlak (E 1)
Uyuk-Arjan (E 2)
Uyuk-Turan (E 3)
Ottuk-Daş I (E 4)
Barık I (E 5)
Barık II (E 6)
Barık III (E 7)
Barık IV (E 8)
Kara-Sug (E 9)
Elegest I (E 10)
Begre (E 11)
Aldıı-Bel I (E 12)
Çaa-Höl I (E 13)
Çaa-Höl II (E 14)
Çaa-Höl III (E 15)
Çaa-Höl IV (E 16)
Çaa-Höl V (E 17)
Çaa-Höl VI (E 18)
Çaa-Höl VII (E 19)
Çaa-Höl VIII (E 20)
Çaa-Höl IX (E 21)
Çaa-Höl X (E 22)
Çaa-Höl XI (E 23)
Haya-Baji (E 24)

Oznaçennaya I (25)
Oçurı (E 26)
Oya (E 27)
Altın-Köl I (E 28)
Altın-Köl II (E 29)
Uybat I (E 30)
Uybat II (E 31)
Uybat III (E 32)
Uybat IV (E 33)
Uybat V (E 34)
Tuba I (E 35)
Tuba II (E 36)
Tuba III (E 37)
Ak-Yüs I (E 38)
Kara-Yüs (E 39)
Taşeba (E 40)
Hemçik-Çırgakı (E 41)
Bay-Bulun I (E 42)
Kızıl-Çıraa I (E 43)
Kızıl-Çıraa II (E 44)
Köjeelig-Hovu (E 45)
Telee (E 46)
Suci (E 47)
Abakan (E 48)
Bay-Bulun II (E 49)
Tuva B (E 50)
Tuva D (E 51)
Elegest II (E 52)
Elegest III (E 53)
Ottuk-Daş III (E 54)
Tuva D (E 55)
Malinovka (E 56)
Saygın (E 57)
Kezek-Hüree (E 58)
Herbis-Baarı (E 59)
Sargal-Aksı (E 60)
Suglug-Adır-Aksı (E 61)
Kanmııldıg-Hovu (E 62)
Ortaa-Hem (E 63)
Ottuk-Daş II (E 64)
Kara-Bulun I (E 65)
Kara-Bulun II (E 66)
Kara-Bulun III (E 67)
El-Bajı (E 68)
Çer-Çarık (E 69)
Elegest IV (E 70)
Podkuninskaya (E 71)
Aldıı-Bel II (E 72)
İyme I (E 73)
Samagaltay (E 74)
Kuten-Buluk (E 75)
Ayna I (E 76)
Ayna II (E 77)
Para I (E 78)
Para II (E 79)
Kemer Takımındaki Bronz Levha (E 80)
Kopön Altın Küp I (E 81)
Kopön Altın Küp II (E 82)
Uybat VII (E 83)
Ayna III (E 84)
Ayna IV (E 85)
Oçırı'dan Taş Tılsım (E 86)
Taş Ağırşak I (E 87)
Ağırşak-Damga (E 88)
Övür I (E 89)
Övür II (E 90)
Bedelig Valun (E 91)
Demir-Sug (E 92)
Yır-Sayır I (E 93)
Yır-Sayır II (E 94)

Hemçik-Bom I (E 95)
Hemçik-Bom II (E 96)
Hemçik-Bom III (E 97)
Uybat VI (E 98)
Ortaa-Tey (E 99)
Bayan-Kol (E 100)
Baykalovo (E 101)
Arjan I (E 102)
Arjan II (E 103)
Oznaçennaya II (E 104)
Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105)
Çerbi (E 106)
Hadınnıg (E 107)
Uyuk-Oorzak I (E 108)
Uyuk-Oorzak II (E 109)
Uyuk-Oorzak III (E 110)
Tepsey I (E 111)
Tepsey II (E 112)
Tepsey III (E 113)
Tepsey IV (E 114)
Tepsey V (E 115)
Tepsey VI (E 116)
Tepsey VII (E 117)
Turan I (E 118)
Saglı (E 119)
Tugutüp I (E 120)
Tugutüp II (E 121)
İyme II (E 122)
Tepsey VIII (E 123)
Tepsey IX (E 124)
Tepsey X (E 125)
Tepsey XI (E 126)
Ayna V (E 127)
Ayna Parçası VI (E 128)
Ayna Parçası VII (E 129)
Ayna Parçası VIII (E 130)
Bronz Levha (E 131)
Uybat VIII (E 132)
Kopön Altın Küp III (E 133)
Ust-Sos (E 134)
Ust-Kulog (E 135)
Mugur-Sargol I (E 136)
Kres-Haya (E 137)
Kara-Yüs II (E 138)
Çaptıkov Taşı (E 139)
Murgul-Sargol III (E 140)
Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı I (E 141)
Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı II (E 142)
Ayna Parçası IX (E 143)
Novosyolovo (E 144)
Mugur-Sargol (E 145)
- (E 146)
Yeerbek I (E 147)
- (E 148)
Yeerbek II (E 149)
- (E 150)
- (E 151)
Şançi III (E 152)
Alaş I (E 153)
Alaş II (E 154)
Lisiç'ya I
Kök Haya Kunya Dağı Kaya Yazıtı
Beyskoye Köyünden Gümüş Kama
Knışi Köyünden Bronz Ayna Satırı
Kamenka Köyünden Bronz Para
Bronz Para-Krasnoyarsk
Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap
Kulplu Sedyarski Maşrapası
Kulplu Gümüş Maşrapa
Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt

Sargol
Ozernaya II
Egedey I
Egedey II
Egedey III
Çinge
Egedey IV
Egedey V
Egedey VI

İNCELEME

1. Fiilden İsim Yapımı

Yenisey yazıtlarında tespit edilen on sekiz fiilden isim türeten ek, doksan dört sözcüğün yapımında kullanılmıştır.

1.1. -(y)A/I/U[2]

Zarf-fiil ekidir; kalıplaşarak özne ismi, sıfat, *sözcükleşmiş donuk zarf* türetir (Clauson 1962, s. 150; Gabain, 1988, s. 51; Bilgen, 1989, s. 34, 58-59, 77-78; Erdal, 1991, s. 403; Tekin, 2003, s. 88-89, 90; Eraslan, 2012, s. 104; Taş, 2015, s. 115-116, 140-143, 174-177). Ercilasun, bu biçimlerin tamamını aynı *çekirdek ek* kategorisinde değerlendirir (2022, s. 24-37). DLT'de fiilden isim yapmakla görevli on iki harf (ek) içinde elif (A) ve vav (U) olarak kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 5).

Harezm Türkçesinde geçişli fiilden nesne, geçişsiz fiilden özne ismi (Yüksekkaya, 2016, s. 188-189); sıfat, edat, durum ve zaman zarfı (Aşcı, 2019, s. 541-552, 705-724) türetir. Kıpçak Türkçesinde zarf-fiil ekinden kalıplaşarak yapım eki görevinde kullanılan ekle birlikte /g/ sesinin düşmesiyle kalan ünlünün yapım eki işlevi üstlendiği sesteş biçim de görülür. Somut ve soyut isim, zarf, sıfat türetir (Argunşah, 2016, s. 326, 328; Şenyüz, 2017, s. 168-169, 195-197, 241-243; Güner, 2020, s. 130-131, 143-144). Çağatay Türkçesinde isim ve sıfat türetir (Eckmann, 2017, s. 51-52); -GU > -U biçiminde gelişen nadir kullanımlar da görülür (Argunşah, 2021, s. 128, 129, 131). Eski Anadolu Türkçesinde -A kalıplaşmış zarf-fiil ekiyken -gA > -A ve -(X)g > -X gelişmesiyle oluşmuş sesteşi de görülür; isim, sıfat, edat türetir (Yıldız, 2021, s. 93, 96; Karaoğlu, 2022, s. 55-66, 140-181). Türkiye Türkçesinde zarf-fiil eki olarak tek sözcükte ve ikilemelerde kullanılmakla birlikte durum zarfı, nesne ve yer ismi, somut ve soyut isim, sıfat türetir; -gU > -U ve -(X)g > -X gelişmesi yoluyla oluşmuş sesteş biçimler de görülür. Türkçeleştirme çalışmalarında da bu biçimden çokça yararlanılmıştır. (Banguoğlu, 1986, s. 227-228, 244-246; Ergin, 2006, s. 192-193; Korkmaz, 2009, s. 67-68, 82-83; Karaağaç, 2013, s. 284-285, 295). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 298-301, 361-366.

[2] Birbirinin alofonu olan -A, -I, -U biçimbirimleri de tek başlık altında değerlendirilmiştir.

Yenisey yazıtlarında on bir sözcükte tespit edilmiştir.

alku ‘bütün, her şey, hepsi’< alk-u < al-k-u; *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’, *al-* ‘almak’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Irk Bitig’de geçmektedir[3]. Eski Uygur Türkçesinde *alku* ‘bütün, hepsi, topluca, tamamen; bütünlük; bütün mal mülk’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 32-33). DLT’de *alk-* ‘telef etmek, yok etmek, tüketmek’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 521) olmakla birlikte -U ekli biçimi geçmemektedir. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 39; Aydın, 2022, s. 410-411.

Clauson, *alku* ‘herkes, her şey; tam anlamıyla bir şeye dönüşmüş olan şey’ < alk-u*; alk-* ‘tükenmek, bitmek, sonuna gelmek, yok etmek’ biçiminde tahlil eder ve Irk Bitig’den tanık gösterir (1972, s. 137). Gabain, *alku* ‘bütün’ < al-k-u*; alk-* ‘bitirmek (*al-* ‘almak’ın kuvvetlendirmeli şekli)’ biçiminde tahlil eder (1988, s. 93). Erdal, *alko* okur ve *alk-* fiiliyle ilişkisi olmadığını düşünür (1991, s. 587 dipnot 226). Ayrıca bk. Eraslan, 2012, s. 550.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*<...>[i]çinte bėş alk**u**sı artuk begimis?* Podkuninskaya (E 71)/1

*buŋ meŋgü erür yalım kayam kaŋım bar üçün ben yėr <ü>güz baru alk**u**nı kün ay körü yorıyur ben* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1

aşnu ‘önce, evvel’ < aşun-u < aş-(u)n-u; *aşun-* ‘üstesinden gelmek’, *aş-* ‘geçmek’ bk. ***aşnukı***

Türk runik harfli metinlerde +kI ekli *aşnukı* ‘önceki, evvelki’ biçimi tespit edilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde ‘ilk olarak, önce, evvela, önceden, eskiden; … -dan önce; önceki, evvelki’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 77). DLT’de ‘önce anlamında bir edat’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66), ME’de ‘önce, evvel’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 238), İML’de ‘önce’ (Karagözlü, 2018, s. 70), Kİ’de ‘eski zaman’, (Aldemir, 2020, s. 106), KE’de ‘önce, evvel’ (Eminoğlu, 2011, s. 163) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 63-64; Li, 2004, s. 115-116.

Clauson (1972, s. 263-264) ve Erdal (1991, s. 590, 632), *aşnu* ‘önce, evvel’ < aşun-u < aş-(ı)n-u; *aşun-* ‘üstesinden gelmek’, *aş-* ‘aşmak, geçmek’ biçiminde tahlil eder.

[3] Ayrıca *alk-* ‘tamamlamak, bitirmek’, buradan başka Türk runik harfli metinlerden Köl Tėgin yazıtının kuzeydoğu yüzünde de geçmektedir.

Hamilton, *aş-* tabanına gelen -Xn- için dönüşlü veya orta çatı biçimi, sondaki -U için ise ulaç değerlendirmesi yapar (2020, s. 146). Ayrıca bk. Gabain, 1988, s. 93; Hacıeminoğlu, 1996, s. 83.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*tañlarım er atım yok <ü>çün yėti aşn**u**kı ėşim taş <u>ru tikti* Hemçik-Çırgakı (E 41)/2

*aşn**u**kı atlarım eşintim awga ben er altı yüz tamk<a> at* Hemçik-Çırgakı (E 41)/4

egri ‘eğri, hörgüçlü’ < egir-i < eg-(i)r-i; *egir-* ‘eğdirmek’, *eg-* ‘eğmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘eğri, hörgüçlü (deve)’ (Şirin, 2016, s. 262), Eski Uygur Türkçesinde ‘eğri, düz olmayan, eğilmiş, bükülmüş; yanlış, ters, doğru inançtan sapmış; eğri şey, doğru olmayan şey’ (Wilkens, 2021, s. 101) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *egri* ‘eğri olan her şey’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 63), ME’de *egri* ‘eğri, çarpık; doğru olmayan, yön değiştiren’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 366), İML’de *egri* ‘eğri; gamzenin olduğu yer’ (Karagözlü, 2018, s. 112, 124), TT’de *egri* ‘eğri’ (Toparlı vd., 2000, s. 38), KE’de *egri* ‘eğri’ (Eminoğlu, 2011, s. 196), RS’de *ėgri* ‘eğri’ (Güner, 2017, s. 55), CC’de *ėgri* ‘eğri; mec. günahkâr, hatalı’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 453, 590) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 166; Kormuşin, 2017, s. 252, 305.

Erdal, *egri* ‘eğri, hörgüçlü’ < egir-i < eg-(i)r-i; *egir-* ‘eğdirmek’, *eg-* ‘eğmek, büğmek’ biçiminde tahlil eder (1991, s. 340-341). Aydın, Erdal’ın *egir- ~ eŋir-* maddesinde ‘çevirmek, döndürmek’ anlamında olması gereken ve daha çok yünü çevirip döndürerek ip yapılmasını ifade eden fiilin gövdesini de *eg-* ‘eğmek’ tabanından almasına karşı çıkmıştır. Her iki fiilde yapılan işin farklı olduğunu düşünür ve *eŋir-* için henüz tanığı bulunmayan **eŋ-* kökünü düşünmenin daha mantıklı olabileceğini belirtir (2019, s. 72-74; 2022, s. 188). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 112; Tekin, 2003, s. 90; Gülensoy, 2007, s. 323; Ersan, 2022, s. 122-124.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*bėş yėgirmi yaşımda tawgaç kanga bardım a er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egr**i** tewe ėlde kişi kazgandım a* Begre (E 11)/9

*say teg sarig altunum ık gerçin eg[r**i** tew]em agı yüder tañım* Hemçik-Çırgakı (E 41)/5

*ėlde kişim egr**i** tewem tört butl<ug> yılkım* Telee (E 46)/3

ėrte ‘sonraki; mec. oğlanlıktan sonraki, erkeklik’ < ėrt-e; *ėrt-* ‘geçmek’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Ongi yazıtının doğu yüzünün yedinci satırında da geçmektedir. Aydın, *ėr-* ‘erişmek, ulaşmak, varmak’ tabanıyla ilişkilendirir ve *ėrig* ‘erişilebilir, ulaşılabilir’, *ėrtür-* ‘eriştirmek, ulaştırmak’, *ėrkin* sözcüklerinin de aynı tabanla ilişkili olması gerektiğini belirtir (2022, s. 437). Wilkens, ‘çok, pek, şiddetli, aşırı; son derece, fevkalade, şüphesiz’ anlamlarını da verdiği sözcüğün ‘erken’ anlamındaki kullanımını *ert-* fiilinden gelişen doğru bir zarf-fiilin yanlış yorumlaması olduğunu düşünür ve *ert-* ‘içinden gitmek, ortasından geçip gitmek, üzerinden geçmek, aşmak, geçmek, arkasında bırakmak, arşı tarafına geçmek, üstesinden gelmek; uzaklaşmak, ayrılıp gitmek; kaybolmak; (kanuna) karşı gelmek, ihlal etmek, kabahat işlemek, (günah) işlemek; kendini göstermek daha üstün olmak, daha iyi olmak; geçmek, geçip gitmek, tükenmek, bitmek, (ses) uzaklaşmak, ölümlü olmak; ölmek, vefat etmek; zarf-fiil ile birlikte yardımcı fiil olarak) eksiksiz yapmak’ fiiliyle ilişkilendirir (2021, s. 119-120). Eraslan, *ert-* ‘geçmek, terketmek’ < er-t- biçiminde tahlil yapar ancak kökündeki *er-* için anlam vermez (2012, s. 569)[4]. Clauson, *ert-* ‘zaman, hastalık, fiziksel hareket gibi her şey için geçmek’ ve *ėrt-* ‘birinin yanına almak, izlemesine izin vermek; yönlendirmek, liderlik etmek?’ olmak üzere iki madde başı yapmıştır (1972, s. 202). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 340; Taş, 2015, s. 84; Ersan, 2022, s. 135.

DLT’de *erte/irte* ‘sabahın erken saati’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 643), ME’de *erte/irte* ‘erken, sabah’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 381), İML’de *irte* ‘sabahın evvel vakti, erken’ (Karagözlü, 2018, s. 154), Kİ’de *ėrte* ‘yarın’ (Aldemir, 2020, s. 100), TZ’de *ėrte* ‘seher vakti, sabah vakti’ (Khairullah, 2015, s. 124), TT’de *irte* ‘sabahleyin; yarın’ (Toparlı vd., 2000, s. 40), KE’de *erte/irte* ‘sabah, erken, seher vakti; tam vaktinde; önceki’ (Eminoğlu, 2011, s. 199, 214), RS’de *ėrte* ‘sabah vakti, fecir; gündüz; ertesi’ (Güner, 2017, s. 58), CC’de *ėrte* ‘tan vakti, sabah, erken; eski, geçmiş’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 456, 594) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 182.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*oglan atım çuwuç ınal [ėr]**te** atım kümül öge* Köjeelig-Hovu (E 45)/1

[4] Dizinde *er-* ‘var olmak, mevcut olmak’ ve *er-* ‘kavuşmak’ olmak üzere iki madde başı yer almaktadır (Eraslan, 2012, s. 568). İlişkilendirdiği *ert-* fiilinin anlamı düşünüldüğünde ikincisiyle ilişkili olmalıdır.

kata ‘kez, defa’ < kat-a; *kat-* ‘katmak, karıştırmak’

Türk runik harfli metinlerde ‘defa, kere, kez’ (Şirin, 2016, s. 272), Eski Uygur Türkçesinde ‘kez, … defa’ (Wilkens, 2021, s. 343) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘kere, kez, defa’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 442), ME’de ‘defa, kere’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 488), CC’de ‘boyunca, süresince’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 610) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 432; Li, 2004, s. 286-287.

Tekin, *kata* ‘kez’ < kat-a; *kat-* ‘katmak, ilave etmek’ biçiminde tahlil eder (2003, s. 133). Tahlilleri benzemekle birlikte *kat-* için Gabain, ‘katlamak’ (1988, s. 96); Eraslan, ‘katmak, karıştırmak’ (2012, s. 577) anlamını verir. Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 596; Erdal, 1991, s. 403; Hacıeminoğlu, 1996, s. 111; Gülensoy, 2007, s. 474; Hamilton, 2020, s. 161; Ersan, 2022, s. 170-171.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

<...>*pdi üç kat**a** tegzinti* Uybat II (E 31)/4
*ėlimde bėş kat**a** tegzin[ti]m er erdemim üçün* Elegest III (E 53)/2

köni ‘doğru, adil, dürüst’ < kön-i; *kön-* ‘düzelmek, doğrulmak’

Türk runik harfli metinlerde kişi adı parçası olarak ‘doğru, dürüst’ (Şirin, 2016, s. 209, 254), Eski Uygur Türkçesinde ‘doğru, gerçek; yukarı yönde, yüksek, yüce, düz, gerçek, samimi; hakikat; gerçek, doğru (şey); gerçekten, hakikaten, tam, tamamen, bütün; kuralına uygun’ (Wilkens, 2021, s. 403-404) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *köni* ‘güvenilir kişi; düz(gün), doğru nesne’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 449), ME’de *köni* ‘doğru’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 565), İML’de *köni* ‘düz, doğru; haklı (kişi)’ (Karagözlü, 2018, s. 118, 124), KE’de *köni* ‘doğru, gerçek, tam’ (Eminoğlu, 2011, s. 235), RS’de *köni* ‘doğru’ (Güner, 2017, s. 85), CC’de *köni/könü* ‘doğru, gerçek, dürüst, adil, samimi; helal’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 481, 629) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 315.

Clauson (1972, s. 726-727), Erdal (1991, s. 341), Gülensoy (2007, s. 554) ve Hamilton (2020, s. 166); *köni* ‘düz, dik’ < kön-i; *kön-* ‘düz olmak veya düz hâle gelmek’ biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kön**i** tirig üç yaşımda kaŋsız boldum* Barık II (E 6)/1

tegi ‘kadar’ < teg-i; *teg*- ‘ulaşmak’

Türk runik harfli metinlerde ‘-A kadar, değin’ (Şirin, 2016, s. 289-290), Eski Uygur Türkçesinde ‘dek, değin, kadar’ (Wilkens, 2021, s. 688) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *teg*- ‘ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak’ olmakla birlikte -I ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 865-866) ancak KB’de çokça beyitte *tegi* ‘kadar, dek’ biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 432). ME’de ‘kadar, değin’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 779), İML’de ‘dek, kadar’ (Karagözlü, 2018, s. 70-71) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 547; Li, 2004, 470-475.

Gabain, *tegi* ‘-e kadar’ < teg-i; *teg*- ‘ulaşmak, değmek’ biçiminde tahlil eder (1988, s. 94). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 477-478; Erdal, 1991, s. 403; Hacıeminoğlu, 1996, s. 92; Ersan, 2022, s. 328-332.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*öz yėrim ıdok yėrim esiz e esiz ėlim kanım kün ay esiz e nas teg**i** ö<z> yerimin beg<i> ögür?* Bay-Bulun I (E 42)/1

tüketi ‘tükeninceye kadar’ < tüket-i < tüke-t-i < tük+e-t-i < *tü-k+e-t-i; *tüket*- ‘tüketmek’, *tüke*- ‘bitmek’, *tük* ‘tamam’, **tü*- ‘bitmek?’

Türk runik harfli metinlerde ‘tamamıyla, baştan sona kadar’ (Şirin, 2016, s. 273), Eski Uygur Türkçesinde ‘tamamen, bütünüyle, eksiksiz’ (Wilkens, 2021, s. 770) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *tüket*- ‘bitirmek, tamamlamak’ olmakla birlikte -I ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 329). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 596; Aydın, 2022, s. 422-423.

Eraslan, *tüketi* ‘tamamen’ < tüket-i < tüke-t-i < tük+e-t-i; *tüket*- ‘bitirmek, tamamlamak’, *tüke*- ‘bitmek, sona ermek’, *tük* ‘tam’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 614). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 479; Erdal, 1991, s. 798; Hamilton, 2020, s. 185; Ersan, 2022, s. 373-374.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*sekiz adaklıg barımıg üçün yılkı tüket**i** bardım a anta bökmedim e yıta ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

yakı ‘taraf’ < yak-ı < yak-a; *yak-* ‘yaklaşmak’ bk. ***yakılıg***

Türk runik harfli metinlerde *yaka*[5] ‘sınır’ (Şirin, 2016, s. 387), Eski Uygur Türkçesinde *yaka* ‘yaka; kenar; otorite’ (Wilkens, 2021, s. 855) biçimiyle kullanılmıştır. DLT’de *yaka* ‘elbise yakası’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 943), ME’de *yaka* ‘elbisenin ön kısmı, boynu çevreleyen bölümü’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 878), İML’de *yaka* ‘yaka’ (Karagözlü, 2018, s. 137), Kİ’de *yaka* ‘elbisenin gerdanını çeviren yeri, yaka’ (Aldemir, 2020, s. 277), TZ’de *yaka* ‘elbise yakası’ (Khairullah, 2015, s. 130), DM’de *yaka* ‘elbise yakası’ (Toparlı, 2003, s. 31), TT’de *yaka* ‘yaka’ (Toparlı vd., 2000, s. 25), KE’de *yaka* ‘kıyı, karşı’ (Eminoğlu, 2011, s. 303), RS’de *yaka* ‘elbise yakası’ (Güner, 2017, s. 131), CC’de *yaka* ‘yaka, zırh yakası’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 530) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 237.

Clauson (1972, s. 898) ve Erdal (1991, s. 381), *yaka* ‘temelde bir şeyin kenarı veya sınırı; özelde giysinin yakası’ < yak-a; *yak-* ‘yaklaşmak, yakınında olmak’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 440; Gülensoy, 2007, s. 1034; Ersan, 2022, s. 415-420.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*esizim ėki yak**ı**lıg? taş esiz e yėriŋ? <...>* Kara-Bulun I (E 65)/3

yıta/yıtu ‘ne acı, eyvah anlamında ünlem’ < *yıt-a < yit-e; *yit-* ‘yitmek, kaybolmak, kendi sonunu hazırlamak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir. Aydın, Yenisey yazıtlarında sıkça görülmesine rağmen özellikle Moğolistan yazıtlarında tanığı olmamasını, sözcüğün diyalektik bir kimliği olabileceğine yorar (2019, s. 51). Eski Uygur Türkçesinde *it-/yit-* ‘kaybolmak, ölmek, yok olmak’ (Wilkens, 2021, s. 906) olmakla birlikte -A ekli biçimi geçmemektedir. DLT’de de *yit-* ‘kaybolmak’ olmakla birlikte -A ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 331).

[5] Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında *yakılıg* biçimi tespit edilmiştir.

Clauson, *yıta* maddesini (1972, s. 886) *ayıt-* maddesine (1972, s. 268-269) yönlendirir. Erdal, Clauson'un bu okuyuşunun yazıtlardaki anlamsal bağlantıdan ötürü hatalı bulur ve *yıta* 'eyvah, tüh, ne yazı' okur (2004, s. 354). Hamilton, *ıt(t)a* 'yitim, ne yazık boşu boşuna' < *(y)ıt-a; ***(y)ıt-* 'yitip gitmek, yitmek' biçiminde tahlil eder (2020, s. 158). Ayrıca bk. Kormuşin, 2017, s. 98; Aydın, 2022, s. 458-459.

Yenisey yazıtlarında elli sekiz yerde *yıta,* bir yerde *yıtu* biçiminde geçmektedir:

*kuyda kunçuyum özde oglum yıt**a** esizim e yıt**a** bökmedim adrıltım kinim kadaşım yıta adrıltım* Uyuk-Turan (E 3)/1

*altunlig kėşig bėlimte bantım teŋri ėlimke bökmedim esizim e yıt**a*** Uyuk-Turan (E 3)/2

*kuyda kunçuyum a esizim e yıt**a** özde oglum esizim e adrıltım yıt**a*** Elegest I (E 10)/1

*kök teŋride kün ay esiz ermiş yıt**a** esizim e adrıltım* Elegest I (E 10)/3

*kanım ėlim e esizim e yıt**a** bökmedim kanım ėlimiz yıt**a** adrıltım* Elegest I (E 10)/4

*kara bodunum katıglanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıt**a** esiz ėlim kanım* Elegest I (E 10)/7

*buŋ baŋa bunta ermiş öldüm yıt**a** esizim e yalıkayın a* Elegest I (E 10)/10

*kadaşım a kinim e adrıltım a yıt**a** kara bodunum a adrıltım yıt**a** men* Elegest I (E 10)/12

*üç oglum a adrıldım a yıt**a** bökmedim e katıglangıl* Begre (E 11)/1

*sekiz adaklıg barımıg üçün yılkı tüketi bardım a anta bökmedim e yıt**a** ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

*yėrim e yıt**a** suvum a adrıldım a buŋ a esizim e yıt**a*** Begre (E 11)/4

*uyur kadınım üçün öldüm yıt**a** ėçim yurçumka y[ıt**a**]* Çaa-Höl V (E 17)/2

*inim ėçim yıt**a** adrılu bardımız yıt**a*** Çaa-Höl VI (E 18)/2

*kuyda kisim e yıt**a** adrılu bardımız* Çaa-Höl VI (E 18)/3

*buŋ a ėşim kadaşım yıt**a** <...> og[lum] <...>tma* Çaa-Höl VI (E 18)/4

*buŋda oglanım yıt**a*** Çaa-Höl VI (E 18)/5

*kara bodunum a yıt**a** esizim e* Çaa-Höl VII (E 19)/2

*<...>a/e ėliŋiz üçün kazganu öz kuy yıt**a** esiz* Oçurı (E 26)/4

*ökünmediŋiz y[ıt**a**] körmediŋiz bütmed[iŋiz] <...>* Oçurı (E 26)/12

*yıt**a** kü<...>* Oya (E 27)/9

*ėlim ökünçüŋ e kalın yagıka kaymatın tegipen adrıldım a yıt**a*** Altın-Köl I (E 28)/2

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıt**a** ezençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* Altın-Köl I (E 28)/6

*altun soŋa yış kėyiki artgıl taşgıl atdaçı ? <u>na(?)barsım adrılu bardı yıt**a*** Altın-Köl I (E 28)/7

*tört iniligü ertimiz bizni erklig adırtı yıt**a** ersedim e* Altın-Köl I (E 28)/8

*[yı]t**a** esiz er ėki oglın birle ölti* Uybat II (E 31)/5

*er erdem üçün e yıt**a** yokladı kulı alp tutsar küç ėçiçim e* Uybat III (E 32)/1

*altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim ėçiçim e yıt**a** adr<ın>dım bçAçgA ėçiçim e kaŋsız erdem erti* Uybat III (E 32)/16

*adrıltım seçlintim yıt**a** buŋa* Kızıl-Çıraa I (E 43)/2

*alp kulum erdem yürekim esiz e yıt**a*** Kızıl-Çıraa II (E 44)/1

*[ėli]m kanım esiz e bökmedim kün ay esiz yıt**a*** Kızıl-Çıraa II (E 44)/3

*kadaşım <a> kinim e yıt**a** adrıltım esizim e yüz kümül bodunum yıt**a** adrıltım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/4

*kürsi? yamda? ėlim esizim e yerim suvum esizim e kuyda kunçuyum tul yıt**a** esizim* Köjeelig-Hovu (E 45)/6

*erdemi bar üçün kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıt**a** açıg a* Abakan (E 48)/2

*tokuz elig yaşda tokuz altmış er ölürmiş er başı saŋun ölürti bilgem yıt**a*** Abakan (E 48)/3

*iç yėr eliki artzun atçı alp totok yok yok adak? eliki esizim tag öküz at yok yıt**a*** Abakan (E 48)/4

*yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp kuşça <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıt**a*** Abakan (E 48)/6

*erdemlig ėlinte böknıedim <...>şka totok ėşiŋe bökmedi beg terken esiz yıt**a** açıg a* Abakan (E 48)/8

*üçs? <y>ıt**a*** Abakan (E 48)/11

*ėlim kanım a teŋritegim yıt**a** bökm[edim]* Herbis-Baarı (E 59)/6

*kalın kadaşımka bökmedim yıt**a** kinim ėçim adr[ıltım]* Herbis-Baarı (E 59)/8

*<...>g yaşımta adrıltım yıt[**a**] esizim e* El-Bajı (E 68)/2

*yėti yėgirmi yaşımta men teŋri ėlimke kara boldum bökmedim yıt**a** esni* Yeerbek I (E 147)/1

*kuyda kunçuyum a bökmedim yıt**a** buŋ a özde oglumka bökmedim yıt**a** buŋ a* Yeerbek I (E 147)/2

*kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yerde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıt**a** esiz e* Yeerbek I (E 147)/4

*bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıt**a** esizim e ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yıt**a** esizlerim e* Yeerbek I (E 147)/5

*kök teŋride[ki] kün ay esizim e <b>ökmedim y[ıt**a**]* Yeerbek II (E 149)/3

*yagız yėrde ėlim kanım a esizim e yıt**a*** Yeerbek II (E 149)/4

*kadaşım a yıt**a** esizim e bökmedim yıt**a*** Yeerbek II (E 149)/5

*atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz e inilig bört una(?)bars adrılm<a> yıt**u*** Altın-Köl I (E 28)/5

yula 'meşale, kandil' < yul-a < yal-a; *yal-* 'parlamak'

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtlarında geçen kişi adı dışında Şine Usu yazıtının güney yüzünün altıncı satırında *yula köl* 'özel isim; bir göl' kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 225). Eski Uygur Türkçesinde 'meşale, lamba, fener, ışık' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 918). DLT'de 'kandil' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 358), İML'de 'mum' (Karagözlü, 2018, s. 141) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 278; Clauson, 1972, s. 919.

Gabain, *yulgak* 'aydınlık, ışık' sözcüğü ile aynı kökten değerlendirdiği sözcüğü *yula* meşale < yul-a biçiminde tahlil eder ancak *yul-* için anlam vermez (1988, s. 52). DLT'deki *yal-* '(ateş) alevlenmek' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 377) ile aynı kökten olmalıdır.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er atım yul**a** ben er erdemim okuz esizim eligin kagadaşım esizim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/3

1.2. -dX

Geçişli fiilden 'sonuç' bildiren nesne, geçişsiz fiilden özne; soyut isim türetir (Erdal, 1991, s. 332-334). Genellikle dönüşlü fiile gelir (Clauson, 1962, s. 151). Bilgen'e göre düz ünlülü -dI biçimi sıfat-fiil ekidir; yuvarlak ünlülü -DU biçimi soyut ve somut isim türetir (1989, s. 38-39). Banguoğlu, fiilden isim türeten -It ekinin üzerine +I iyelik ekinin gelmesiyle kaynaşarak oluştuğunu düşünür (1986, s. 225-226). Korkmaz, geçmiş zaman ekinin eksiltimli kullanım yoluyla kalıplaşarak yapım eki görevi üstlendiğini düşünür (2009, s. 172).

Harezm Türkçesinde soyut isim (Yüksekkaya, 2016, s. 189), somut isim, 'sonuç' bildiren isim, sıfat (Aşcı, 2019, s. 583-586) türetir. Kıpçak Türkçesinde alet ismi (Argunşah, 2016, s. 327), somut ve soyut isim (Güner, 2020, s. 136) türetir. Çağatay Türkçesinde somut isim türetir (Eckmann, 2017, s. 56; Argunşah, 2021, s. 128). Eski Anadolu Türkçesinde geçişsiz fiilden alet ismi (Gülsevin, 1997, s. 134), fiilin anlamıyla ilgili taraf ismi (Yıldız, 2021, s. 94), durum, nitelik ve hareket ismi; sıfat ve zarf (Karaoğlu, 2022, s. 102-104) türetir. Türkiye Türkçesinde geçmiş zaman ekinden kalıplaşıp daha çok birleşik isimlerde kullanılarak fiilden nitelik veya niteliği taşıyan isim türetir (Karaağaç, 2013, s. 300-301). 'Dönüşlülük' anlamı katarak fiilden fiil türeten -n- ekiyle kaynaşmış -nDX kullanımı daha yaygındır (Ergin, 2006, s. 193-194; Korkmaz, 2009, s. 101-104). Banguoğlu, Türkçeleştirme çalışmalarında Arapça kökenli sözcüklere karşılık türetmede de kullanılan bu yapılara *kılıntı adı* terimini önerir (1986, s. 258-259). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 413-416.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

ögürdü[6] 'sevinç, neşe, hayat kaynağı' < ögür-dü/ögir-dü < ög-(i/ü)r-dü; *ögir-/ögür-* 'sevinmek, mutlu olmak', *ög-* 'övmek, coşturmak'

Türk runik harfli metinlerde tek örneği tespit edilen sözcük, Türkçenin geneli düşünüldüğünde de tek örnektir (Aydın, 2013b, s. 44). *Ögür-/ögir-;* Türk runik harfli metinlerde 'sevinmek' (Şirin, 2016, s. 471), Eski Uygur Türkçesinde 'sevinmek, memnuniyet duymak, zevk almak' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 525, 529). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 379, 382; Clauson, 1972, s. 113-114; Aydın, 2019, s. 108; 2022, s. 451.

Tekin, *ögürdü* 'sevinç, neşe, hayat kaynağı' < ögür-dü/ögir-dü; *ögir-/ögür-* 'sevinmek, mutlu olmak' biçiminde tahlil eder (2013b, s. 530). Hamilton, *ögür-* 'sevinmek' < ög-(ü)r-; *ög-* 'övmek, coşturmak' biçiminde tahlil eder. Fiil tabanına gelen ekin ettirgenlik veya pekiştirme anlamıyla 'övdürmek, coşturtmak, coşmak; sevinmek?' anlamları katabileceğini ihtiyatla değerlendirir (2020, s. 173).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

[6] Sözcük, Aydın neşirlerinde *ögür-dü+m* olmasına karşın Şimşek (2014, s. 36) ve Yıldırım (2019, s. 77) *ögür-d+(ü)m* biçiminde tahlil etmiştir.

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıta ėzençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögür**düm*** Altın-Köl I (E 28)/6

tugdı ‘doğan/doğacak olan’ < tug-dı; *tug-* ‘doğmak’

Türk runik harfli metinlerde *tog-/tug-*[7] ‘doğmak, dünyaya gelmek; aşmak, geçmek’ anlamlarıyla, *Togdı/Tugdı* ‘doğan’ da kişi adı olarak kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 460, 467). Eski Uygur Türkçesinde *tug-* ‘doğmak; dünyaya gelmek; yeniden doğmak; görünmek, gözükmek, vuku bulmak; (Güneş, Ay) doğmak, yükselmek; filizlenmek’ anlamlarıyla, *Tugdı* da kişi adı olarak kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 752-753). DLT’de *tog-* ‘doğmak’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 886). KB’nin başkarakterinin ismi de *Kün Togdı*’dır. *Tog-* için ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 570-571; Clauson, 1972, s. 465-466; Hamilton, 2020, s. 183; Aydın, 2022, s. 202-203; Ersan, 2022, s. 348-353.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*er atım öz tug**dı** oglanım esiz e ewçim e adrıltım a* Bay-Bulun (E 42)/8

*tug**dı** turñaŋ artzun kuşladaçı bilge totok yok artzun alp kögşin? oloru kaltı* Abakan (E 48)/5

1.3. -(X)g

Fiilden ‘sonuç’ bildiren isim (Tekin, 2003, s. 89; Eraslan, 2012, s. 105; Taş, 2015, s. 117-128), yer ismi, soyut isim, sıfat (Bilgen, 1989, s. 40-45; Hacıeminoğlu, 1996, s. 18-19) türetir. Geçişsiz fiilin öznesini, geçişli fiilin nesnesini gösterir. -(X)k biçiminden ayırmak zordur, aralarındaki anlam farkı belirsizdir (Clauson, 1962, s. 153; Erdal, 1991, s. 172-223). Ancak Tekin, fiil sonucunu -(X)g biçiminin *aktif*, -(X)k biçiminin *pasif* anlamda bildirerek birbirinden ayrıldığını söyler (1976, s. 156-157). Moğ.da da görevdeştir (Gabain, 1988, s. 51). Ercilasun, *çekirdek ek* olarak değerlendirir ve birçok ekin oluşumunda görev aldığını tarihî ve çağdaş lehçelerden örneklerle gösterir. Fiilden isim türeten -(X)g ve yükleme durumu olan +(X)g eklerinin her ikisinin de aynı sese dayanan çekirdek ek olduğunu; biçimsel olarak /g/ > +(X)g > -(X)g biçiminde, anlamsal olarak da pekiştirme > belirleme >

[7] Oğuz grubu dışındaki Türk dillerinde yaygın kullanım /u/lu biçimdedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 237 dipnot 997; Aydın, 2022, s. 202 dipnot 229).

sabitleme şeklinde geliştiğini düşünür (2022, s. 44-47). DLT'de *mastar eki*[8] göreviyle 'fiil ismi' bildiren sözcük yaptığı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 245).

Harezm Türkçesinde fiilden 'sonuç' bildiren isim (Yüksekkaya, 2016, s. 189), yer ismi, somut ve soyut isim, sıfat, zarf (Aşcı, 2019, s. 590-635) türetir. Kıpçak Türkçesinde iki heceli sözcük sonlarındaki -G düşmüş olmakla birlikte eskicil olarak korunanlar da vardır, 'fiilden 'sonuç' bildiren isim türetir, -(X)k ve -(X)v biçimleri de vardır; ekin sonundaki sesin düştüğü durumlar da mevcuttur. (Karamanlıoğlu, 1994, s. 36; Argunşah, 2016, s. 327; Şenyüz, 2017, s. 179-182; Güner, 2020, s. 136-138). Çağatay Türkçesinde birçok sözcükte düşmüş olmasına rağmen eskicil olarak korunanlar da vardır. Fiilden 'sonuç' bildiren isim, sıfat türetir; -(X)k biçimi de görülür (Eckmann, 2017, s. 52; Argunşah, 2021, s. 128). Eski Anadolu Türkçesinde ünlüyle biten tek heceli birkaç sözcükte yaşamıştır (Yıldız, 2021, s. 94), -g sesi düşmüş -I/-U biçimleri yaşamaya devam etmiştir (Gülsevin, 1997, s. 134, 137; Karaoğlu, 2022, s. 159-181). Türkiye Türkçesinde -(X)g > -X biçiminde gelişmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 244-246; Korkmaz, 2009, s. 82-83; Karaağaç, 2013, s. 284-285). Ancak bazı sözcüklerin sonundaki yapım eki -gX > -X gelişimiyle açıklanmalıdır (Ergin, 2006, s. 192-193). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 361-366.

Yenisey yazıtlarında on sekiz sözcükte tespit edilmiştir.

açıg 'ünlem; ne acı anlamında' < açı-g; *açı-* 'acımak'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir, 'acı, ekşi; mec. acı, kederli, ızdıraplı' ve ünlem olarak 'vah, heyhat ne yazık' (Şirin, 2016, s. 264, 293, 440) anlamlarıyla kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde 'acı, ekşi, buruk; dertli, kederli, üzüntülü, üzgün, güç, zor, acıklı, kötü; dert, keder, sıkıntı, üzüntü' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 4). DLT'de *açıg* 'acı olan her şey' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 30), ME'de *açıg* 'acı' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 200-201), İML'de *açıg* 'acı' (Karagözlü, 2018, s. 124, 136), Kİ'de *acı* '(hastalıktan kaynaklı) acı, ıstırap' (Aldemir, 2020, s. 240), TZ'de *açı* 'acı (yoğurt)' (Khairullah, 2015, s. 170), DM'de *açı* 'acı' (Toparlı, 2003, s. 9), TT'de *açı* 'acı' (Toparlı vd., 2000, s.), KE'de *açıg* 'öç, intikam' (Eminoğlu, 2011, s. 154), RS'de *acı/açıg* 'acı' (Güner, 2017, s. 23), CC'de *açı* 'acı' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 423, 543) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 4-5; Kormuşin, 2017, s. 46.

[8] Çağdaş Güneybatı ve Güneydoğu lehçelerinde -mAk kullanılırken Kuzeybatı lehçelerinin çoğunda g > w > Ø değişimleriyle -(X)g türevleri kullanılır (Ercilasun, 2022, s. 45).

Clauson (1972, s. 21-22), Erdal (1991, s. 179), Hacıeminoğlu (1996, s. 18) ve Eraslan (2012, s. 547); *açıg* ‘acı, üzüntü; hiddet, kuvvetli, pek’ < açı-g; *açı-* ‘acımak’ biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*erdemi bar üçün kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açı**g** a* Abakan (E 48)/2

*erdemlig élinte bökmedim <...>şka totok éşiŋe bökmedi beg terken esiz yıta açı**g** a* Abakan (E 48)/8

*buŋ a adrıldıŋız açı**g** a kırk erig kaŋsız kıl[dıŋız]* Uybat VI (E 98)/2

asıg ‘yararlı’ < as-(ı)g; *as-* ‘artmak, çoğalmak, yükselmek’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Dağlık Altay yazıtlarında ve Irk Bitig’de geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘istifade, fayda; faiz, getiri; kurtuluş’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 72). DLT’de *asıg* ‘kâr’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 30), ME’de *asıg* ‘fayda, yarar’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 234), Kİ’de *asıg* ‘kazanç, fayda’ (Aldemir, 2020, s. 107), TZ’de *asu* ‘fayda, kazanç’ (Khairullah, 2015, s. 266), KE’de *asıg* ‘yarar, fayda; kazanç; çıkar’ (Eminoğlu, 2011, s. 162), CC’de *asıh/asık/asov* ‘fayda, yarar; yardım, destek’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 554) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 60; Clauson, 1972, s. 244-245.

Kormuşin, E 49/3’te tespit ettiği *tusu* ‘fidye ve satış amaçlı esir alma’ sözcüğü ile eş anlamlı olduğunu öne sürer (2017, s. 276). Eski Türkçe dönemi metinlerindeki *asıg tusu* ikilemeli kullanımı düşünüldüğünde Kormuşin’in görüşü mantıklıdır. Ancak Kormuşin’in *tusu* okuduğu sözcüğü Aydın, *tokış* ‘savaş’ okur (2019, s. 163). Sözcükle ilgili diğer okuma-anlamlandırmalar için bk. Aydın, 2019, s. 164.

Hamilton, *asıg/asag* ‘asıl şeye asılı olan (şey); bir sermayeye, bir eyleme ve benzerine kâr olarak ayrılan pay?; kâr, yarar’ < as-(X)g; *as-* ‘asmak’ ve şimdiki zaman ortaç eki biçiminde tahlil eder (2020, s. 146). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 179; Hacıeminoğlu, 1996, s. 18.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*él eri? üçün üç ası**g** a tıdıg? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/5

azıg ‘hayvanın köpek dişi’ < az-(ı)g; *az-* ‘yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek; çekip gitmek’ bk. ***azıglıg***

Türk runik harfli metinlerde *az-* ‘azmak; ayrılmak; ölmek’ *ve azıglıg* ‘azılı’ biçimleri olmakla birlikte tek başına *azıg* kullanımı tespit edilmemiştir. Eski Uygur Türkçesinde ‘azı, azı dişi, fil dişi, köpek dişi, parçalama dişi, savunma dişi, diş’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 92). DLT’de ‘her hayvanın azı dişi’ anlamı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2012, s. 30). Nadalyayev vd., 1969, s. 72; Clauson, 1972, s. 283.

Gülensoy, *azı* ‘azı dişi’ < azıg < az-(ı)g biçiminde tahlil eder (2007, s. 97-98).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*orkon yėrini <al>dokda azı**g**lıg toŋuz teg tirig beg esiz* Uybat VI (E 98)/3

bag ‘bağlı, birleşik (boy)’ < ba-g; *ba-* ‘bağlamak’ bk. ***baglıg***

Türk runik harfli metinlerde ‘bağ, bağcık, düğüm; birleşik, müttehit’ (Şirin, 2016, s. 263, 334, 411), Eski Uygur Türkçesinde ‘bağ, zincir, bağlantı, demet, deste, balya, kat; bağlama, ruhsal bağlama; hapishane; bölüm; soy, aile, akrabalık, sülale, cins; kıvrım, kıvrıntı; soyadı; bağlantı elemanı, sonuç’ (Wilkens, 2021, s. 136) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘odun vb. şeyler için bağ, deste’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 410), ME’de ‘bağ; toplayan, tut(tur)an araç’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 257), İML’de ‘kemer’ (Karagözlü, 2018, s. 137), Kİ’de ‘bağ, ip’ (Aldemir, 2020, s. 146), KE’de ‘bağ, ip, düğüm; bir araya getirilmiş’ (Eminoğlu, 2011, s. 168), RS’de ‘bağ’ (Güner, 2017, s. 34), CC’de ‘bağ, kuşak’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 433) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 77.

Clauson (1972, s. 310-311) ve Erdal (1991, s. 182), *bag* ‘bağ, kravat, kemer; erken dönem siyasi terminolojide konfederasyon’ < ba-g; *ba-* ‘bağlamak, birleştirmek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 18; Eren, 1999, s. 32-33; Gülensoy, 2007, s. 100-101; Eraslan, 2012, s. 555; Ersan, 2022, s. 78-80.

Yenisey yazıtlarında sekiz yerde geçmektedir:

*atım ėl togan totok ben teŋri ėlimke ėlçisi ertim altı ba**g** bodunta beg<i> ertim* Uyuk-Tarlak (E 1)/2

*ınançu külüg çigşi beg er erdemim üçün kara seŋird<e> ülkeni altı ba**g** keşdimde ben yėg erdöküm ol erinç kara seŋirig yırıldım(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7

*ba**g**ım bodunumka adrılt[ım]* Oya (E 27)/7

*ba**g**ım kelip esen inip aŋlanıp?* Ak-Yüs I (E 38)/5

*esizim e yüz kadaşım a altı <ba**g**> bodunum a esizim e adrıltım* Bay-Bulun II (E 49)/1

*altı ba**g** bodunum küçlügin üçün arkkış eldem taşın bunta tikti* Bay-Bulun II (E 49/4

*soukgş beniŋ bitigim ėki ba**g**lıgka begim e ıynu?* İyme I (E 73)/6

*<...>le al<p> esiz ba**g**lıg bo<l>zun yek enç ukug* Kök Haya/2

bitig/biçig 'yazıt' < biti-g < *bit+i-g; *biti-* 'yazmak', ****bit*** < *piet* 'Çin. yazı fırçası' bk. ***bitigçi, bitigli***

Türk runik harfli metinlerde 'abide, yazıt; yazı' (Şirin, 2016, s. 342), Eski Uygur Türkçesinde 'kitap, yazı; harf, yazı işareti; alfabe; metin, yazılı şekil; belge, emlak belgesi; mektup, name; emir' (Wilkens, 2021, s. 181) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *bitig* 'kitap; mektup; yazılı kâğıt; yazı, yazmak, Oğuzcada muska' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 590), ME'de *bitig* 'mektup, kitap, yazılmış kâğıt; çizgi, yazı' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 299), Kİ'de *biti/bitiy/bitik* 'yazılmış herhangi bir şey, kitap, mektup, kader' (Aldemir, 2020, s. 134), TZ'de *bitik* 'kitap, yazı, mektup; başlık parası; kefen parası' (Khairullah, 2015, s. 166, 255), DM'de *bitik* 'kitap, mektup' (Toparlı, 2003, s. 77), TT'de *bitik* 'kitap' (Toparlı vd., 2000, s. 31, 70), KE'de *bitig* 'yazı, kitap, mektup, muska' (Eminoğlu, 2011, s. 178), RS'de *bitik* 'kitap' (Güner, 2017, s. 41), CC'de *bitik/bitiv* 'kitap; defter; yazı; İncil; mektup; Kutsal Kitap' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 441) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 103.

Aydın, Yenisey yazıtlarında iki farklı yazıtta tespit edilen *biçig* biçiminin yazıtların yazıcısının dilindeki /t/ > /ç/ gelişmesiyle ilişkili olabileceğini ihtiyatla düşünür (2019, s. 129-130). Aynı zamanda sözcüğün Moğ. dengi *biçig* düşünüldüğünde geri ödünçlemeyle Türkçeye alınmış olması da mümkündür.

Clauson, *bitig* 'yazıt, kitap, mektup, belge gibi yazılı herhangi bir şey için kullanılan genel kelime' < biti-g < bit+i-g; *biti-* 'yazmak', ****bit*** '< *pi,* Çin. yazı fırçası' biçiminde tahlil

eder (1972, s. 303). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 184; Hacıeminoğlu, 1996, s. 18; Tekin, 2003, s. 89; Gülensoy, 2007, s. 152; Eraslan, 2012, s. 560; Ersan, 2022, s. 94.

Yenisey yazıtlarında altı yerde *bitig,* iki yerde *biçig* biçiminde geçmektedir:

*yag<ı>da <...> biti**g**çi <...> uz kop bodun tike bilir erti* Uybat III (E 32)/3
*biti**g** bo öŋ yėrde kaş er taş bal[balı] <...> y <...> y <...>* Uybat V (E 34)
*soukgş beniŋ biti**g**im ėki baglıgka begim e ıynu?* İyme I (E 73)/6
*öz apa uyası siŋ? urın slma alsar üç yüz biti**g**iŋ* Tepsey XI (E 126)
*<...>ŋu tilek bitidin? biti<**g**>* Ust-Kulog II (E 135)/3
*kezel? kaya ewim kayaka bitidim yalım kaya biti**g**i t<...>* Kara-Yüs II (E 138)/1
*ben öttüm türgėş ben çaŋ(çeŋ?) beg ben biçi**g*** Tuba III (E 37)/3
*<...>nin ewin? er erdemin biç<i**g**i>n (bit<i**g**i>n?)* Kök Haya/1

isig ‘sıcak; mec. aziz, sevgili’ < isi-g; *isi-* ‘ısıtmak, ısınmak’

Türk runik harfli metinlerde ‘sıcak; boy adı; kişi adı’ (Şirin, 2016, s. 234, 264), Eski Uygur Türkçesinde ‘sıcak, candan, sevgili, şefkatli; (şiddetli) sıcak, hararet, (hastalık) ateş’ (Wilkens, 2021, s. 311) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *isig* ‘sıcak’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 34, 513), ME’de *isig/ıssıg/ısıg* ‘sıcaklık, ısı’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 453-454), İML’de *isi/isik/issi* ‘sıcak’ (Karagözlü, 2018, 121, 150, 154), Kİ’de *isi* ‘sıcak’ (Aldemir, 2020, s. 105), TZ’de *issi* ‘sıcak’ (Khairullah, 2015, s. 101), DM’de *issi* ‘sıcak, sıcaklık’ (Toparlı, 2003, s. 3), TT’de *issi* ‘sıcak’ (Toparlı vd., 2000, s. 4, 38), KE’de *isig* ‘ısı, sıcak’ (Eminoğlu, 2011, s. 214), RS’de *isi/isig* ‘sıcak; sıtma, humma’ (Güner, 2017, s. 65, 66), CC’de *isi/issi/yisi* ‘sıcak; kızgın; yangın’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 466, 605, 713) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. (Nadalyayev vd., 1969, s. 213, 220)

Clauson, *isig* ‘sıcak, ısı’ < isi-g; *isi-* ‘ısınmak’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 246). Aynı biçimde tahlil eden Tekin, ‘aziz, sevgili’ (2003, s. 89); Eraslan, ‘hoş’ (2012, s. 571, 574) mecaz anlamlarını da ekler. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 189; Hacıeminoğlu, 1996, s. 19; Gülensoy, 2007, s. 418.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*<...> isi**g** ınal ėlim e <...> bg <...>d<...>* Çaa-Höl XI (E 23)/4

katıg ‘katı’ < kat-(ı)g; *kat-* ‘katılaşmak’

Türk runik harfli metinlerde *katıg*[9] ‘sert, katı’ (Şirin, 2016, s. 264), Eski Uygur Türkçesinde *katıg* ‘sert, katı, sağlam; yüksek sesli; karşı koyma yeteneği olan, güçlü; kararlı; cesur, yürekli, kahramanca; açık, belirgin; (rüzgâr) şiddetli; zor, güç; çok; katılık, sağlamlık, sertlik, kararlılık, vurgu; katı şey’ (Wilkens, 2021, s. 344) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *katıg* ‘katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 692), ME’de *katıg* ‘şiddetli; taşlık, sert yer’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 488-490), İML’de *katı* ‘cimri’ (Karagözlü, 2018, s. 290), Kİ’de *katı* ‘katı, sert’ (Aldemir, 2020, s. 232), TZ’de *katı* ‘katı, sert; güç, şiddet’ (Khairullah, 2015, s. 162), DM’de *katı* ‘katı, sert’ (Toparlı, 2003, s. 9), TT’de *katı* ‘katı’ (Toparlı vd., 2000, s. 39), KE’de *katıg/katık* ‘katı, sert, kuvvetli, sıkı, güç; sağlam, sağlamlık’ (Eminoğlu, 2011, s. 221), RS’de *kata/katıg/katu* ‘sert, katı’ (Güner, 2017, s. 72), CC’de *katı* ‘yumuşak olmayan, sert, katı, kavi; şiddetli’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 471, 610) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 433; Aydın, 2022, s. 417-418.

Clauson (1972, s. 597-598) ve Erdal (1991, s. 191), *katıg* ‘sert, sağlam, dayanıklı’ < kat-(ı)g; *kat-* ‘sert, sağlam, dayanıklı olmak’ biçiminde tahlil eder. Hacıeminoğlu, *katıg* I. ‘karmaşık’ < kat-ı-g ; II. ‘kuvvetli’ < katı-g olmak üzere iki farklı tabanla ilişkilendirir (1996, s. 19). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 217-218; Gülensoy, 2007, s. 475; Ersan, 2022, s. 170-171.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*kara bodunum katı**g**lanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıta esiz ėlim kanım* Elegest I (E 10)/7
*üç oglum a adrıldım a yıta bökmedim e katı**g**langıl* Begre (E 11)/1
*bolup katı**g**lanıp otuz yaşımg<a> öge boltum kırk yıl* Köjeelig-Hovu (E 45)/3

keçig ‘geçit’ < keç-(i)g; *keç-* ‘geçmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘geçit, nehrin geçit yeri’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 352). DLT’de *keçig* ‘geçit’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 168), ME’de *keçit/keçüt* ‘geçme, geçecek yer’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 500), Kİ’de *keçüt* ‘geçit’ (Aldemir, 2020, s. 246), TT’de *keçi* “geçit; Türkmencede *keçüt* denir.” (Toparlı vd., 2000, s. 7) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 291, 292.

[9] Şine Usu Yazıtının doğu yüzünün altıncı satırında tespit edilen *katı* ‘katı, sert; şiddetle’ sözcüğü ise devamındaki *tokı-* fiilinin zarfı olması sebebiyle ve erken dönemde /g/ sesi düşmesinin yaygın olmamasından ötürü *katı* < kat-ı ‘fiil tabanı + zarf-fiil eki’ biçiminde tahlil edilmesi uygundur ve farklı sözcük gövdeleridir.

Clauson, *keçig* ‘geçit; mec. erişim, yol’ < keç-(i)g; *keç-* ‘geçmek; tükenmek; bir şeyden, bir şeyin üzerinden geçmek’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 696). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 191; Gülensoy, 2007, s. 359; Ersan, 2022, s. 176-179.

Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir:

*kara seŋir keçi**g*** Haya-Baji (E 24)/2
*tebsey keçi**g*** Tepsey II (E 112)
*tebsey keçi**g** kutlug keçi**g*** Tepsey IV (E 114)
*tebsey keçi**g**in ėl(?)ç<i> erele? teŋrim e çök e yėrim* Tepsey VI (E 116)

kırıg ‘kıyı’ < kıdıg < kıd-(ı)g < *kı-d-(ı)g; *kıd-* ‘sınıra ulaşmak, savunmak, hücum etmek, kıyılamak’, **kı-* ‘kesmek, kırmak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *kıdıg* ‘kıyı, kenar, sınır; aşırılık; çark çevresi; (coğrafi) iklim’ biçimi kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 369). DLT’de *kıḍıg* ‘deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı; bir şeyin kenarı’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 161), ME’de *kırıg* ‘kenar, dikiş yeri’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 530), İML’de *kıyıg* ‘kıyı, sahil’ (Karagözlü, 2018, s. 150), TZ’de *kırı* ‘kenar, yan, uç’ (Khairullah, 2015, s. 102), TT’de *kırıg* ‘göz bebeği’ (Toparlı vd., 2000, s. 26), RS’de *kırık* ‘kenar’ (Güner, 2017, s. 78), CC’de *kırıv* ‘kıyı, kenar, sınır’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 618) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 440.

Gülensoy, *kıdıg* ‘kıyı’ < kıd-(ı)g; *kıd-* ‘sınıra ulaşmak’, -(X)g ‘sıfat-fiil anlamı kazandıran ek’ biçiminde tahlil eder ve sözcük tabanın sonundaki sesin d > y > r/t/z gelişiminden bahseder ve Şorcada kullanılan *kırıg* dengini verir (2007, s. 521). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 598, 652; Erdal, 1991, s. 192-193; Hamilton, 2020, s. 163; Ersan, 2022, s. 189-198.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kırı**g** yurtum* Aldıı-Bel II (E 72)/2

kiçig ‘küçük’ < *kiçi-g; **kiçi-* ‘küçülmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘(yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’ (Şirin, 2016, s. 254, 260), Eski Uygur Türkçesinde ‘küçük, genç; alçak, değersiz; alt

aşamadaki; önemsiz; tali; küçük erkek kardeş; gençlik, çocukluk; düşük (kişi); öğrenci, acemi; kısa bir süre için; yirmi dokuz günlü bir ayın adı' (Wilkens, 2021, s. 378-379) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *kiçig* 'her şeyin küçüğü' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 168), ME'de *kiçig* 'küçük, ufak; ince şey' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 537-539), İML'de *kiçi* 'küçük' (Karagözlü, 2018, s. 124), Kİ'de *kiçi* 'küçük' (Aldemir, 2020, s. 245), TZ'de *kiçi* 'küçük' (Khairullah, 2015, s. 218), KE'de *kiçig* 'küçük, az' (Eminoğlu, 2011, s. 231), RS'de *kiçik* 'küçük' (Güner, 2017, s. 80), CC'de *kiçi* 'küçük' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 477) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 306; Aydın, 2022, s. 419-420.

Clauson, *kiçig* 'küçük, köpek yavrusu' bilgisini verir (1972, s. 696). Gülensoy, DLT'deki *çocuk* 'çocuk' < *çoc+(u)k; **çoc* 'yansıma' sözcüğüyle karşılaştırarak kiçig 'küçük < *kiçi+g; **kiçi* 'yansıma' biçiminde tahlil eder (2007, s. 587). Eraslan, kiçig/kiçik 'küçük' < kiçi-k biçiminde tahlil eder ancak *kiçi-* fiilinin anlamını vermez (2012, s. 580). Hamilton, *kiç-/keç-* 'gecikmek, geç olmak, sonra olmak' fiil tabanına -(X)g şimdiki zaman ortacının gelmesiyle 'daha sonra gelen, sonra gelen/gelecekler; küçük/küçükler?' gibi bir anlam kazandığını düşünür (2020, s. 164). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 200-202.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*bakır beŋüm kiçi**g** urka? (uruk a?)* Para II (E 79)

*bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçi**g**im e bökmedim e yıta esizlerim e* Yeerbek I (E 147)/5

ölüg 'ölü, cenaze' < öl-(ü)g; *öl-* 'ölmek'

Türk runik harfli metinlerde 'ceset, ölü beden, cenaze' (Şirin, 2016, s. 343, 405), Eski Uygur Türkçesinde 'ceset, ölü, kadavra, ölü bir şey; cenaze töreni; merhum, rahmetli; cansız; ölü olma, ölüm' (Wilkens, 2021, s. 531) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *ölüg* 'ölü' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 34), ME'de *ölüg* 'ölü, ölmüş; bayılmış kişi' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 668), Kİ'de *ölü* 'ölü' (Aldemir, 2020, s. 118), TZ'de *öli* 'ölü' (Khairullah, 2015, s. 176), TT'de *ölü* 'ölü' (Toparlı vd., 2000, s. 36), KE'de *ölüg* 'ölü, ölmüş' (Eminoğlu, 2011, s. 262-263), RS'de *ölü/ölüg* 'ölü' (Güner, 2017, s. 100), CC'de *ölü* 'ölü, ölmüş kimse' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 496, 652) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 384.

Clauson (1972, s. 142) ve Erdal (1991, s. 198), *ölüg* ‘ölü, ceset’ < öl-(ü)g; *öl-* ‘ölmek’; Hacıeminoğlu (1996, s. 19) ve Eraslan (2012, s. 105), *ölüg* ‘ölü, ölmüş’ < öl-ü-g; *öl-* ‘ölmek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Tekin, 2003, s. 89; Gülensoy, 2007, s. 661; Hamilton, 2020, s. 174; Ersan, 2022, s. 263-265.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<...> *ėl ögesi ınançu bilge tirig ölü**g**in?* <...> Oçurı (E 26)/2

tezig ‘tez, hızlı koşan/kaçan’ < tez-(i)g; *tez-* ‘kaçmak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir, ‘hızlı’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 263). Eski Uygur Türkçesinde *tez-* ‘kaçmak, koşup gitmek, kaçınmak’ bulunmakla birlikte -(i)g ekli biçimi tespit edilmemiştir (Wilkens, 2021, s. 706). DLT’de ‘kavim arasında kargaşa; işten kaçan (adam)’ anlamı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 166, 167). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 558; Aydın, 2013b, s. 45-46; 2019, s. 149.

Clauson, *tezig* ‘kaçan, uçan’ < tez-(i)g; *tez-* ‘kaçmak; kurtulmak’ (1972, s. 574); Hacıeminoğlu, *tezig* ‘ürkek, ürkmüş’ < tez-i-g (1996, s. 19) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 207; Gülensoy, 2007, s. 888-889.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*ka[dır ya]gıda yagıçı ben tezi**g** kėyikde alp ben teŋri elimke tusom tokuz er ölürtüm*
Kızıl-Çıraa II (E 44)/2

tıdıg ‘engel, yasak’ < tıd-(ı)g < tı-d-(ı)g; *tıd-* ‘alıkoymak, mani olmak’, **tı-* ‘engel olmak’

Sözcüğün -(I)g ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde sözcük tabanındaki *tıd-* ‘(*yaş* sözüyle) gözyaşlarını bastırmak, acıyı içe gömmek; düşman kuvvetlerinin hareketine engel olmak, saldırıları bloke etmek’ (Şirin, 2016, s. 473, 509) biçimi kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde ‘engel, sakınca, tutma, tutukluk; çekingenlik; yapışma, bağ’ (Wilkens, 2021, s. 711) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *tıḏıg* ‘bir şeyi yasaklama, engelleme’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 160) biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 565.

Clauson (1972, s. 452) ve Erdal (1991, s. 208), *tıdıg* ‘engel, tıkanıklık’ < tıd-(ı)g; *tıd-* ‘engellemek, kısıtlamak’; Hacıeminoğlu (1996, s. 19) ve Eraslan (2012, s. 608), *tıdıg* ‘yasak, mania; tehlike’ < tıd-ı-g biçiminde tahlil eder. Ayrıca Hacıeminoğlu, *tıd-* ‘men etmek, mani olmak’, *tık-* ‘tıkamak, mani olmak’, *tıt-* ‘geri koymak, men etmek’ fiillerindeki anlam ilişkisinden hareketle hepsini ortak **tı-* köküne bağlar (1996, s. 129).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*ėl eri? üçün üç asıg a tıdı**g**? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/5

tirig ‘diri, hayatta, canlı’ < *tir-(i)g; **tir-* ‘hayatta olmak’

Türk runik harfli metinlerde ‘diri, canlı’ (Şirin, 2016, s. 343-344), Eski Uygur Türkçesinde ‘canlı, diri, hayat dolu, sağlam; yaşam, hayat; canlı olma’ (Wilkens, 2021, s. 721) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *tirig* ‘bütün canlıların diri olanı’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 166), ME’de *tirig/tiri* ‘diri, canlı, sağ’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 800), İML’de *tirig* ‘diri’ (Karagözlü, 2018, s. 307), Kİ’de *tiri* ‘diri, canlı’ (Aldemir, 2020, s. 157), TZ’de *tiri* ‘diri’ (Khairullah, 2015, s. 254), TT’de *tiri* ‘diri’ (Toparlı vd., 2000, s. 36), KE’de *tirig* ‘diri, canlı’ (Eminoğlu, 2011, s. 289), CC’de *tiri* ‘canlı, diri’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 518, 684) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 562.

Clauson (1972, s. 543-544), Erdal (1991, s. 208), Tekin (2003, s. 89) ve Hamilton (2020, s. 183); *tirig* ‘yaşayan, hayatta; hayat’ < *tir-(i)g; **tir-* ‘hayata getirmek, canlandırmak’ biçiminde tahlil eder. Gülensoy, Nişanyan’ın varsaydığı **tir* ‘sağ, sağlam, güçlü’ farazî kökünün Eski Türkçede tanığı bulunmadığını belirttikten sonra *tir-* ‘yaşamak, diri olmak’ fiiliyle ilişkilendirerek genel görüşe katılır (2007, s. 288). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 114; Eraslan, 2012, s. 61; Ersan, 2022, s. 341-346.

Yenisey yazıtlarında on bir yerde geçmektedir:

*öçin külüg tiri**g** ben teŋri ėlimte yemlig ben* Uyuk-Turan (E 3)/3

*köni tiri**g** üç yaşımda kaŋsız boldum* Barık II (E 6)/1

*<...> ėl ögesi ınançu bilge tiri**g** ölügin? <...>* Oçurı (E 26)/1

*sugur çad bitidim biz (ben?) sekiz adaklıg barımım bagşım a tiri**g** bökmedim* Bay-Bulun I (E 42)/6

*arslan külüg tiri**g** oglı ben külüg togan ben* Kızıl-Çıraa II (E 44)/6

*er atım kök tiri**g** ben esizim e kadaşım a esiz e ogulanım a èçim adrıl<t>ım a* Tuva D (E 51)/1

*beg tarkan öge tiri**g** ben esiz èlim kanım a bökmedim* Elegest III (E 53)/1

*konçgar (koçŋar?) tölis tiri**g*** Tuva G (E 55)/3

*yüküŋ tiri**g*** Ottuk-Daş II (E 64)

*orkon yèrini <al>dokda azıglıg toŋuz teg tiri**g** beg esiz* Uybat VI (E 98)/3

*eŋç? bars tiri**g** begim yaşı erdemim esiz e* Uybat VI (E 98)/4

ukug 'bilinç' < uk-(u)g; *uk-* 'anlamak, kavramak' bk. ***ukuglı, ukunç, ukuş***, ***ukuşça***

Türk runik harfli metinlerde 'anlamak' (Aydın, 2019, s. 271-272), Eski Uygur Türkçesinde 'anlamak, idrak etmek, kavramak, bilmek; duymak; hükmetmek, hâkim olmak; (bir şeyi) tasavvur etmek' (Wilkens, 2021, s. 788-789), DLT'de 'anlamak' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 87) anlamıyla kullanılan *uk-* tabanı ve bu tabandan türetilmiş çokça sözcük olmakla birlikte birlikte -(X)g ekli *ukug* biçimi Yenisey yazıtları dışında yalnız KB'de 147 ve 148. beyitlerde tanıklanmıştır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 613.

Clauson, *ukug* 'anlayış' < uk-(u)g; *uk-* 'anlamak' biçiminde tahlil ettiği sözcüğün KB'deki 147 ve 148. beyitlerde örneği bulunduğunu ve normalinin *ukuş* olduğunu söyler ve Çağdaş Kırgızcada *uguu* 'işitileni kavrama, anlama, idrak' sözcüğünde yaşadığını belirtir (1972, s. 83). Ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 239.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*esizni sözleti bitiyür ben uku**g**lı kişi erke sözleyü bèrdim* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3

*<...>le al<p> esiz baglıg bo<l>zun yek enç uku**g*** Kök Haya/2

umug 'kutlu, aziz' < umug+daş < um-(u)g+daş; *umug* 'umma, umut', *um-* 'ummak, güvenmek' bk. ***umugdaş***

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde 'ümit, melce, umut, sığınak' anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 798-799). DLT'de *um-* 'ummak' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 922) olmakla birlikte -(U)g ekli biçimi bulunmamaktadır.

Clauson, *umug* ‘arzulanan veya güvenilen bir şey/biri’ < um-(u)g; *um-* ‘ummak’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 157-158).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*umu**g**daş? ėlimke tapdım bilge ögüm tapdım kadaş<ım> tapdım er erdemim* Çaa-Höl I (E 13)/1

yog ‘cenaze töreni’ < *yo-g; **yo-* ‘yok olmak, mahvolmak’

Türk runik harfli metinlerde ‘cenaze töreni’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 406). Eski Uygur Türkçesinde tespit edilmemiştir. DLT’de *yog* ‘ölüyü gömmekten dönenler için yapılan yemeğin adı. Üç veya yedi gün sürer.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 406), ME’de *yog* ‘matem’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 929), İML’de *yog aşı* ‘taziye yemeği’ (Karagözlü, 2018, s. 135) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 269; Aydın, 2022, s. 394-395.

Clauson, *yod-* ‘yok olmak’ ile ilişkilendirir (1972, s. 895). Gülensoy, *yoğ* ‘Eski Türklerde ölüler için yapılan tören; yas, matem’ < yog < *yo+g; **yo* ‘yansıma; yüksek sesle ağlama’ biçiminde tahlil eder (2007, s. 1150-1151). Tokyürek ise *yog* ‘ölmek’ < *yo-g; **yo-* ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ biçiminde farklı bir tahlil önermiştir (2019, s. 207-208). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 459.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*yo**g**um ança ermiş adrıldım* Oznaçennaya I (E 25)/7
*kadaşım erin eŋleyü yo**g**ladıŋ<ız> edgü iş kem ügüz beŋü yėrlendim e b[eŋü]* Bay-Bulun I (E 42)/5

yüküŋ ‘baş eğ(dir)en’ < yük-(ü)ŋ/g; **yük-* ‘eğilmek’ (*ŋ* ~ *g* nöbetleşmesi) veya yükün(ü)g < *yük-(ü)n-(ü)g; *yükün-* ‘baş eğ(dirmek)’, **yük-* ‘eğilmek’ (/ü/ sesinin erimesi)

Türk runik harfli metinlerde *yükün-* ‘saymak, saygı göstermek, hürmet etmek; boyun eğmek, biat etmek, bir kimsenin veya bir yönetimin egemenliğini tanımak, ibadet etmek’ (Şirin, 2016, s. 489, 514, 535), Eski Uygur Türkçesinde *yükün-* ‘eğilmek, reverans yapmak, hürmet etmek’ (Wilkens, 2021, s. 924) gövdesi ve bu gövdeden türeyen çokça sözcük

olmakla birlikte *yükünŋ*[10] yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. DLT'de *yükün-* 'secde etmek; saygı göstermek üzere baş eğmek' biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 993). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 285; Aydın, 2022, s. 365-367.

Gülensoy, *yükün-* 'birinin önünde saygı göstermek için eğilmek veya yere kapanmak' < *yük-(ü)n-; **yük-* 'secde etmek', -(ü)n- 'dönüşlülük eki' biçiminde tahlil eder (2007, s. 1191-1192). Eraslan da benzer tahlil yapmakla birlikte *yük-* için 'yığmak' anlamını verir (2012, s. 627). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 913-914; Ersan, 2022, s. 472.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yükü**ŋ** tirig* (E 64)

1.4. -GA
< -(X)G+A

Somut ve soyut isim (Bilgen, 1989, s. 45-46); geçişsiz fiilden özne, geçişli fiilden nesne ismi (Clauson, 1962, s. 150; Erdal, 1991, s. 376-382); at cinsini gösteren isim (Taş, 2015, s. 128-129) türetir. Deny, dar ünlülü -GI/U biçimlerinin bir çeşidi olduğunu düşünür (2012, s. 513-517). Ercilasun, fiilden isim türeten -g ve +A/I/U çekirdek ekinin birleşmesi olarak açıklar (2022, s. 46). Kİ'de "*süpür-* fiilinden türeyen *süpürge* sözcüğünde kullanılır." açıklaması kayıtlıdır; Ebu Hayyan bu örnekle araç ismi türetmede kullanıldığını anlatmak istemiştir (Aldemir, 2020, s. 299).

Harezm Türkçesinde fiilin belirttiği işi yapanı, işten etkileneni ve işin sonucundaki ürünü bildiren isim türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 636-646). Kıpçak Türkçesinde alet ve özne ismi, somut ve soyut isim, sıfat türetir; -ha biçimi de görülür (Argunşah, 2016, s. 327; Şenyüz, 2017, s. 182-184; Güner, 2020, s. 138-139). Çağatay Türkçesinde alet ismi, somut ve soyut isim türetir (Argunşah, 2021, s. 128). Eski Anadolu Türkçesinde soyut isim, nesne ismi, nitelik ismi, sıfat türetir (Gülsevin, 1997, s. 134; Karaoğlu, 2022, s. 108-114); fiilin gösterdiği işten etkileneni veya bir işin sonucunu gösterir (Yıldız, 2021, s. 95). Türkiye Türkçesinde başındaki -G sesini de bazı türetmelerde yitirerek alet, organ, yemek, bitki ve hayvan ismi; sıfat türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında ekin

[10] Söz konusu sözcüğü Şirin, *yükünç* okuduğu için sözlüğünde *yükünŋ* için madde başı bulunmamaktadır (2016, s. 215).

görevi düşünülmeden bilinçsizce isim köklerine de getirilmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 238-239; Korkmaz, 2009, s. 78-80; Karaağaç, 2013, s. 291). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 338-342.

Yenisey yazıtlarında beş sözcükte tespit edilmiştir.

bilge ‘bilge, hikmet sahibi’ < bil-ge; *bil-* ‘bilmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘bilge; bir ünvan niteleyicisi’ (Şirin, 2016, s. 252, 375), Eski Uygur Türkçesinde ‘âlim, bilge; bilgili kişi; danışman; bakan; bilgelik, hikmet’ (Wilkens, 2021, s. 170-173) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *bilge* ‘akıllı; âlim; bilge, hakîm’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 587), ME’de *bilgen* ‘bilen, anlayan, âlim, gören, haberdar’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 287), İML’de *bilge er* ‘bilgili adam’ (Karagözlü, 2018, s. 68), Kİ’de *bilge* ‘bilge, bilici, alim’ (Aldemir, 2020, s. 152), RS’de *bilge* ‘âlim, bilge’ (Güner, 2017, s. 40), CC’de *bilge* ‘bilge’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 570) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 99.

Clauson (1972, s. 340), Gabain (1988, s. 51), Erdal (1991, s. 376), Hacıeminoğlu (1996, s. 19), Tekin (2003, s. 89), Eraslan (2012, s. 105) ve Hamilton (2020, s. 151); *bilge* ‘bilge, bilgin, âlim; erken dönemde danışman gibi bir ünvan’ < bil-ge; *bil-* ‘bilmek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 146; Ersan, 2022, s. 87-89

Yenisey yazıtlarında on bir geçmektedir:

*umugdaş? ėlimke tapdım bil**ge** ögüm tapdım kadaş<ım> tapdım er erdemim* Çaa-Höl I (E 13)/1

*kaŋım üçün bil**ge** çigşi kanıŋa tapdım bodunum esizim* Çaa-Höl I (E 13)/4

*kadır bil**ge** totok b[eg]* Haya-Baji (E 24)/4

*yėg ėş [bil]**ge** saŋun bitidim <...> [kadır? bil]**ge** totok beg arkı yėri* Haya-Baji (E 24)/5

*<...> ėl ögesi ınançu bil**ge** tirig ölügin? <...>* Oçurı (E 26)/1

*uz bil**ge** çaŋşı uz t<...>* Uybat II (E 31)/1

*yoklamaz biz <...> bil**ge** beg oglıŋa* Uybat III (E 32)/9

*tugdı turñaŋ artzun kuşladaçı bil**ge** totok yok artzun alp kögşin? oloru kaltı* Abakan (E 48)/5

*tölis bil**ge** atam ben altı yėgirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmedi begiçim* Abakan (E 48)/7

<...>*gça bil**ge** alp esiz beg* Podkuninskaya (E 71)/5

kıska ‘kıska’ < kıs-ka; *kıs-* ‘kısmak’

Türk runik harfli metinlerde *kısga/kıska* ‘kısa; kısa zaman içinde, hemen, uzun sürmeden’ (Şirin, 2016, s. 257, 260; Aydın, 2019, s. 48), Eski Uygur Türkçesinde *kısga/kıska* ‘kısa, sınırlı; kusur, noksanlık, darlık’, *kısa* ‘özetle, özet olarak, kısaca’ (Wilkens, 2021, s. 374) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *kısga* ‘kısa’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 236), ME’de *kısga/kıska* ‘kısa şey’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 531-532), İML’de *kısa/kısga/kıska* ‘kısa’ (Karagözlü, 2018, s. 291), Kİ’de *kısga/kıska* “Kısa; Türkmencede *kısa* olur.” (Aldemir, 2020, s. 231), TZ’de *kıska* ‘kısa’ (Khairullah, 2015, s. 160), DM’de *kıska* ‘kısa’ (Toparlı, 2003, s. 10), TT’de *kıska/kısa* ‘kısa’ (Toparlı vd., 2000, s. 35), KE’de *kısga/kıska* ‘kısa’ (Eminoğlu, 2011, s. 229, 230), RS’de *kısa/kısga* ‘kısa; başlangıcı ile bitimi arasında az zaman aralığı olan’ (Güner, 2017, s. 78), CC’de *kıska/kısga/kısha* ‘kısa’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 477, 618) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 447; Aydın, 2022, s. 418-419.

Clauson (1972, s. 667), Gabain (1988, s. 51), Erdal (1991, s. 381), Hacıeminoğlu (1996, s. 19), Tekin (2003, s. 89), Eraslan (2012, s. 580); *kısga* ‘kısa’ < kıs-ga; *kıs-* ‘kısmak, kısaltmak, daraltmak; sıkıştırmak, sıkmak; çimdiklemek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 240; Gülensoy, 2007, s. 515-516; Ersan, 2022, s. 190-198.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er atım kıs**k<a>** baş ben* Uyuk-Arjan (E 2)/5

öge ‘akıllı, tecrübeli’ < ö-ge; *ö-* ‘düşünmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘ünvan’ olarak kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 370). Wilkens, *öge* sözcüğünü *üge* maddesine yönlendirir: ‘bilge, bilge kişi, bakan, başkan, danışman, müşavir, devlet memuru, idare eden, idareci; nasihat’ (2021, s. 820). DLT’de ‘yaşı büyük, aklı ve iz'anı olan kimseye öge lakabı verilir.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 22), İML’de ‘müsteşar; görüşü olan kişi’ (Karagözlü, 2018, s. 116) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 379.

Clauson, (1972, s. 101), Hacıeminoğlu (1996, s. 19), Tekin (2000, s. 83) ve Gülensoy (2007, s. 650); *öge* ‘olgun, saygıdeğer, akıllı (insan); danışman anlamındaki yüksek bir

ünvan, İslami dönemde yerine *vezir* kullanılmıştır' < ö-ge; *ö-* 'düşünmek; hatırlamak'; Gabain (1988, s. 51) ve Eraslan (2012, s. 594), *öge* 'şöhret' < ög-e; *ög-* 'övmek' biçiminde tahlil eder. Aydın ise karışık olan sözcüğün yapısının *ö-* veye *ög-* tabanlarıyla açıklanamayacağını belirtir (2019, s. 100-101). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 376-377.

Yenisey yazıtlarında altı yerde geçmektedir:

*<...> ėl ö**ge**si ınançu bilge tirig ölügin? <...>* Oçurı (E 26)/1
*oglan atım çuwuç ınal [ėr]te atım kümül ö**ge*** Köjeelig-Hovu (E 45)/1
*bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> ö**ge** boltum kırk yıl* Köjeelig-Hovu (E 45)/3
*er atım ak baş atık ınal ö**ge** ben yėtmiş yaşımda* Bay-Bulun II (E 49)/2
*beg tarkan ö**ge** tirig ben esiz ėlim kanım a bökmedim* Elegest III (E 53)/1
*er atım külüg yegen kaŋım bodun begiŋe ö**g[e]**? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/3

salga 'gem' < sal-ga; **sal-* 'salmak; hareket ettirmek'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *sal-* (I) 'vurmak, hareket ettirmek, (kol) sallamak; koymak; (kök) salmak; (hakaret) etmek; atmak, salmak; yardımcı fiil: bir davranışın eksiksizliğini ifade eder.' (II) 'sorumlu olmak' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 576). DLT'de *salga at* 'taşkın at' kullanımı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 482; Aydın, 2022, s. 180.

Clauson, hapaks legomenon olduğunu belirttiği sözcüğün mecburen DLT'deki örneğini verir; *salga* 'huzursuz (at)' < sal-ga; *sal-* 'hareket ettirmek, harekete geçirmek' biçiminde tahlil eder (1972, s. 824). Ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 207-208.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*sal**ga*** Arjan I (E 102)

tamka 'damga' < tamga < *tam-ka; **tam-* 'yanmak, tutuşmak, parlamak' bk. ***tamkalıg***

Türk runik harfli metinlerde *tamka* 'at ve diğer küçük-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga' (Şirin, 2016, s. 341) ve ileri öge olarak *tamgaçı* 'mühürdar' (Şirin, 2016, s. 381) bulunmakla birlikte ötümlü biçimi *tamga* tespit edilmemiştir. Eski Uygur

Türkçesinde *tamga* ‘damga, mühür, işaret, sembol; damga, kontrol mührü (kalite kontrol için); ksilografi levhası; işaret dili, ritüel el kol hareketi; bir çeşit ticaret vergisi; ayarlanmış arşın (kumaş için normal büyüklük)’ biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 667-668). DLT’de *tamga* ‘hakan vb.nin damgası’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184), İML’de *tamga* ‘damga; nişan’ (Karagözlü, 2018, s. 117, 160), TZ’de *tamga* ‘damga, mühür, kaşe’ (Khairullah, 2015, s. 166), CC’de *tamha* ‘damga, mühür’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 673) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 530; Aydın, 2022, s. 181-182.

Tekin, *tamga* ‘damga’ < *tam-ga; **tam-* ‘yanmak’ biçiminde tahlil eder (2003, s. 89-90). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 504-505; Erdal, 1991, s. 378-379; Gülensoy, 2007, s. 265; Ersan, 2022, s. 311-321.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*yėrdeki tam**ka**lıg yılkı buŋs[uz erti]* Oçurı (E 26)/6
*aşnukı atlarım eşintim awga ben er altı yüz tam**k<a>** at* Hemçik-Çırgakı (E 41)/4

1.5. -(A)gAn
< -(A)-gA+n < -(A)-g+A+n

Sıklıkla veya devamlı yapılan iş; ‘alışkanlık veya karakter özelliği’ bildiren sıfat türetir (Clauson, 1962, s. 154; Bilgen, 1989, s. 47-51; Eraslan, 2012, s. 104; Taş, 2015, s. 130); fiilin öznesini gösterir (Erdal, 1991, s. 382-387). Gabain, -GIn biçimiyle birlikte değerlendirir (1988, s. 52). Ergin, -AgAn ve -gAn biçimlerinin görevdeş olduğunu ancak -AgAn biçiminin başındaki ünlünün pekiştirme özelliği sebebiyle ‘aşırılık ve devamlılık’ gibi ek anlamlar kattığını belirtir (2006, s. 190-191). Keskin’e göre fiilden isim türeten -gA eki ve +n pekiştirme unsurunun birleşmesiyle oluşmuştur (2020, s. 253-259). Ercilasun, ekteki pekiştirme/çokluk görevinden yola çıkarak -g, +A, +n *çekirdek ek*leriyle ilişkilendirir ve -gAn < -g+An < -g+A+n biçiminde tahlil eder (2022, s. 47). DLT’de eklendiği fiili *devamlı veya sık sık yapan özne* bildirdiği (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 248-249); Kİ’de -gAn biçiminin sıfat-fiil, -AgAn biçiminin ise ‘çok/abartmalı’ anlamlarında sıfat-fiil yaptığı (Aldemir, 2020, s. 292) kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde ‘karakter özelliği veya alışkanlık’ bildiren özne ismi türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 656-664). Kıpçak Türkçesinde aslen sıfat-fiil ekiyken ‘karakter özelliği veya alışkanlık’ bildiren özne ismi, sıfat ve kalıcı isim de türetir;

isme ‘abartı’ anlamı katar (Karamanlıoğlu, 1994, s. 37-38; Argunşah, 2016, s. 326, 327; Şenyüz, 2017, s. 185-188); -kAn ve -An biçimleri de görülür (Güner, 2020, s. 139-140). Çağatay Türkçesinde aslen sıfat-fiil ekiyken özne ismi ve kalıcı isim türetir (Argunşah, 2021, s. 128). Eski Anadolu Türkçesinde aslen sıfat-fiil ekiyken isim ve abartılı sıfat türetir; -An biçimi de görülür (Gülsevin, 1997, s. 134; Yıldız, 2021, s. 95; Karaoğlu, 2022, s. 114-120). Türkiye Türkçesinde *berkitme* ve alışkanlık sıfatı türetir; -An biçimi de görülür. Türkçeleştirme çalışmalarında da kullanılmıştır ancak sayı isimlerinin sonunda da görülen -gen eki, Fra. *gone* < Yun. *gönia* ‘köşe’ kök-ekinden öykünerek oluşturulmuştur. (Banguoğlu, 1986, s. 240). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 344-347.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

ėçidgen ‘işiten’ < ėçid-gen < ėşit-gen; *ėşit-* ‘işitmek’

İşit- Türk runik harfli metinlerde *eşid-* ‘işitmek; arz, talep vb. dikkate almak; (genellikle kü ve sab sözleriyle) haber almak; (kulkak sözüyle) aldırış etmek, önemsemek’ (Şirin, 2016, s. 490, 515), Eski Uygur Türkçesinde *ėşid-* ‘işitmek, dinlemek’ (Wilkens, 2021, s. 125) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de de *eşit-/işit-* ‘işitmek, dinlemek’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 102, 185) biçimleri kayıtlıdır. Tarihî sözlüklerden yalnız KE’de *eşitgen* ‘işiten, duyan’ biçimi kayıtlıdır (Eminoğlu, 2011, s. 112). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 257-258; Gülensoy, 2007, s. 441; Ersan, 2022, s. 135-136)

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*eçid**gen**? er erdemim e koñ (?)* Uyuk-Arjan (E 2)/4

kıy(a)gan ‘kıyan’ < kıy-(a)gan < kıd-(a)gan < *kıd-* ‘kesmek, parçalamak; sapmak, ayrılmak; vazgeçmek, sözünü tutmamak; cezalandırmak, işkence etmek’

Türk runik harfli metinlerde *kıd-* ‘öldürmek’ (Şirin, 2016, s. 468), Eski Uygur Türkçesinde *kıy-* ‘sivriltmek’ (Wilkens, 2021, s. 375) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *kıy-* ‘(vaat ve söze) uymamak, vazgeçmek’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 456). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 440-441; Clauson, 1972, s. 595; Gülensoy, 2007, s. 521; Uçar, 2018; Ersan, 2022, s. 190-198.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*küç kıy**agan** (kıy**gan**?) içreki* Ottuk-Daş I (E 4)

1.6. -(X)glI
< -(X)g+lI(g)

Özneyi, işi türeteni bildirir ve daha çok sıfat olarak kullanılır; nadiren -(X)klI biçimi de görülür (Gabain, 1988, s. 52). Clauson'a göre -gmA ile eş görevli sıfat-fiil ekidir (1962, s. 151). Banguoğlu (1986, s. 251-252) ve Deny (2012, s. 477), sondaki +lI biçiminin isimden fiil türeten +lA- ekinden türetilen sıfat-fiil yapılarıyla nöbetleştiğini belirtir. Hamilton'a göre şimdiki zaman sıfat-fiili oluşturan -(X)g ile 'birikme ve sık sık yinelenme' bildiren +lI ekinin kaynaşmasıyla oluşması muhtemeldir (2020, s. 203). Eraslan da fiilden isim türeten -(X)g ve isimden sıfat türeten +lI(g) ekinin birleşmesinden oluşabileceğini düşünür (2012, s. 376). Kekevi ise fiilden isim türeten -(X)g ve bağlama öbeği/ikileme kuran +lI biçiminin birleşmesiyle oluşabileceğinden ihtiyatla bahsetmektedir (2022, s. 29-30). DLT'de fiil köküne 'derhâl' anlamı katmak için eklenen -(X)g üzerine isimden sıfat türeten +lI getirilmesiyle kaynaşmış bir *birleşik* olduğu kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 249)[11]. Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde işlek değildir. Eski Anadolu Türkçesinde -IlU biçimi görülür, geçişsiz fiilden sıfat türetir (Gülsevin, 1997, s. 135). Türkiye Türkçesinde -lIl biçimiyle yaşamaktadır (Deny, 2012, s. 477-478). Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. kökenli sıfat-fiilleri karşılayan sözcükler türetilmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 252). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 259-263; Okta, 2022, s. 392-394.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

bitigli 'yazan, yazıcı' < biti-gli < *bit+i-gli; *biti-* 'yazmak', **bit* < Çin. *piet* 'yazı fırçası' bk. ***bitig/biçig, bitigçi***

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*anı biti**gli** anıŋın* Haya-Baji (E 24)/11

ukuglı 'anlayan, anlayışlı, zeki' < uk-(u)glı< uk-(u)g+lı; *uk-* 'anlamak' bk. ***ukug, ukunç, ukuş, ukuşça***

[11] Bu çalışmada da Kâşgarlı'nın açıklamasından hareketle bazı sözcükler hem -(X)g hem de -(X)glı başlıklarında değerlendirilmiştir.

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde ve Türkçenin geneli düşünüldüğünde de buradan başka yalnız Eski Uygur Türkçesinde *ukuglı* ‘anlayan’ (Wilkens, 2021, s. 102) biçimiyle tespit edilmiştir.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*esizni sözleti bitiyür ben uku**glı** kişi erke sözleyü bėrdim* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3

1.7. -gU
< -(X)g+U

‘Yapacak, yapmaya yönelik, yapmak için’ anlamı veren gelecek zaman sıfat-fiilidir (Hamilton, 2020, s. 204). Özne ve alet ismi, soyut isim, sıfat türetir; nadiren -kU biçimi de görülür. Moğ. -hu biçimiyle görevdeştir (Clauson, 1962, s. 152; Gabain, 1988, s. 52; Bilgen; 1989, s. 54-56; Erdal, 1991, s. 320-323; Tekin, 2003, s. 90; Eraslan, 2012, s. 118; Taş, 2015, s. 133-136). Eraslan, Türkiye Türkçesindeki *-mAk için* yapısıyla aynı işlevde görür (2012, s. 378-382). DLT’de -gU ve eş görevli -AsI biçimlerinin farklı lehçelerde zaman, yer ve alet ismi türettiği (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 251); Kİ’de -(A)GU biçiminin *alet eki* olduğu (Aldemir, 2020, s. 293) kayıtlıdır. TZ’de bu ekten gelişen -w(ü) biçiminin yanında -k ve -GXç istisnalarının da aynı görevi üstlendiği bilgisi verilir ancak Türkmenlerin hepsinde -GU biçiminin kullanıldığı belirtilir (Khairullah, 2015, s. 209).

Harezm Türkçesinde somut ve soyut isim, araç-gereç ismi, sıfat türetir; düz ünlülü -GI+ biçimi de görülür (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 665-681). Kıpçak Türkçesinde somut, soyut isim; alet, zaman ismi türetir; -kX ve -v(U) biçimleri de görülür (Argunşah, 2016, s. 327; Şenyüz, 2017, s. 189-191; Güner, 2020, s. 140-141); -gUçI birleşik ekinde genellikle /g/ sesi düşer (Karamanlıoğlu, 1994, s. 38). Çağatay Türkçesinde somut ve soyut isim, alet ve fiil ismi türetir (Eckmann, 2017, s. 53); -kI/U ve -(A)v biçimleri de görülür (Argunşah, 2021, s. 128-129, 131). Eski Anadolu Türkçesinde isim ve sıfat türetir (Gülsevin, 1997, s. 134; Yıldız, 2021, s. 95); -Gi ve -hu biçimi de görülür. (Karaoğlu, 2022, s. 123-132). Türkiye Türkçesinde araç-gereç ismi, somut ve soyut isim türetir (Ergin, 2006, s. 189; Korkmaz, 2009, s. 80-81; Karaağaç, 2013, s. 292-293). Türkçeleştirme çalışmalarında da işlek bir biçimde kullanılmıştır. (Banguoğlu, 1986, s. 241-242). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 347-353.

Yenisey yazıtlarında dört sözcükte tespit edilmiştir.

közŋü ‘ayna’ < közün-gü < *köz-(ü)n-gü < *kö-z-(ü)n-gü; *közün-* ‘görülmek’, **köz-* ‘görmek’, **kö-* ‘görmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *közüngü* ‘ayna; örnek, örneklik’ (Wilkens, 2021, s. 415), DLT’de *közŋü* ‘ayna’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 502), ME’de *közgü/körüŋü/közüngü/közüngi* ‘ayna’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 578), İML’de *közgü* ‘ayna’ (Karagözlü, 2018, s. 139), Kİ’de *köznü* ‘ayna’ (Aldemir, 2020, s. 250), DM’de *közgi/közgü* ‘ayna’ (Toparlı, 2003, s. 25), TT’de *közgü* ‘ayna’ (Toparlı vd., 2000, s. 24), KE’de *közgü* ‘ayna’ (Eminoğlu, 2011, s. 238), RS’de *közengü/közgü* ‘ayna’ (Güner, 2017, s. 86), CC’de *küzgü* ‘ayna’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 487) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 321); Aydın, 2022, s. 295-296.

Clauson, *közŋü* ‘ayna’ < közün-gü < *köz-(ü)n-gü; *közün-* ‘görünür olmak, belirmek’, **köz-* ‘*kör-* fiilinin çok eski bir farklı telaffuzu’ (1972, s. 761); Hacıeminoğlu, *közüngü* ‘ayna’ < köz-ü-n-gü (1996, s. 20); Gülensoy, *küzgü/küzkü* ‘ayna’ < köz+gü (2007, s. 594); Eraslan, *közüngü* ‘ayna’ < közün-gü; *közün-* ‘görünmek’ (2012, s. 585) biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*tüz aruk bek kö[z**ŋü**si]* Ayna I (E 76)
*er <atım> teŋ tükemiş köz**ŋü**m üzk* Ayna II (E 77)
*<...>bçzŋsl (köz**ŋü**si?)* Ayna IV (E 85)

küdegü ‘güvey’ < küd-egü < *kü-d-e-gü; *küd(e)-* ‘beklemek, gözetmek’, **kü-* ‘gözetlemek, saklamak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘damat, güveyi’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 437). DLT’de *küdegü/küḏegü* ‘damat, güveyi’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 353, 416), ME’de *küdegü/küḏegü* ‘koca, eş’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 591), İML’de *küyegü konuklukı* ‘düğün yemeği’ (Karagözlü, 2018, s. 135), Kİ’de *küyevü* ‘güveyi’ (Aldemir, 2020, s. 255), TZ’de *küyev/küyegü* ‘güveyi’ (Khairullah, 2015, s. 100, 136), TT’de *küyegü* ‘güveyi’ (Toparlı vd., 2000, s. 46), KE’de *küḏegü* ‘güveyi, damat’ (Eminoğlu, 2011, s. 240), RS’de *küyegü/küyevü* ‘damat’ (Güner, 2017, s. 90), CC’de *küyegü/kiyöv/küyöv* ‘damat, güvey’ (Argunşah ve

Güner, 2024, s. 487, 638) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 324; Li, 1999, s. 307-311

İnan, *küdegü* ‘çoban; güvey’ < küd-e-gü; *küd-* ‘gütmek, çobanlık etmek’ (1951); Hamilton, *küdegü* ‘yeni evli erkek, güvey’ < küd-egü; *küd-* ‘gözlemek, beklemek’ (2020, s. 169); Clauson, *küd̲egü* ‘damat; kızının veya kız kardeşinin kocası’ < *küd̲e-gü (1972, s. 703) biçiminde tahlil eder. Farklı olarak Gülensoy iki etimoloji önerir: I. küdegü ‘bağıran, çağıran’ < *küde-gü < *kü+de-gü; **küde-* ‘bağırmak, çağırmak, gürültü etmek’, **kü* ‘ses’ II. küd-e-gü; *küd-* ‘gütmek’ (2007, s. 400). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 168-169; Ağca, 2015, s. 22; Ersan, 2022, s. 243-245.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e ėçiçim er ögler oglan er küd**egü**lerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

ökünü ‘pişmanlık’ < ökün-gü < ök-(ü)n-gü < ö-k-(ü)n-gü < *ökün-* ‘pişman olmak, itiraf etmek’, *ök-* ‘düşünmek’, *ö-* ‘düşünmek’

Sözcüğün -gU ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde *ökün-/ökin-* ‘pişman olmak; (can) sıkılmak’ (Şirin, 2016, s. 471), Eski Uygur Türkçesinde *ökün-* ‘pişman olmak, günah çıkarmak, itiraf etmek’ (Wilkens, 2021, s. 529) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *ökünç* ‘pişmanlık’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 67, 533). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 383-383; Clauson, 1972, s. 111.

Eraslan, *öküngü* ‘pişmanlık’ < ökün-gü < ök-ü-n-gü < ö-k-ü-n-gü; *ökün-* ‘pişman olmak, itiraf etmek, tövbe etmek’, *ök-* ‘düşünmek’, *ö-* ‘düşünmek’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 595). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 610; Gülensoy, 2007, s. 657; Ersan, 2022, s. 258-260.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*ėl aras<ı> yak? ökü**ŋü**m (ökünçüm?) tarkan büeeipçnçsrm* Mugur-Sargol II (E 140)/1

uruŋu ‘savaşçı’ < urun-gu < ur-(u)n-gu; *urun-* ‘döv(ün)mek’, *ur-* ‘dövmek; yazmak’

Türk runik harfli metinlerde *uruŋu* ‘bir ünvan’ (Şirin, 2016, s. 373-374), Eski Uygur Türkçesinde *ur(u)ŋu(t)* ‘general; sancak’ (Wilkens, 2021, s. 803-804) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *urun-* ‘dövünmek, döver görünmek’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 99). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 615-616.

Clauson, *uruŋu* ‘bayrak, sancak’ < urun-gu < ur-(u)n-gu; *urun-* ‘(kendini) koymak; vurmak; ezmek; yaralamak; çarpmak; yenmek’, *ur-* ‘koymak; vurmak…’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 236). Ayrıca bk. Gabain, 1988, s. 51; Gülensoy, 2007, s. 1019; Eraslan, 2012, s. 616; Aydın, 2011, s. 22; 2019, s. 66-67; Ersan, 2022, s. 403-404.

Yenisey yazıtlarında sekiz yerde geçmektedir:

*körtl<e> kan al<p> uru**ŋu** altunlıg kėş egnin yü<d>tüm belde ban<t>ım tokuz sekizon yaşım* Elegest I (E 10)/5

*uru**ŋu** külüg tok bögü terken e kaŋım beg erdem üçün birle bardım* Elegest I (E 10)/6

*alp uru**ŋu** totok ben kuyda kunçuyum ėki oglanım a esizim e ya<l>ŋus esizim e* Çaa-Höl IV (E 16)/1

*uru**ŋu**sı ertim ınançu ertim* Uybat III (E 32)/15

*<...> yük çuk? <u>ru**ŋu** yüz ayıg? (ayag?) kaŋım esizim e* Kanmıldıg-Hovu (E 62)

*külüg çigşi uru**ŋu** çigşi ėlimke [bökmedim]* Elegest IV (E 70)/1

*<...>s <...>[uru]**ŋu** <...> atıŋ rzd <...> erdem? er ewin at?* Uyuk-Oorzak III (E 110)/2

*uru**ŋ<u>** çor a* Alaş I (E 153)/2

1.8. -(X)k

Anlam bakımından -(X)g biçiminden ayırt etmek zordur (Clauson, 1962, s. 153; Gabain, 1988, s. 54). Geçişli fiilden nesne, geçişsiz fiilden özne ismi türetir (Erdal, 1991, s. 224-261). Bazen edilgenlik bazen de yapılan işin sonucunu bildirir ve genellikle sıfat olarak kullanılır (Bilgen, 1989, s. 59-64, 78-79; Hacıeminoğlu, 1996, s. 20-21; Tekin, 2003, s.90-91; Eraslan, 2012, s. 106; Taş, 2015, s. 143-153). Deny, -(I)g > -(I)k biçiminde bir gelişme olabileceğini düşünür (2012, s. 499). Banguoğlu, fiilden fiil türeten -gA- > -A- fiiline gelen eski bir -Ik sıfat-fiil ekinden kopmuş birleşik ek olabileceğini düşünür ancak ekin canlılığı sebebiyle tek kaynaktan gelen birleşik bir ek olamayacağını da ekler (1986, s. 230-231, 248-250). Ergin (2006, s. 188) ve Korkmaz (2009, s. 70-71), -gAk > -(X)k biçiminde geliştiğini düşünür ancak bütün -(X)k türetmelerinin bu biçiminde açıklanamayacağını da belirtir.

Ayrıca Korkmaz, ekin dar ünlülü alafonlarının -(y)Uk > -(I/U)k biçiminde geliştiğini ve bu biçimlerdeki türetmelerde -mIş sıfat-fiil ekiyle koşut 'bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma' özelliğinden ötürü geniş ünlülü -gAk > -(A)k biçimlerinden ayırır; tarihî ve çağdaş gramerlerdeki gruplandırma kargaşasının da böylece çözülebileceğini düşünür (2009, s. 84-87). DLT'de fiilden *alet ismi* yaptığı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 367); Kİ'de sadece *elek* sözcüğünde alet ismi yaptığı ve istisna olduğu (Aldemir, 2020, s. 299); TZ'de *etken* ve *edilgen çatılı sıfat* yaptığı (Khairullah, 2015, s. 206-208) kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde eklendiği fiilin hareketi ile ilgili bir özelliği bildiren sıfat ve nesne ismi türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 553-565, 725-781). Kıpçak Türkçesinde alet, yer, organ, hayvan, hastalık ismi; somut ve soyut isim türetir; -(X)h biçimi de görülür (Karamanlıoğlu, 1994, s. 38-41; Argunşah, 2016, s. 327, 328; Şenyüz, 2017, s. 197-202; Güner, 2020, s. 145-150). Çağatay Türkçesinde bir hareketin yerini veya sonucunu bildiren isim, alet ismi, sıfat türetir; bazen -(X)g olur (Eckmann, 2017, s. 55-56; Argunşah, 2021, s. 130). Eski Anadolu Türkçesinde Eski Türkçeden gelen -GAk > -(A)k biçiminde gelişen düz ünlülü biçimin yanında -(U)k yuvarlak ünlülü ve sızıcılaşmış -I/Uh biçimleri vardır; yer ismi, hastalık ismi, sıfat türetir (Gülsevin, 1997, s. 135-136; Karaoğlu, 2022, s. 193-242). Türkiye Türkçesinde yer, alet, nesne, organ ismi; soyut isim, sıfat türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında da bu biçimle yeni terimler türetilmiştir (Okta, 2022, s. 308-314, 377-387).

Yenisey yazıtlarında on üç sözcükte tespit edilmiştir.

açuk 'açık' < aç-(u)k; *aç-* 'açmak'

Sözcüğün -(X)k ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde *aç-* 'açmak; (ırk sözüyle) fal açmak, uğur dilemek; (u sözüyle) uyandırmak)' çokça kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 719). Eski Uygur Türkçesinde *açok* 'açık, belli; açıkyürekli, samimi; parasız, bedava; rüzgâr) temiz, serin; açıklama; açıklık, bellilik' biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 5). DLT'de *açuk* 'açık olan her şey' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 31), ME'de *açuk* 'açık, besbelli' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 202), İML'de *açuk* 'açık' (Karagözlü, 2018, s. 124, 157), Kİ'de *açuk* 'açık' (Aldemir, 2020, s. 95), TZ'de *açık* 'açık' (Khairullah, 2015, s. 208), KE'de *açuk* 'açık, açılmış' (Eminoğlu, 2011, s. 154-155), RS'de *açık* 'açık' (Güner, 2017, s. 23) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 6-7.

Clauson, *açuk* ‘açık (gökyüzü); açık sözlü; dost canlısı; yakın’ < aç-(u)k; *aç-* ‘açmak’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 22). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 226; Hacıeminoğlu, 1996, s. 20; Gülensoy, 2007, s. 47-48; Eraslan, 2012, s. 547; Ersan, 2022, s. 27-29.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*bıŋ açu**k** s* <...> Oya (E 27)/1

artuk ‘fazla’ < art-(u)k; *art-* ‘artmak’

Türk runik harfli metinlerde *artuk*[12] ‘artık, geriye kalan, artan; çok, fazla; -den çok, -i aşkın’ (Şirin, 2016, s. 258, 286), Eski Uygur Türkçesinde *artok* ‘çok, bol; gayet, oldukça, fevkalade, olağanüstü, tuhaf, tamamen; daha çok, daha fazla, daha güçlü, artakalan, aşırı, artakalan, lüzumsuz, gereksiz; ikincil; şiddetli; artık (… -maz); son …; artık, fazlalık’ (Wilkens, 2021, s. 67-68) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *artuk* ‘fazlalık’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 48), ME’de *artuk* ‘başka, diğer; fazla’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 230), İML’de *artuk* ‘fazla’ (Karagözlü, 2018, s. 122), Kİ’de *artuk* ‘artık, fazla’ (Aldemir, 2020, s. 99), TZ’de *artuk/artık* ‘fazla’ (Khairullah, 2015, s. 121), TT’de *artuk* ‘artık, fazla’ (Toparlı vd., 2000, s. 39, 59), KE’de *artuk* ‘artmış, çok, fazladan; üstün, değerli’ (Eminoğlu, 2011, s. 161), RS’de *artık/artuk* ‘fazla’ (Güner, 2017, s. 29, 30), CC’de *artuk/artuh* ‘fazlalık, artık, ziyade, çok, fazla’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 430, 554) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 57.

Clauson, *artuk/artok* ‘aşırı, fazla’ < art-(u)k; *art-* ‘büyümek; aşırı olmak veya aşırı hâle gelmek’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 204-205). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 228; Hacıeminoğlu, 1996, s. 21, 116; Tekin, 2003, s. 91; Gülensoy, 2007, s. 81; Eraslan, 2012, s. 106; Hamilton, 2020, s. 146; Ersan, 2022, s. 52-53.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*yėrde artu**k** erdemi bar üçün beŋkü tike bėrtim yėti urı [o]glı <bar> üçün tike bėrtimiz* Abakan (E 48)/9

<...> *[i]çinte bėş alkusı artu**k** begimis?* Podkuninskaya (E 71)/1

[12] *Art-* fiili Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey bölgesindeki yazıtlarda tespit edilmiştir (Aydın, 2022, s. 411).

aruk ‘yorgun, bitkin’ < ar-(u)k; *ar-* ‘yorulmak’

Sözcüğün -(X)k+ ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde geçen *ar-* ‘aldatmak’ (Şirin, 2016, s. 514-515) biçimi farklı bir kökle ilgili olmalıdır. Eski Uygur Türkçesinde *arok* ‘yorgun, bitkin; zayıf, zayıflamış; yorgunluk, yorulma, bitkinlik’ (Wilkens, 2021, s. 64) biçimiyle kullanılmıştır. DLT’de *aruk/arık* ‘Oğuz ve Kıpmak lehçesinde cılız; yorgun’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 31), ME’de *aruk/arık* ‘zayıf, çelimsiz; ufak tefek; hasta, bitkin’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 226), İML’de *aruk* ‘cılız, sıska, zayıf’ (Karagözlü, 2018, s. 270), Kİ’de *aruk* ‘zayıf, cılız, arık’ (Aldemir, 2020, s. 101), TZ’de *arık* ‘zayıf, cılız’ (Khairullah, 2015, s. 191), TT’de *aruk* ‘zayıf’ (Toparlı vd., 2000, s. 39), KE’de *aruk* ‘zayıf, cılız; yorgun’ (Eminoğlu, 2011, s. 162), RS’de *aruk* ‘zayıf, cılız’ (Güner, 2017, s. 30), CC’de *arıh* ‘zayıf, cılız, çelimsiz’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 553) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 58.

Clauson, *aruk/arok* ‘yorgun, bitkin; zayıf, güçsüz’ < ar-(u)k; *ar-* ‘yorgun, bitkin, güçsüz olmak’ (1972, s. 214); Eraslan, *aruk* ‘yorgun’ < aru-k; *aru-* ‘yorulmak’ (2012, s. 553) biçiminde tahlil eder. Gülensoy, *arık* ‘zayıf, cılız; yorgun’ < (I) arı-k; *arı-* ‘temizlenmek’; (II) ar-(ı)k; *ar-* ‘yorulmak’ olmak üzere iki farklı tahlil önerir (2007, s. 76-77). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 228; Hamilton, 2020, s. 146; Ersan, 2022, s. 52.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*tüz aru**k** bek kö[zŋüsi]* Ayna I (E 76)

bedük ‘büyük’ < bedü-k; *bedü-* ‘büyümek’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Ongi yazıtının doğu yüzünün altıncı satırında da geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘büyük, yüksek; boy; dev’ (Wilkens, 2021, s. 154) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *bedük/beḏük* ‘her şeyin büyüğü’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 166), ME’de *büyük* ‘boyutça, benzerlerinden fazla olan’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 329), TZ’de *biyik/büyük* ‘büyük’ (Khairullah, 2015, s. 147), KE’de *büyük* ‘büyük, yüce, yüksek’ (Eminoğlu, 2011, s. 188), CC’de *beyik* ‘büyük, yüce’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 568) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 91; Aydın, 2022, s. 413.

Clauson (1972, s. 302-303), Erdal (1991, s. 230), Hacıeminoğlu (1996, s. 21), Tekin (2003, s. 90), Gülensoy (2007, s. 197) ve Eraslan (2012, s. 106); *bedük* 'büyük, muhteşem' < bedü-k; *bedü-* 'büyümek' biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yawızıg kümülümün bedü**k** kıltım esizim bökm[edim]* Köjeelig-Hovu (E 45)/10

bulgak 'karışıklık' < bulga-k; *bulga-* 'karışmak'

Türk runik harfli metinlerde *bulgak* 'kargaşalı, anarşik' (Şirin, 2016, s. 412), Eski Uygur Türkçesinde *bulgag/bulgak* 'ayaklanma, huzursuzluk, kaos, isyan, çatışma, kargaşa, karmakarışıklık, anarşi, başsızlık, şaşkınlık' (Wilkens, 2021, s. 197) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de 'düşmanlarının gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 204), İML'de 'kargaşa, fitne' (Karagözlü, 2018, s. 117), TZ'de 'fitne, karışıklık' (Khairullah, 2015, s. 146), CC'de 'bulanma, alt üst olma' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 444) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 122-123.

Clauson (1972, s. 336), Erdal (1991, s. 231), Hacıeminoğlu (1996, s. 21), Tekin (2003, s. 90-91) ve Eraslan (2012, s. 562); *bulgak* 'karışıklık, düzensizlik; karışık, düzensiz; isyankâr, karıştırıcı' < bulga-k; *bulga-* 'karıştırmak; şaşırtmak; rahatsız etmek, düzensizlik yaratmak' biçiminde tahlil eder. Gülensoy, *bulak* 'pınar' < bula-k < bulga-k; *bulga-* 'karıştırmak etimolojisini verdikten sonra pınar < puŋar < buŋar < buŋ+(a)r; **buŋ* 'yansıma' kökünden hareketle *buŋ+la-k da olabileceği ihtimalini değerlendirir (2007, s. 180).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*bodun ara bulga**k** üçün elig uyamga adrıltım esni* Çaa-Höl III (E 15)/1

buyruk 'bakan, kumandan' < buyur-(u)k; *buyur-* 'emretmek'

Türk runik harfli metinlerde *buyruk* 'askerî veya sivil görevleri yerine getirmekle yükümlü, kağan emri altında çalışan memur' (Şirin, 2016, s. 362-363), Eski Uygur Türkçesinde *buryuk/buyrok/buyruk* 'bakan, memur, vekil; komutan, amir; yedi mücevherden biri' (Wilkens, 2021, s. 210) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *bıruk* "Devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan adamın adı. Aslı *buyruk*tur; manası *emir*dir (emr); çünkü o, onlara bu iş için emir verir." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 162), ME'de *buyruk*

‘emir’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 327), Kİ’de *buyruk* ‘emir, buyruk’ (Aldemir, 2020, s. 155), DM’de *buyruk* ‘emir’ (Toparlı, 2003, s. 25, 54), TT’de *buyruk* ‘emir, buyruk’ (Toparlı vd., 2000, s. 63), KE’de *buyruk* ‘emir’ (Eminoğlu, 2011, s. 187), CC’de *buyuruk/buyruh* ‘emir, buyruk’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 446, 578) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 121; Aydın, 2011, s. 13.

Clauson (1972, s. 387), Erdal (1991, s. 231), Tekin (2003, s. 91), Gülensoy (2007, s. 189), Eraslan (2012, s. 563) ve Hamilton (2020, s. 154); *buyruk* ‘kağan tarafından belirli görevler için komuta edilen sivil veya askerî görevli, bakan, mühürdar’ < buyur-(u)k; *buyur-* ‘buyurmak, emretmek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 106-107.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<...>*galı buyru**k** alp saŋun* Podkuninskaya (E 71)/4

egsük ‘eksik’ < egsü-k; *egsü-* ‘eksilmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘var olmayan, eksik, noksan, hatalı, bozuk, bitmemiş, tamamlanmamış, yok; yerine getirilmemiş (istek); (bulunma hâli ekiyle) daha az; atlama, eksiklik, aralıklı, boşluk, ihmal, eksik şey; … eksik kişi’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 102). DLT’de *egsük*[13] ‘eksik olan şey’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 51), ME’de *eksük* ‘eksik; tamam olmayan’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 368), İML’de *eksük* ‘eksik’ (Karagözlü, 2018, s. 122), Kİ’de *eksük* ‘eksik’ (Aldemir, 2020, s. 115), TZ’de *eksik* ‘eksik’ (Khairullah, 2015, s. 188), TT’de *eksük* ‘eksik, noksan’ (Toparlı vd., 2000, s. 39), KE’de *eksük* ‘eksik, noksan’ (Eminoğlu, 2011, s. 196), RS’de *ėksük* ‘az olan, noksan olan, eksik’ (Güner, 2017, s. 56), CC’de *ėksik/ėfsik/ėksük* ‘az, eksik’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 452, 453, 591) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 167; Aydın, 2022, s. 414.

Clauson, *egsük* ‘eksik, kusurlu; eksiklik, kusur’ < egsü-k; *egsü-* ‘kusurlu, eksik olmak’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 116). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 232; Hacıeminoğlu, 1996, s. 21; Tekin, 2003, s. 91; Gülensoy, 2007, s. 326; Eraslan, 2012, s. 567.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

[13] Clauson, DLT’deki okunuşa parantez içinde *eksük* ihtimalini de verir (1972, s. 116).

*er erdemimde egsü**k**üm yok kırk yaşımda adrıldım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/5

*er erdemim egsü**k**i yok ėlim <ka>nım <...> elig er[im] yok e<r>dem <...> kunç[uyum] yaşım es[iz e]* Uyuk-Oorzak I (E 108)/1

ıdok ‘kutsal’ < ıd-(o)k < *ı-d-(o)k; *ıd-* ‘göndermek’, **ı-* ‘göndermek’

Türk runik harfli metinlerde *ıduk* ‘kutsal’ (Şirin, 2016, s. 407), Eski Uygur Türkçesinde *ıdok/ıdug/ıduk* ‘kutsal, mukaddes, karizmatik; imparatora ait, pek muhterem; karizmatik kişi, kutsal kişi (Buda’nın lakabı olarak da kullanılır); merhum kişi; kutsallık’ (Wilkens, 2021, s. 286-287) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *ıd̲uk* “Mübarek olan her şey. Aslı, serbest bırakılan her hayvana *ıduk* diye ad veriliyor olmasıdır. Sahibinin üzerine adak olduğu için bu hayvanın sırtına bir şey yüklenmez; sağılmaz, yünü kesilmez.” biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 31). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 217-218; Aydın, 2022, s. 345-346.

Clauson (1972, s. 46), Gabain (1988, s. 58), Erdal (1991, s. 233), Hacıeminoğlu (1996, s. 21) ve Eraslan (2012, s. 571); *ıd̲uk* ‘gönderilen; Tanrı’ya gönderilen, adanan; kutsal’ < ıd̲-(u)k; *ıd-* ‘göndermek; gitmesine izin vermek, serbest bırakmak’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Demirci, 2012.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*öz yėrim ıdo**k** yėrim esiz e esiz ėlim kanım kün ay esiz e nas tegi ö<z> yerimin beg<i> ögür?* Bay-Bulun I (E 42)/1

*berk <...> berkim e ata beniŋ tagım a ıdo**k** beniŋ yalım kayam teŋrikenim çök* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/2

kazgak ‘kazanç’ < kazga-k < kaz-ga-k < kaz-(ı)g+a-k; *kazga-* ‘kazanmak’, *kazıg* ‘kazı’, *kaz-* ‘kazmak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir, ‘vatan uğruna çalışıp elde edilen, sahip olunan her türlü kazanım’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 401). Eski Uygur Türkçesinde fiilin *kazgan-* ‘kazanmak, biriktirmek, toplamak, (bir şeye) sahip olmak, elinde tutmak; çabalamak, gayret etmek’ ve türemişi *kazganç* ‘kazanma, edinme, kazanç, gelir, mal, mülkiyet; sonuç’ bulunurken *kazgak* biçimi tespit edilmemiştir (Wilkens, 2021, s. 351). DLT’de *kazganç* ‘kazanç’ biçimi tespit edilmiştir

(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 506). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 439; Clauson, 1972, s. 683.

Tekin, *kazgak* ‘yarar, fayda’ < *kazga-k ; **kazga-* ‘kazanmak’ biçiminde tahlil eder (2003, s. 91). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 488-489; Eraslan, 2012, s. 578; Ersan, 2022, s. 172-175.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*teŋri élimke kazga**k**ım oglumın öz oglum altı biŋ yuntum* Uyuk-Turan (E 3)/5
*élimke kazga**k**[ım] erdemim bés yégirm<i> er ölürmişim* Uyuk-Oorzak I (E 108)/2

tilek ‘dilek’ < tile-k < til+e-k < *ti-l+e-k; *tile-* ‘dilemek’, *til* ‘dil, söz’, **ti-* ‘demek’ bk. ***til***

Sözcüğün -(X)k+ ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[14]. Eski Uygur Türkçesinde *tilek/tilik* ‘dilek, istek’ biçimileriyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 719). DLT’de *tilek* ‘dilek’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 178), ME’de *tilek* ‘dilek, kasıt; hacet’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 799), İML’de *tilek* ‘dilek’ (Karagözlü, 2018, s. 307), Kİ’de *dilek* ‘dilek, arzu’ (Aldemir, 2020, s. 181), TZ’de *tilek* ‘dilek’ (Khairullah, 2015, s. 254), KE’de *tilek/tileg* ‘dilek, istek, arzu’ (Eminoğlu, 2011, s. 288), CC’de *tilek* ‘istek, arzu, dilek’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 683) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 566.

Clauson, *tilek* ‘istek, dilek’ < tile-k; *tile-* ‘aramak; arzulamak, istemek’ (1972, s. 498); Gülensoy, *dilek* ‘dilek, istek, arzu’ < tilek < til+e-k < *tıl+a-k (2007, s. 284); Eraslan, *tilek* ‘dilek’ < tile-k < til+e-k; *tile-* ‘dilemek, istemek, aramak’, *til* ‘dil’ (2012, s. 609) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal 1991, s. 247-248; Ersan, 2022, s. 338-341.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*<...>ŋu tile**k** bitidin? biti<g>* Ust-Kulog II (E 135)/3

yaruk ‘aydın, ışık, parlak’ < yaru-k; *yaru-* ‘ışımak’

[14] Ayrıca *tile-* ‘dilemek’, buradan başka Türk runik harfli metinlerden Tonyukuk yazıtının yirmi üçüncü satırında da geçmektedir.

Türk runik harfli metinlerde ‘güneş’ (Şirin, 2016, s. 308), Eski Uygur Türkçesinde ‘aydın, parlak, ışıklı; (ayna) pırıl pırıl; ışık, aydınlık, parlaklık, parıltı, parlama; akis, yansıma; lamba; parlak kişi; manastır külliyesinin adının bir bölümü’ (Wilkens, 2021, s. 871-872) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *yaruk* ‘aydınlık, ışıklı, parlak; ışık’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 956), ME’de *yarık/yaruk* ‘parlayan, yıldız’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 893-894), İML’de *yaruk kün* ‘açık; bulutsuz gün’ (Karagözlü, 2018, s. 154), Kİ’de *yarık* ‘ışık, aydınlık’ (Aldemir, 2020, s. 277), TZ’de *yarık* ‘ışık’ (Khairullah, 2015, s. 129, 139, 186), KE’de *yaruk* ‘parıltı, aydınlık, ışık’ (Eminoğlu, 2011, s. 307), CC’de *yarıh/yarık/yaruh* ‘ışık, aydınlık, aydın, parlaklık, nur’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 533, 534, 704) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 244; Aydın, 2022, s. 443-445.

Clauson (1972, s. 962-963), Erdal (1991, s. 255), Hacıeminoğlu (1996, s. 21), Tekin (2003, s. 91) ve Eraslan (2012, s. 622); *yaruk* ‘ışık, parıltı; parlayan, ışıldayan’ < yaru-k; *yaru-* ‘parlamak’; Gülensoy, *yarık* ‘ay ışığı’ < yaruk < yaru-k < *ya-ru-k; *yaru-* ‘parlamak’; **ya-* (2007, s. 1074) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 433-443.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er atım yaru**k** tėgin ben bir otuz yaşımda esizim e* Çaa-Höl III (E 15)/3

yok ‘yok’ < *yo-k; **yo-* ‘yok olmak, sona ermek, kaybetmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘yok; yoksul; değil’ (Şirin, 2016, s. 402, 441-443), Eski Uygur Türkçesinde ‘yok, mevcut değil, bulunmayan; yok edilmiş; asılsız, esassız; fakir, yoksul; temelsiz, geçersiz, asılsız; boş; alçak, bayağı; fakirlik, yoksulluk; boşluk; hiçlik, yokluk, olmama, bulunmama, bulunmayış, mevcut olmama’ (Wilkens, 2021, s. 909-910) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *yok* ‘yok, olmaz, değil’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 980), ME’de *yok* ‘bulunmayan, olmayan; var karşıtı’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 930), İML’de *yok* ‘yok’ (Karagözlü, 2018, s. 72), Kİ’de *yok* ‘engel, set, çit; hayır; yok, mevcut değil’ (Aldemir, 2020, s. 533), TZ’de *yok* ‘yok’ (Khairullah, 2015, s. 183), DM’de *yok* ‘yok, hayır’ (Toparlı, 2003, s. 51, 63), KE’de *yok* ‘yok’ (Eminoğlu, 2011, s. 313), RS’de *yok* ‘yok, hayır’ (Güner, 2017, s. 139), CC’de *yok/yoh* ‘yok, hayır’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 538, 714) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 272-273.

Clauson (1972, s. 895-896), Gabain (1988, s. 54), Tekin (2003, s. 91), Gülensoy (2007, s. 1153), Eraslan (2012, s. 625) ve Hamilton (2020, s. 192); *yok* ‘yok, var olmayan;

yoksun’ < *yo-k; **yo-* ‘mahvolma; yok olma; mevcut olmama’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 219; Hacıeminoğlu, 1996, s. 128, 133; Sertkaya, 2005, s. 216; Ersan, 2022, s. 461-462.

Yenisey yazıtlarında on beş yerde geçmektedir:

*<...> m <...>rda beŋüs(i?) yo**k** ermiş yalaŋ yüzlügd<e>* Kara-Sug (E 9)/3

*ėlim ugrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yo**k** çiwiligde bir tegimde sekiz er ölürdüm* Elegest I (E 10)/8

*tört adak<lıg> yılkım sekiz adaklıg barımım buŋum yo**k** erdim* Elegest I (E 10)/11

*tañlarım er atım yo**k** <ü>çün yėti aşnukı ėşim taş <u>ru tikti* Hemçik-Çırgakı (E 41)/2

*ėlç<i> ergeŋe igidmişim? ereşin? yo**k** ėşim sıŋarım kanta er sañım kan<ı> ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/8

*er erdemimde egsüküm yo**k** kırk yaşımda adrıldım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/5

*buŋum yo**k*** Telee (E 46)/4

*iç yėr eliki artzun atçı alp totok yo**k** yo**k** adak? eliki esizim tag öküz at yo**k** yıta* Abakan (E 48)/4

*tugdı turñaŋ artzun kuşladaçı bilge totok yo**k** artzun alp kögşin? oloru kaltı* Abakan (E 48)/5

*er erdemim egsüki yo**k** ėlim <ka>nım <...> elig er[im] yo**k** e<r>dem <...> kunç[uyum] yaşım es[iz e]* Uyuk-Oorzak I (E 108)/1

*yaşımin tegmiş? yo**k**? ėn? elgin u[ş]? egök yo**k** ėn? <...> guy<...>rüneç? ayım öŋ<...>* Uyuk-Oorzak I (E 108)/3

yük ‘yük’ < *yü-k; **yü-* ‘taşımak’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘yük; paket’ (Wilkens, 2021, s. 924) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘yük’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 992), ME’de ‘ağırlık; yolcunun eşyası’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 943), İML’de ‘yük’ (Karagözlü, 2018, s. 318), Kİ’de “yük; bu söz kefalet, güvenceden kinayedir.” (Aldemir, 2020, s. 279), TZ’de ‘yük’ (Khairullah, 2015, s. 101), KE’de ‘yük; kefil, kefillik’ (Eminoğlu, 2011, s. 315), RS’de ‘yük’ (Güner, 2017, s. 141), CC’de ‘eşya dengi, balya, yük; kefillik’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 540, 718). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 285.

Clauson (1972, s. 910-911), Erdal (1991, s. 258) ve Gülensoy (2007, s. 1188); *yük* ‘yük, külfet’ < *yü-k biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 128; Alemdar, 2021.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*iniŋizke èçiŋizke ingen yü**k**i èld<e> tüşürtüŋüz* Altın-Köl I (E 28)/3

1.9. -(X)l

Geçişsiz fiilden özne ismi, sıfat ve zarf türetir (Bilgen, 1989, s. 65; Erdal, 1991, s. 330-332; Taş, 2015, s. 153-154). Eski Moğ.da da aynı biçimdedir (Gabain, 1988, s. 53; Eraslan, 2012, s. 106). Bang Kaup, Altayistlerin *tül/tüş* ‘rüya, düş’ gibi bazı sözcüklerde *l ~ ş denkliği* olarak düşündükleri son sesleri de *tü-l veya *tü-ş biçiminde sözcük tahlili yaparak kökün parçası değil yapım eki olarak değerlendirir (1980, s. 45). Hacıeminoğlu ise sonu /l/ ile biten tek heceli isimlerin türemiş olduğunu başka sözcüklerle de ispatlamaya çalışır (1996, s. 22-25). Ercilasun, *l ~ r* seslerini birbirinin dengi *çekirdek ek*ler olarak değerlendirir (2022, s. 48-59).

Harezm Türkçesinde isim ve sıfat türetir (Aşcı, 2019, s. 782-788). Kıpçak Türkçesinde geçişsiz fiilden sıfat (Argunşah, 2016, s. 328; Şenyüz, 2017, s. 203-204); organ ve alet ismi (Güner, 2020, s. 150) türetir. Çağatay Türkçesinde sıfat türetir (Eckmann, 2017, s. 53-54; Argunşah, 2021, s. 130). Eski Anadolu Türkçesinde geçişsiz fiilden sıfat ve zarf türetir (Gülsevin, 1997, s. 136; Yıldız, 2021, s. 96). Türkiye Türkçesindeki -(X)l yapılarının bazıları Lat.ye öykünerek türetilmiştir, bu sebeple hem isim hem fiil köklerinde bilinçsizce kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 231-232); sıfat ve isim türetir (Korkmaz, 2009, s. 71-72). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 394-397.

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

ınal ‘inanılan, güvenilen’ < *ına-l; **ına*- ‘inanmak, güvenmek’

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 208) ve Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 288) ünvan ve kişi adı olarak kullanılmıştır. DLT’de ‘annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan delikanlıya verilen ad; bu asıl anlamdır.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 61), İML’de ‘bilen; usta’ (Karagözlü, 2018, s. 124) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 209; Aydın, 2011, s. 14.

Clauson (1972, s. 184-185), Gabain (1988, s. 53), Tekin (2003, s. 91), Gülensoy (2007, s. 434) ve Hamilton (2020, s. 157); *ınal* 'güvenilir; ünvan' < *ına-l; **ına-* 'inanmak, güvenmek; emanet etmek' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 331; Ersan, 2022, s. 140-141.

Yenisey yazıtlarında yedi yerde geçmektedir:

*<...> isig ına**l** ėlim e <...> bg <...>d<...>* Çaa-Höl XI (E 23)/4

*bo er atım ögdem ına**l** a<l>p* Ak-Yüs I (E 38)/4

*erdem üçün ına**l** <ka>ntan üntüm e esiz e e? ökünçüg erdemim başı üçün e <ö>lürdüm* Bay-Bulun I (E 42)/7

*oglan atım çuwuç ına**l** [ėr]te atım kümül öge* Köjeelig-Hovu (E 45)/1

*er atım ak baş atık ına**l** öge ben yėtmiş yaşımda* Bay-Bulun II (E 49)/2

*esizim yüz ına**l** kadaşım <...>* Kara-Bulun I (E 65)/2

*[er] erdemim <ı>na**l**dakı?* El-Bajı (E 68)/19

köl 'ateş' < *kö-l; **kö-* 'yanmak'

Clauson, sesli harf belirsiz olduğundan *köl* veya *kül* okunabileceğini belirtir (1972, s. 715). Aydın, Moğ. *otçigin* 'ateş prensi' sözcüğünden hareketle *köl* okur ve **kö-* 'yanmak' fiiliyle ilişkilendirir (2011, s. 16-17). Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 735) ve Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 401) kişi adı veya kişi adının parçası olarak kullanılmıştır. DLT'de *kül* 'kül' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 755), Kİ'de *kül* 'kül' (Aldemir, 2020, s. 254), TZ'de *kül* 'kül' (Khairullah, 2015, s. 115), DM'de *kül* 'kül' (Toparlı, 2003, s. 3), TT'de *kül* 'kül' (Toparlı vd., 2000, s. 23), KE'de *kül* 'kül, ateş artığı' (Eminoğlu, 2011, s. 241), RS'de *kül* 'yanan şeylerden arta kalan toz madde, kül' (Güner, 2017, s. 89) biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 325.

Gülensoy, *kül* 'yanan şeylerden arta kalan toz madde' < *kü-l; **kü-* 'saklamak, korumak' biçiminde tahlil eder (2007, s. 589) ancak farazî kökün 'saklamak/korumak'la ilişkisi zayıftır. Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 23; Ersan, 2022, s. 236-242.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*küç kö**l** totok esizim e adrıldım* Oznaçennaya I (E 25)/2

til 'dil' < ti-l; *ti-* 'demek' bk. ***tilek***

Türk runik harfli metinlerde *tıl* ‘muhbir, casus, ajan’ (Şirin, 2016, s. 381, 413-414), Eski Uygur Türkçesinde *til* ‘konuşma organı, dil, lisan; konuşma tarzı; hakaret, iftira, dedikodu, rezalet, yüz karası’ (Wilkens, 2021, s. 718) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *tıl* ‘dil; lisan, lehçe, konuşma, söz; casus’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 402), ME’de *til* ‘lisan, zeban, konuşma dili’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 797), İML’de *til* ‘dil’ (Karagözlü, 2018, s. 307), Kİ’de *dil/til* ‘dil, lisan’ (Aldemir, 2020, s. 181), TZ’de *til* ‘lisan’ (Khairullah, 2015, s. 169), DM’de *til* ‘dil’ (Toparlı, 2003, s. 32), KE’de *til* ‘dil, ağızdaki organ; söz, lisan’ (Eminoğlu, 2011, s. 288), RS’de *til/dil* ‘dil’ (Güner, 2017, s. 52, 119), CC’de *til* ‘dil (organ); lisan, lehçe; birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümü’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 518, 682) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 559-560; Aydın, 2022, s. 313-314.

Clauson’un (1972, s. 489-490) *tıl* maddesinde ‘dil; mec. muhbir, gizli bilgi’ olarak açıkladığı sözcükle ilgili Hamilton da (2020, s. 182) ilk biçiminin *tıl* olması gerektiğini düşünür. Hacıeminoğlu (1996, s. 22) ve Gülensoy (2007, s. 283-284), *til* ‘organ; söz’ < ti-l; *ti-* ‘demek, söylemek’ biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<...>*ŋu tile**k** bitidin? biti*<*g*> Ust-Kulog II (E 135)/3

1.10. -(X)m

Nicelik ve nitelik ismi; geçişli fiilden nesne, geçişsiz fiilden özne ismi türetir (Erdal, 1991, s. 290-300; Taş, 2015, s. 154-157); sonuç bildirir (Eraslan, 2012, s. 106). Birden, bir defada, aralıklı meydana gelen fiilden ölçü ve zaman ismi türetme görevinden ötürü bu türemelere Banguoğlu (1986, s. 252-255), *bir kez adları*; Deny (2012, s. 481-486), *bir defalık adlar* terimlerini önerir[15]. Ercilasun, fiilden isim türeten -(X)m, isimden isim türeten +(X)m ekini; +(X)m iyelik eki ve -(X)m kişi ekini /m/ sesinden gelişmiş *çekirdek ek*ler kategorisinde değerlendirerek bu ekin birçok birleşik ekin yapısında görev aldığını

[15] Jean Deny’nin Türk Dil Bilgisi eserinin çevirmeni Ali Ulvi Elöve, esere düştüğü notta “Fikrimizce yazarın bu gibi kelimelerde 'bir defalık' anlamı düşüncesi, yerinde değildir; çünkü böyle bir mana bu kelimelerin öncelerine bir kelimesi getirilmekle mümkün olur. Bir içim, bir bakım vs. bunlar öteki iş adları gibi fiil adı anlamında bir iş adıdır. Bunun için yazarın birtakım örneklerinde verdiği anlamlar bu yüzden düzeltilmeye muhtaçtır.” açıklamasını yaparak bu düşünceye karşı çıkar (Deny, 2012, s. 481 dipnot 754).

örneklerle gösterir (2022, s. 59-61). Kİ'de -mAk mastar eki yerine -(X)m biçiminin de kullanıldığı kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 293).

Harezm Türkçesinde fiilin hareketi sonucunda oluşan iş veya durum ismi (Yüksekkaya, 2016, s. 189); zarf, somut ve soyut isim (Aşcı, 2019, s. 791-803) türetir. Kıpçak Türkçesinde özne ve nesne ismi (Argunşah, 2016, s. 328); fiil sonucu bildiren somut veya soyut isim, hareket ismi, bir defada veya kısa sürede oluşan iş ismi, kalıcı sıfat (Şenyüz, 2017, s. 204-207) türetir. Çağatay Türkçesinde soyut bir iş veya hareketi, bir hareketin sonucunu, ölçü bildirir (Eckmann, 2017, s. 54); fiil ismi, özne veya nesne bildiren isim türetir (Argunşah, 2021, s. 130). Eski Anadolu Türkçesinde genellikle bir hamlede yapılan işleri gösterir (Gülsevin, 1997, s. 135); fiilin sonucundan çıkan varlık, eşya, alet, yer ismi (Yıldız, 2021, s. 96); nitelik ve ölçü ismi (Karaoğlu, 2022, s. 242-253) türetir. Türkiye Türkçesinde Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. mastarları, çokluları (özellikle dişil çoklular) karşılayan sözcükler türetilmiştir ancak bu türetmelerin bazılarına ekin göreviyle ilgili bilinçsizce davranılarak isim tabanlarına da getirilmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 252-255; Korkmaz, 2009, s. 89-91). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 397-403.

Yenisey yazıtlarında dört sözcükte tespit edilmiştir.

barım 'varlık, servet' < *barı-m < bar+ı-m; **barı-* 'tutmak, elde etmek', *bar* 'var, mevcut'

Türk runik harfli metinlerde *barım* 'mal, mülk, servet' (Şirin, 2016, s. 336), Eski Uygur Türkçesinde *barım/baram* 'mal, varlık, mal mülk' (Wilkens, 2021, s. 142, 144) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *bar* 'bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir kelime, var' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 573) olmakla birlikte +ı-m ekli biçimi geçmemektedir. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 84.

Clauson (1972, s. 366) ve Aydın (2022, s. 276-278), *barım* 'mülk, servet' < bar+(ı)m; *bar* 'var(lık); *yok*'un zıttı'; Erdal, *barım* 'değerli eşya' < bar-(ı)m; *bar-* 'varmak; yürümek' (1991, s. 292-293) biçiminde tahlil eder. Öte yandan Tekin, *barım* 'mal mülk, servet' < *barı-m; **barı-* 'tutmak, elde etmek' (2003, s. 91-92); Eraslan, *barım* 'servet, mal, zenginlik' < ba-r-ı+m; **bari-* 'tutmak, elde etmek', *bar-* 'varmak, gitmek', *ba-* 'bağlamak, birleştirmek' (2012, s. 556); Hamilton, *barım* 'zenginlik, mal, mülk, servet' < ba-r-(ı)m; *ba-* 'bağlamak', -r- 'ettirgenlik veya pekiştirme eki' biçiminde tahlil eder ve Moğ. *bari-* 'elde etmek, tutmak, yakalamak, gasp etmek' ile karşılaştırır (2020, s. 150). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 68-69

Yenisey yazıtlarında altı yerde geçmektedir:

*tört adak<lıg> yılkım sekiz adaklıg barı**m**ım buŋum yok erdim* Elegest I (E 10)/11

*sekiz adaklıg barı**m**ıg üçün yılkı tüketi bardım a anta bökmedim e yıta ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

*başça barı**m** yaşça yılkı esizim e awda gėyik at<d>ım kan<ı> ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/7

*sugur çad bitidim biz (ben?) sekiz adaklıg barı**m**ım bagşım a tirig bökmedim* Bay-Bulun I (E 42)/6

*<...>ş erim bökmedim sekizinç yaş[ta?]<...>[ba]rı**m** bir tü<...>m* Hemçik-Bom II (E 96)/1

*barı**m** çoruŋ* Kres-Haya (E 137)

tegim 'saldırı' < teg-(i)m; *teg-* 'değmek, saldırmak'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir, 'hücum, hamle' anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 414). Eski Uygur Türkçesinde 'değer, layık; haysiyet, onur' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 688). DLT'de *teg-* 'ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 865-866) olmakla birlikte -(I)m+ ekli biçimi geçmemektedir. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 547.

Clauson, *tegim* 'hak, ödenmesi gereken, ederi' < teg-(i)m; *teg-* 'ulaşmak; saldırmak; dokundurmak; ilgilendirmek; değerinde olmak' (1972, s. 482); Eraslan, *tegim* 'değme, değer' < teg-i-m; *teg-* 'ulaşmak, erişmek, kavuşmak, varmak, vasıl olmak, nail olmak, girmek, gitmek; saldırmak; yakalanmak' (2012, s. 607); Kormuşin, *tegim* 'savaş, muharebe, çatışma, çarpışma' < teg-(i)m; *teg-* 'düşmanla çarpışmak, (kumandan için) şahsen savaşa katılmak' (2017, s. 269) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 374-375.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*ėlim ugrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yok çiwiligde bir tegi**m**de sekiz er ölürdüm* Elegest I (E 10)/8

*yėrdeki bars tegi**m** e erdemligim e bökm[edim]* Altın-Köl I (E 28)/4

yalım 'yalçın, sarp, sert' < *yal-(ı)m; **yal-* 'soyunmak'

Türk runik harfli metinlerde ‘sarp, dik, yalçın’ (Şirin, 2016, s. 250), Eski Uygur Türkçesinde ‘dik, sarp, yalçın’ (Wilkens, 2021, s. 857) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *yalım kaya* ‘sarp, yalçın dağ’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 356), DM’de *yalım* ‘kertenkele’ (Toparlı, 2003, s. 23) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 228-229

Clauson, *yalım* ‘çıplak, bitki örtüsünden arınmış (kaya)’ < *yal-(ı)m biçiminde tahlil eder (1972, s. 928). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1045; Özkan, 2013; Ersan, 2022, s. 433-443; Şen, 2024.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*kezel? kaya ewim kayaka bitidim yalı**m** kaya bitigi t<…>* Kara-Yüs II (E 138)/1

*buŋ meŋgü erür yalı**m** kayam kaŋım bar üçün ben yėr <ü>güz baru alkunı kün ay körü yorıyur ben* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1

*berk <…> berkim e ata beniŋ tagım a ıdok beniŋ yalı**m** kayam teŋrikenim çök* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/2

yem ‘yem, yiyecek’ < yė-m; *yė-* ‘yemek’ bk. ***yemlig***

Türk runik harfli metinlerde yem ‘yem’ tabanından türemiş tek sözcük olan *yemlig* ‘güçlü, kuvvetli; iyi durumda, rahat, huzurlu; yemeği, azığı olan’, Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir (Şirin, 2016, s. 256, 333). Eski Uygur Türkçesinde *yem* ‘ot’ biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 882). DLT’de *yem* ‘baharat’ (s. 350); *yim* ‘yiyecek’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 407), ME’de *yim* ‘geviş’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 922), Kİ’de *yem* ‘yemek, yiyecek; hayvan yemi’ (Aldemir, 2020, s. 282-283), TZ’de *yem* ‘yem’ (Khairullah, 2015, s. 142), TT’de *yim* ‘yem, (at için) ot’ (Toparlı vd., 2000, s. 53), KE’de *yim* ‘yem, yemek’ (Eminoğlu, 2011, s. 312) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 255.

Clauson, *yėm* ‘öğün; yiyecek; hayvansal gıda’ < yė-m; *yė-* ‘yemek’ biçiminde tahlil ettiği sözcüğün Runik tanığını vermemiş, örnekleri Eski Uygurcadan başlatmıştır (1972, s. 934). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 25; Gülensoy, 2007, s. 1117; Eraslan, 2012, s. 624; Ersan, 2022, s. 449-451.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*öçin külüg tirig ben teŋri élimte ye**m**lig ben* Uyuk-Turan (E 3/3)

1.11. -mAk
< -mA+*ok* < -m+A+*ok*

İsim-fiil ekidir; somut ve soyut kalıcı isim de türetir (Bilgen, 1989, s. 68-69; Taş, 2015, s. 158-162). Moğ.da da görevdeştir (Gabain, 1988, s. 53). Ercilasun, /m/ sesiyle ilişkili *çekirdek ek*lerde incelediği -mA ekinin fiilden isim türeten -m ekine +A çekirdek eki getirilerek genişletildiğini; daha sonra bu ekin de *ok* enklitiği ile pekiştirilerek -mAk olduğunu düşünür (2022, s. 59). DLT'de hem *mastar eki* hem de *kalıcı isim* türeten ek (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 238, 244); Kİ'de (Aldemir, 2020, s. 293) ve TZ'de (Khairullah, 2015, s. 210) *mastar eki* olarak kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde fiilden hareket ismi ve kalıcı isim türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 811-887). Kıpçak Türkçesinde fiil ismi, çoklukla soyut isim ve kalıplaşma yoluyla somut isim türetir; -mAh biçimi de görülür (Karamanlıoğlu, 1994, s. 42-43; Argunşah, 2016, s. 328; Şenyüz, 2017, s. 209-216; Güner, 2020, s. 153-154). Çağatay Türkçesinde hareket, alet, nesne ismi türetir (Argunşah, 2021, s. 130-131). Eski Anadolu Türkçesinde isim-fiil ekidir; kalıcı isimler de türetir (Yıldız, 2021, s. 97; Karaoğlu, 2022, s. 259-264). Türkiye Türkçesinde mastar ekidir, kalıcı isim de türetir (Ergin, 2006, s. 185-186; Korkmaz, 2009, s. 95-96); ancak türetim görevini daha çok -mA biçimine bırakmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 269-270). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 431-434; Keskin, 2020, s. 241-245.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

tüşürmek 'düşürme, mec. yerli yerinde söyleme' < tüşür-mek < tüş-(ü)r-mek; *tüşür-* 'düşürmek', *tüş-* 'düşmek'

Türk runik harfli metinlerde *tüşür-* 'indirmek; (ilez sözcüğüyle) acı vermek, kederlenmek, üzüntü vermek' (Şirin, 2016, s. 460, 473-474), Eski Uygur Türkçesinde *tüşürmek* 'düşürme' (Wilkens, 2021, s. 777) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *tüşür-* 'düşürmek; indirmek' biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 254). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 601.

Clauson, *tüşür*- ‘düşürmek, bırakmak; inmesini emretmek’ < tüş-(ü)r-; *tüş*- ‘bir yere yerleşmek; inmek; bir yere çekilmek; bir şeyden düşmek’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 566). Ayrıca bk. Eraslan, 2012, s. 614; Kormuşin, 2017, s. 71; Ersan, 2022, s. 377-378.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp <u>kuşça buŋı tüşür**mek** ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta* Abakan (E 48)/6

1.12. -mIş
< -m+*iş*

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir (Bilgen, 1989, s. 69; Tekin, 2003, s. 92). Etken ve edilgen, zaman bakımından belirsiz isim-fiil; yüklem ismi (Gabain, 1988, s. 53); kişi ismi (Taş, 2015, s. 162) türetir. DLT’de fiilden sıfat türettiği (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 249), Kİ’de geçmiş zaman sıfat-fiili yaptığı (Aldemir, 2020, s. 292) kayıtlıdır.

Harezm (Aşcı, 2019, s. 894-895), Kıpçak (Şenyüz, 2017, s. 227-229), Çağatay (Argunşah, 2021, s. 179) ve Eski Anadolu (Karaoğlu, 2022, s. 267-269) Türkçesinde sıfat-fiil ekidir, kalıplaşarak isim de türetir. Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil ekidir; kişi, yer, zaman, yiyecek, yer ve durum ismi gibi kalıcı isimler de türetmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 272-273; Ergin, 2006, s. 199; Korkmaz, 2009, s. 100; Okta, 2022, s. 440-442). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 277-284.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

kükmiş ‘şöhretli’ < kük-miş < kü+k-miş; *kük*- ‘ünlenmek’, *kü* ‘ün’

Sözcüğün -mIş ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[16]. *Kük*- Türk runik harfli metinlerde ‘sevinmek’ (Şirin, 2016, s. 527), Eski Uygur Türkçesinde ‘ünlü olmak, meşhur olmak’ (Wilkens, 2021, s. 438) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *kü* ‘insanlar arasındaki şöhret’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 439) olmakla birlikte *kük*- ve *kükmiş* biçimleri bulunmamaktadır. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 668; Kormuşin, 2017, s. 310; Aydın, 2019, s. 165.

[16] Ayrıca *kük*- ‘ünlenmek, ün kazanmak, meşhur olmak’, buradan başka Türk runik harfli metinlerde Küli Çor yazıtının dördüncü satırında da geçmektedir.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kük**miş** tot<ok>um üçün esredim?* Tuva B (E 50)/2

tükemiş ‘tamamlanmış, yeterli olmuş’ < tüke-miş < tük+ü-miş < *tü-k+ü-miş; *tüke-* ‘bitmek, kalmamak, yetmek’, *tük* ‘tamam, bütün’, **tü-* ‘tamamlamak’

Türk runik harfli metinlerde *tüke-* biçimi bulunmamakla birlikte *tüket-* ‘kullanarak bitirmek, tüketmek’ kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 460). Eski Uygur Türkçesinde *tüke-* ‘bitmek, bitmiş olmak, tamamlamak, sonuna gelmek, sonunda olmak, (zaman) dolmak, gerçekleşmek; bitmiş olmak; (yardımcı fiil) kesinlikle gerçekleşmek veya yapmak’ biçimi kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 769). DLT’de *tüke-* ‘tamamlanmak, kalmamak; yetmek, kâfi gelmek’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 464). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 595; Clauson, 1972, s. 479.

Eraslan, *tüke-* ‘bitmek, sona ermek; son bulmak, arz etmek’ < tük+e-; *tük-* ‘tamam’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 614). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 373-374.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er <atım> teŋ tüke**miş** közŋüm üzk* Ayna II (E 77)

1.13. -(X)n

Geçişli fiilden ‘sonuç’ bildiren nesne, geçişsiz fiilden özne ismi; sıfat (Gabain, 1988, s. 54; Bilgen, 1989, s. 69-71; Erdal, 1991, s. 300-308; Tekin, 2003, s. 92; Eraslan, 2012, s. 107; Taş, 2015, s. 163-166); edat (Hacıeminoğlu, 1996, s. 26); organ ismi (Hamilton, 2020, s. 206) türetir. Deny, sesteş (X)n biçimlerini örneklendirip görevlerini açıkladıktan sonra fiile gelen biçimin -kAn < -Aŋ ile ilişkisinin incelenmesinin gerekliliğini vurgular (2012, s. 510-513). Ercilasun, *n ~ ŋ* seslerini birbirinin dengi *çekirdek ek*ler olarak değerlendirir ve birçok birleşik ekin yapısında bulunduğunu söyler (2022, s. 61).

Harezm Türkçesinde fiilin gösterdiği hareketle ilgili kalıcı isim (Yüksekkaya, 2016, s. 189); sıfat; organ ve besin ismi (Aşcı, 2019, s. 903-924) türetir. Kıpçak Türkçesinde fiilin bildirdiği işin, oluşun veya hareketin sonucu veya ürünü olan somut ve soyut isim, sıfat türetir (Argunşah, 2016, s. 329; Şenyüz, 2017, s. 229-232; Güner, 2020, s. 155-156). Çağatay Türkçesi genellikle somut isim olarak kullanılan soyut fiil ismi türetir (Eckmann, 2017, s.

54-55; Argunşah, 2021, s. 131). Eski Anadolu Türkçesinde ‘fiilin gösterdiği işin sonucu veya ürünü’ anlamında sıfat (Yıldız, 2021, s. 97); durum, nesne, organ, hareket, nitelik ismi; zarf; edat (Karaoğlu, 2022, s. 271-283) türetir. Türkiye Türkçesinde fiilden ürün ismi türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında da çokça sözcük türetilmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 255-257; Korkmaz, 2009, s. 101). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 403-408.

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

egin ‘omuz’ < eg-(i)n; *eg-* ‘eğmek’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Irk Bitig’de geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *egin/eŋin* ‘omuz; çatı’ biçimleriyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 109). DLT’de *egin* ‘kürek kemiği’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 37), ME’de *egin* ‘omuzla kolun birleştiği yer’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 366), İML’de *egin* ‘nakış aleti’ (Karagözlü, 2018, s. 129), Kİ’de *eyin* ‘omuz; Türkmencede *egin*’ (Aldemir, 2020, s. 117), TT’de *eyin* ‘sırt, arka; Türkmencede *egin*’ (Toparlı vd., 2000, s. 27), KE’de *igin* ‘omuz, sırt, arka’ (Eminoğlu, 2011, s. 211), RS’de *ėgin* ‘omuz’ (Güner, 2017, s. 55) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 166.

Clauson, *egin* ‘bükülen bir şey; omuz’ < eg-(i)n; *eg-* ‘(bir şeyi) bükmek; (baş, boyun vs. anlaşıldığında) eğ(il)mek’ (1972, s. 109); Gülensoy, *eğin* ‘sırt, arka’ < egin < *ek-(i)n; **ek-* (2007, s. 320-321) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 305; Eren, 1999, s. 130; Ersan, 2022, s. 122-124.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*körtl<e> kan al<p> uruŋu altunlıg kėş eg**n**in yü<d>tüm belde ban<t>ım tokuz sekizon yaşım* Elegest I (E 10)/5

kelin ‘gelin’ < kel-(ı)n; *kel-* ‘gelmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[17], ‘gelin’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 347). Eski Uygur Türkçesinde ‘gelin, yenge; hizmetçi kız’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 354). DLT’de *kelin* ‘gelin’

[17] Ayrıca Köl Tėgin yazıtının kuzey yüzünün dokuzuncu satırında *keliŋün* ‘gelinler’ geçmektedir ancak sözcüğün sonundaki /ŋ/ dikkat çekicidir. Clauson’un hapaks olarak değerlendirdiği kullanımı Aydın, *keliŋün* ‘gelinler’ < kelin+gün; *kelin* ‘gelin’, *+GUn* ‘topluluk eki’ biçiminde tahlil ederek sonundaki sesin imla farkı olduğuna dikkat çeker (2022, s. 43).

(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 174), ME'de *kelin* 'gelin, evlenmek için hazırlanıp süslenmiş kadın; oğulun karısı, kardeşin karısı, evlilik yoluyla aileye giren kadın' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 504), İML'de *kelin* 'gelin' (Karagözlü, 2018, s. 115), Kİ'de *kelin* 'oğlun karısı olan veya düğünde damadın eşi olan gelin' (Aldemir, 2020, s. 255), TZ'de *kelin* 'gelin' (Khairullah, 2015, s. 145), TT'de *kelin* 'gelin' (Toparlı vd., 2000, s. 46), KE'de *kelin* 'gelin' (Eminoğlu, 2011, s. 223), RS'de *kelin* 'gelin' (Güner, 2017, s. 75), CC'de *kėlin* 'gelin' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 613) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 296.

Clauson (1972, s. 719) ve Tekin (2003, s. 92), *kelin* '(aileye) gelen kişi; küçük erkek kardeşin veya oğlunun karısı' < kel-(i)n; *kel-* 'gelmek' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 302; Eren, 1999, s. 152; Gülensoy, 2007, s. 362; Ersan, 2022, s. 180-182.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız keli**n**lerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

yalıŋ 'yalın, çıplak' < *yal-(ı)ŋ/n; **yal-* 'soymak?' (*ŋ* ~ *n* nöbetleşmesi) bk. ***yalŋuz/yalŋus***

Türk runik harfli metinlerde 'çıplak; yoksul' (Şirin, 2016, s. 402), Eski Uygur Türkçesinde 'çıplak, yalın, boş (gırtlak); kelimesi kelimesine, harfiyen, harfi harfine; (karakter) samimi' (Wilkens, 2021, s. 857) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *yalıŋ* 'çıplak olan her şey' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 499), ME'de *yalıŋ* 'çıplak' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 882-883), Kİ'de *yalın* 'çıplak' (Aldemir, 2020, s. 282), KE'de *yalıŋ* 'çıplak, soyunmuş' (Eminoğlu, 2011, s. 304), RS'de *yalın/yalıŋ* 'çıplak, yalın' (Güner, 2017, s. 132) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 229

Erdal (1991, s. 338) ve Gülensoy (2007, s. 1045), *yalın-* 'soyunmak' fiiliyle ilişkilendirirken Clauson (1972, s. 929-930), farazî **yal-* tabanını verir. Ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 83-84; Ersan, 2022, s. 422-423.

Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir:

*alp uruŋu totok ben kuyda kunçuyum èki oglanım a esizim e ya<l>**ŋ**us esizim e* Çaa-Höl IV (E 16)/1

yalŋus? yorıp? tokuz? tėginig El-Bajı (E 68)/17

yalŋus? yüz erig ko/u<...> El-Bajı (E 68)/20

elig süg? yalŋ[us] <...> El-Bajı (E 68)/21

<...> *er atımga? erim e kunç<uy>um a bökmedim esiz e yalŋus ölmiş er yag[ı]? rk* <...> Tugutüp I (E 120)/1

1.14. -(X)nç(X)
< -(X)n-ç(X)

Fiil ismi, özne ismi, somut ve soyut soyut isim, ünvan, sıfat türetir[18] (Bilgen, 1989, s. 71-72; Tekin, 2003, s. 92-93; Taş, 2015, s. 166-168). Aslında dönüşlü fiilden durum veya şart belirten -ç ekidir (Clauson, 1962, s. 152; Ergin, 2006, s. 191-192; Korkmaz, 2009, s. 76-77; Eraslan, 2012, s. 107; Karaağaç, 2013, s. 293). Bang'a göre dönüşlülük eki -(X)n- ve soyut isim türeten -(X)ş eklerinin kaynaşmasıyla oluşmuştur (akt. Hamilton, 2020, s. 206). Banguoğlu, her iki görüşü de mümkün görmektedir (1986, s. 257). Ercilasun da sondaki sesin **iş* > -ş > -ç biçiminde geliştiğini; buradan ekin biçimsel olarak *-(X)n(X)ş > *-(X)n(X)ç > -(X)nç, anlamsal olarak da isim-fiil > özne/nesne olduğunu örneklendirerek açıklar (2022, s. 41-41). Tekin (1976, s. 157), Gabain (1988, s. 54) ve Eraslan (2012, s. 107, 108); sonunda ünlü bulunan ve bulunmayan biçimi birlikte değerlendirir. Erdal da -(X)nç konusunda Bang'a katılır ancak sonunda ünlü bulunan biçimin farklı bir ek olduğunu düşünerek Tekin, Gabain ve Eraslan'dan ayrılarak -(X)nçU < -(X)n+çU biçiminde tahlil eder (1991, s. 275-290). Keskin ise Genel Türkçedeki /ş/leri /s/ye çeviren Kazak Türkçesinde ekin -(I/U)n(I/U)ş biçiminde olması sebebiyle Bang ve Erdal'a katılmayarak -(X)nç(X) < -(X)n-ç(X) biçiminde tahlil eder (2020, s. 215-218; 221-222). Ayrıca Eski Uygur Tükçesinde -nç ve -nçX olarak ikili biçimde görülen sözcüklerin belirgin anlam farkı olmaması sebebiyle son sesin pekiştirme unsuru olduğunu düşünerek iki eki birlikte değerlendirir.

Harezm Türkçesinde isim ve sıfat türetir (Aşcı, 2019, s. 924-933). Kıpçak Türkçesinde fiil ismi, somut isim (Argunşah, 2016, s. 329); soyut isim (Şenyüz, 2017, s. 232-234) türetir. Çağatay Türkçesinde akıl veya beden hareketleri bildiren soyut isim türetir (Eckmann, 2017, s. 55). Eski Anadolu Türkçesinde 'ürün veya sonuç' anlamlarında geçişsiz fiilden sıfat, geçişli fiilden isim türetir (Gülsevin, 1997, s. 135; Yıldız, 2021, s. 97). Türkiye Türkçesinde getirildiği fiildeki hareketi yapanı, yapılan hareketi veya o hareketle ilgili

[18] Tarihî ve modern gramerlerde -(X)n- ve -(X)ç, -(X)nç ve -(X)nç(X) biçiminde ayrı ayrı başlıklarda değerlendirmeler olmuştur ancak bütün sözcüklerin -n- dönüşlü çatı gövdesiyle tanığı olmaması ve sondaki ünlünün pekiştirme görevi üstlenmesi sebebiyle birleşik yapıdaki bu çalışmada tek başlıkta değerlendirilmiştir.

niteliği gösteren soyut isim ve sıfat türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında da ekten çokça faydalanılmıştır ancak *ilginç* sözcüğü yanlın türetimdir çünkü Türkçede *ilgin-* yoktur (Korkmaz, 2009, s. 76-77). Banguoğlu, *ilinç* veya *ilgi çekici* karşılığını önerir (1986, s. 257). Ayrıca bk. Gürbüz, 2021; Okta, 2022, s. 333-336, 408-418.

Yenisey yazıtlarında yedi sözcükte tespit edilmiştir.

erinç 'elbette' < er-(i)nç < er-(i)n-ç; *er-* 'olmak'

Türk runik harfli metinlerde 'şüphesiz, muhakkak ki; galiba, muhtemelen' (Şirin, 2016, s. 285), Eski Uygur Türkçesinde 'cümle sonunda: elbette, şüphesiz' (Wilkens, 2021, s. 115) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *erinç* 'belki, ola ki anlamında bir edat' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66, 533), RS'de *ėrinç* 'belki, muhtemelen' (Güner, 2017, s. 58) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 178.

Clauson (1972, s. 234) ve Hamilton (2020, s. 156), *erinç* 'muhtemelen, varsayılarak, denilebilir ki, herhâlde' < er-(i)nç; *er-* 'olmak'; Hacıeminoğlu (1996, s. 18), Tekin (2003, s. 92) ve Eraslan (2012, s. 568); *erinç* 'belki, olur ki, herhâlde, acaba; şüphesiz, kesin olarak, muhakkak, olmalı ki' < er-i-n-ç ; *er-* 'olmak, var olmak, imek' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Karahan, 2023.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*ınançu külüg çigşi beg er erdemim üçün kara seŋird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yėg erdöküm ol eri**nç** kara seŋirig yırildim(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7

*ėlim esiz eri**nç** yüz kümül bodunum esiz er<...>nç lnç kümülüg er üküş boltı* Köjeelig-Hovu (E 45)/9

*er erdem[im] unamaz oglumdmn (ogadmadım?) ėlig kaŋ erdem? [bök]medim eri**nç*** Uyuk-Oorzak II (E 109)/4

ėzençü 'ızdırap' < *ėze-nçü < *yėze-nçü < *yeze-n-çü; **yeze-*: devriye gezmek, nöbet tutmak, gözlemek, keşfe çıkmak, gözetlemek

Şirin, *ezinç* okuyup 'vah, heyhat, yazık; keder, sıkıntı azap' anlamını vermiştir (2016, s. 295, 440). Eski Uygur Türkçesinde kökteş *yėzeme* 'keşif, devriye' biçimi tespit edilmiştir

(Wilkens, 2021, s. 896). DLT'de *yeze-* '(öncüler, düşman aramak için) gezmek, kolaçan etmek' biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 385).

Tekin, *ezençü* 'öncü' < *eze-nçü; **eze-* 'keşfe çıkmak, gözetleme yapmak' biçiminde tahlil eder (2003, s. 93). Ayrıca bk. Aydın, 2013b, s. 41-42; 2019, s. 106-107; Kormuşin, 2017, s. 99-100.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıta ėze**nçü**m e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* Altın-Köl I (E 28)/6

ınançı/ınançu 'güvenilen, itimat edilen' < *ına-nç(ı/u) < *ına-n-ç(ı/u); ***ına-*** 'inanmak, güvenmek'

Türk runik harfli metinlerde *ınançı/ınançu* 'bir ünvan niteleyicisi' (Şirin, 2016, s. 377), Eski Uygur Türkçesinde *ınanç* 'güvenilir kişi, sarayın ileri geleni; güvenilir, itimat edilebilir', *ınançu* 'kişi adı bölümü' (Wilkens, 2021, s. 288) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *ınanç* 'güvenilir kişi' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 67), İML'de *ınanç* 'güven' (Karagözlü, 2018, s. 121), TZ'de *inanç* 'emniyet, güvenlik' (Khairullah, 2015, s. 58) biçimleri kayıtlıdır.

Clauson, *ınanç(u)* 'güven, itimat; güvenilir, dürüst' < ınan-ç < *ına-n-ç; *ınan-* '(birine) güvenmek, dayanmak (1972, s. 187); inanmak'; Eraslan, *ınanç* 'inanç, nazır' < ınan-ç < ına-n-ç; *ınan-* 'inanmak' (2012, s. 571) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 286-287; Aydın, 2011, s. 15; 2019, s. 101; Gabain, 1988, s. 54; Hacıeminoğlu, 1996, s. 18; Tekin, 2003, s. 93; Gülensoy, 2007, s. 434-435; Hamilton, 2020, s. 157; Ersan, 2022, s. 140-141.

Yenisey yazıtlarında bir yerde *ınançı,* yedi yerde *ınançu* biçiminde geçmektedir:

*ėl ına**nçı** ėlin* Oznaçennaya I (E 25)/5

*ına**nçu** külüg çigşi beg er erdemim üçün kara seŋird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yėg erdöküm ol erinç kara seŋirig yırıldım(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7

*<...> ėl ögesi ına**nçu** bilge tirig ölügin? <...>* Oçurı (E 26)/1

*ėlimde tört tegzindim erdemim üçün ına**nçu** alp* Altın-Köl II (E 29)/2

*uruŋusı ertim ına**nçu** ertim* Uybat III (E 32)/15

*ına**nçu** <...> şs yasıl<...>ugık* Ortaa-Hem (E 63)/2

*<...>ka kara ına**nçu** <...> ben <...>ıt esiz* El-Bajı (E 68)/3

*enlig çor ına**nçu** alp tarkan ataçım a adrıldımız esisim* Şançi III (E 152)/2

küzençü 'koruyucu' < *küze-nçü < *küz+e-nçü < *kü-z+e-nçü < *kü-z+e-n-çü; **küze-* 'korumak'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir.[19] Eski Uygur Türkçesinde *küzedçi* 'bekçi, muhafız, nöbetçi, nöbetçi olan' biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 448). DLT'de *küḏ-* 'beklemek', *küḏez-* 'saklamak, korumak, sakınmak; beklemek' biçimleri kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 754). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 331.

Tekin, *küzençü* 'koruyucu, muhafız' < *küze-nçü; **küze-* 'korumak' biçiminde tahlil eder (2003, s. 93). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 390-391; Eraslan, 2012, s. 588; Ersan, 2022, s. 243-245; Aydın, 2013b, s. 43; 2019, s. 107.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıta ėzençüm e küze**nçü**m e adrılma seçlinme ögürdüm* Altın-Köl I (E 28)/6

ökünç 'pişmanlık' < ökün-ç < *ök-(ü)nç < *ö-k-(ü)nç; *ökün-* 'pişman olmak'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir, 'vah, heyhat, ne yazık; teessüf, hayıflanma' (Şirin, 2016, s. 295, 440) anlamlarıyla kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde 'nedamet, pişmanlık; günah çıkarma; şüphe' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 529). DLT'de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 67, 533) ve ME'de (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 666) 'pişmanlık' anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 383.

Clauson, *ökünç* '(birinin yaptığı bir şeyden dolayı) tövbe, pişmanlık' < ökün-ç/ökön-ç; *ökün-/ökön-* '(bir şeyden) tövbe etmek, pişmanlık duymak' biçiminde tahlil eder (1972, s.

[19] Ayrıca *közed-* 'korumak, kollamak, gözetmek', Türk runik harfli metinlerden Köl Tėgin yazıtının batı yüzünde de geçmektedir.

110). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 278; Hacıeminoğlu, 1996, s. 18; Gülensoy, 2007, s. 657; Eraslan, 2012, s. 595; Kormuşin, 2017, s. 282.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yaşımta adrıltım ökü**nç** e* El-Bajı (E 68)/22

ukunç ‘anlayan, kavrayan’ < uk-(u)nç < u-k-(u)nç; *uk-* ‘anlamak, kavramak’ bk. ***ukug***, ***ukuglı***, ***ukuş***, ***ukuşça***

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *ukun-* ‘anlaşılır olmak, (günahı) kabul etmek’; *ukunçsuz* ‘anlaşılmaz (şey)’ biçimleriyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 789). DLT’de *ukul-* ‘anlaşılmak’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 98). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 613.

Eraslan, *ukunç* ‘anlayış, düşünce’ < ukun-ç; *ukun-* ‘anlamak’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 615). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 87; Erdal, 1991, s. 623.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er atım yadak uku**nç** yama? erd[emligim]* Kara-Bulun I (E 65)/1

unç ‘mümkün, uygun’ < u-nç < u-n-ç; *u-* ‘muktedir olmak’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Tonyukuk yazıtının yirmi dördüncü satırında da geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *unçsuz* ‘beceriksiz, yetersiz, yetkisiz; çekilmez, dayanılmaz; ümitsiz’ (Wilkens, 2021, s. 799-800) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *una-* ‘rıza göstermek, kabul etmek’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 460). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 612.

Tekin, *unç* ‘mümkün, olabilir’ < u-nç; *u-* ‘muktedir olmak’ biçiminde tahlil eder (2003, s. 93). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 172; Erdal, 1991, s. 278

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er erdemi tokuz at bodun erdemig u**nç**? okum* Barık I (E 5)/1

1.15. -(X)p

Zarf-fiil ekidir (Tekin, 2003, s. 93). Sıfat türetir (Clauson, 1962, s. 152). Gabain, eski bir zarf-fiil ekiyle sesteş farklı bir ek olabileceğini düşünür (1988, s. 54). Tekin, *Çift fonksiyonlu ekler* bölümünde hem zarf-fiil eki hem de isim/sıfat türeten ek olarak açıklar (1976, s. 58). Kİ'de öznenin fiili gerçekleştirirkenki durumunu gösteren -yXp eki olduğu ancak sonu +lA- ile biten fiillerde bazen kısaltılarak -p biçiminin de kullanıldığı kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 297).

Harezm Türkçesinde sıfat ve zarf türetir (Aşcı, 2019, s. 935-937). Sonraki dönemlerde söz yapımında kullanımı işlek değildir.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

kop 'bütün' < ko-p; *ko-* 'bırakmak, koymak'

Türk runik harfli metinlerde 'tümüyle, bütünüyle, toptan, tamamen' (Şirin, 2016, s. 272-273), Eski Uygur Türkçesinde 'bütün, hep, çok; tamamen; bolluk' (Wilkens, 2021, s. 392) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *kop* 'çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme edatı', *köp* 'gür, sık ve dolaşık olan' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 139, 140, 222); ME'de *köp* 'çok' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 567); Kİ'de *köp* 'çok' (Aldemir, 2020, s. 243); TZ'de *köp* 'çok, hayli' (Khairullah, 2015, s. 165); TT'de *köp* 'çok' (Toparlı vd., 2000, s. 35); KE'de *köp* 'çok, hep, bütün' (Eminoğlu, 2011, s. 236); RS'de *köp* 'çok' (Güner, 2017, s. 85); CC'de *köp* 'çok, daha çok' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 482, 630) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 456; Aydın, 2022, s. 420.

Clauson (1972, s. 579), Gabain (1988, s. 54), Tekin (2003, s. 93) ve Gülensoy (2007, s. 554); *kop* 'tamamen, tümüyle; tümü; bütün' < *ko-p; **ko-* 'koymak, bırakmak' biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yag<ı>da <...> bitigçi <...> uz ko**p** bodun tike bilir erti* Uybat III (E 32)/3

1.16. -(X)r

Aslen çekim ve sıfat-fiil ekidir, isim ve sıfat türetir (Clauson, 1962, s. 155; Gabain, 1988, s. 54; Taş, 2015, s. 169).

Harezm (Aşcı, 2019, s. 938-945) ve Kıpçak (Şenyüz, 2017, s. 171-173; Güner, 2020, s. 156) Türkçesinde ‘sonuç’ bildiren isim ve sıfat türetir. Çağatay Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiilidir (Argunşah, 2021, s. 176). Eski Anadolu Türkçesinde sıfat-fiil ekidir; soyut isim, hareket ismi, sıfat türetir (Karaoğlu, 2022, s. 88-93). Türkiye Türkçesinde hareket ve zaman bildirme işlevini yitirerek kalıplaşma yoluyla isim ve sıfat türetir. Bu sözcüklerden birleşik isimler de yapılmıştır (Ergin, 2006, s. 199; Korkmaz, 2009, s. 104-105, 169; Karaağaç, 2013, s. 303-304). Banguoğlu, Türkçeleştirme çalışmalarında da çokça kullanılan bu eke benzeyen yapıda kurulmuş ancak tahlilleri şüpheli olan *katır, çadır, kömür, (belki demir bakır), kısır, çakır, sokur, çukur, çopur, kepir* sözcüklerini de verir (1986, s. 259-261). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 446-451.

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

tüŋür ‘dünür’ < tüŋ/g-(ü)r; *tüŋ/g-* ‘bağlamak, düğümlemek’ (*ŋ ~ g* nöbetleşmesi)

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir, ‘(dünürlük ilişkisiyle) akraba’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 357). Eski Uygur Türkçesinde ‘dünür, akraba, kaynata veya kayınbaba; akraba, hısım’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 773). DLT’de ‘kadının yakınları. Bunlar da kardeşler, baba ve annedir.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 494), ME’de ‘dünür’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 832) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 597-598.

Gülensoy, *dünür* ‘birbirlerine göre karı ve kocanın baba ve analarının her biri’ < tüŋür < tüŋ-(ü)r; *tüŋ-* biçiminde tahlil eder (2007, s. 312). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 523; Ersan, 2022, s. 371-373.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yatda tüŋü**r**üm e adrıldım a* Begre (E 11)/7

uyur ‘kudretli, yetenekli’ < u-y-(u)r; *u-* ‘elinden gelmek, yapabilmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir, ‘muktedir, güçlü, liyakatli, becerikli’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 255). Eski Uygur Türkçesinde ‘güçlü, kudretli, yetenekli; yetenekli kişi, güçlü kişi’ (Wilkens, 2021, s. 810) anlamlarıyla kullanılmıştır.

Clauson, *uyar/uyur* ‘yetenekli; kudretli, güçlü’ ikili biçimini verdiği sözcüğü *u-* ‘yetenekli olmak’ tabanıyla ilişkilendirir (1972, s. 275).

Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir:

*yüz er kadaşım uyu**r**ın üçün yüz erin elig öküzün tikdi* Elegest I (E 10)/2
*uyu**r** kadınım <ü>çün öldüm yıta èçim yurçumka y[ıta]* Çaa-Höl V (E 17)/2
*uyu**r** begimke adrıltım uyu**r** kadaşımka adrıltım* Çaa-Höl V (E 17)/3
*er er<d>em <ü>çün inim èçim uyu**r**ın üçün beŋgümün tike bèrti* Altın-Köl I (E 28)/9

yüder ‘taşıyan, taşıyıcı’< yüd-(e)r < *yü-d-(e)r; *yüd-* ‘yükle(n)mek’, **yü-* ‘taşımak, yüklemek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *yüd-* ‘yüklemek, taşımak, nakletmek’ biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 922). DLT’de *yüḏ-* ‘taşımak’ biçimi kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 527). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 283.

Clauson, *yüd-* ‘(bir şeyi) taşımak’ < *yü-d biçiminde tahlil eder (1972, s. 885-886). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 644.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*say teg sarig altunum ık gerçin eg[ri tew]em agı yüde**r** tañım* Hemçik-Çırgakı (E 41)/5

1.17. -(X)ş

Geçişli fiilden nesne, geçişsiz fiilden özne ismi türetir; türeyen sözcük genellikle soyut anlamlıdır. Ayrıca hareket ismi de türetir (Clauson, 1962, s. 155; Bilgen, 1989, s. 74-76; Erdal, 1991, s. 262-275; Eraslan, 2012, s. 107; Taş, 2015, s. 169-172; Hamilton, 2020, s. 208). Kİ’de (Aldemir, 2020, s. 300) ve TZ’de (Khairullah, 2015, s. 201) *nitelik mastarı* olarak kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde fiil ismi, kalıcı isim türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189); sondaki /ş/ sesinin düştüğü kullanımlar da bulunmaktır (Aşcı, 2019, s. 950-964). Kıpçak Türkçesinde eklendiği fiilin anlamını çok fazla değiştirmeden, yapılan işin tarzını bildiren kalıcı kılış ismi ve bir işin sonucu veya ürünü olan somut/soyut kalıcı isim türetir (Karamanlıoğlu, 1994, s.

44; Argunşah, 2016, s. 329; Şenyüz, 2017, s. 236-240; Güner, 2020, s. 156-158). Çağatay Türkçesinde hareketi veya hareketin sonucunu bildiren isim türetir (Eckmann, 2017, s. 56; Argunşah, 2021, s. 129). Eski Anadolu Türkçesinde isim-fiil ekidir; geçişsiz fiile gelerek bir işte çift olmayı gösterir (Gülsevin, 1997, s. 136; Yıldız, 2021, s. 99); hareket, nitelik, özne, ölçü, fiilin sonucunu bildiren durum ismi; sıfat, edat türetir (Karaoğlu, 2022, s. 284-299). Türkiye Türkçesinde isim-fiil eki olan biçimin *yatık fiil*[20] olarak geniş kullanım alanı vardır, kılış ve tarz ismi türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. ve Far. isim-fiillere karşılık türetmek için de kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 261-263; Korkmaz, 2009, s. 106-107, 899-909).

Yenisey yazıtlarında sekiz sözcükte tespit edilmiştir.

adaş 'yoldaş, samimi arkadaş' < ad-aş; **ad-* 'adım atmak; ayırmak, ayrılmak; başka olmak, farklı olmak; değişmek'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir, 'kan kardeşi, dost' anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 347). Eski Uygur Türkçesinde *adaş* 'arkadaş, eş, dost' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 8). DLT'de *adaş* 'arkadaş' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 29), ME'de *adaş/ataş* 'adları aynı olanlardan her biri' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 203), RS'de *adaş* 'adları aynı olanlardan her biri, adaş' (Güner, 2017, s. 24) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 9

Clauson (1972, s. 72) ve Eraslan (2012, s. 547), *adaş/addaş* 'dost, yoldaş; adaş' < at+daş; *at* 'ad, isim' biçiminde tahlil eder. Erdal da yazıtlardaki anlamında yola çıkarak adaş 'ortak atı/atları olan' < at+daş tahlilinin iyi bir açıklama olabileceğini söyler (1991, s. 119). Gezer, Özbek Türkçesindeki *atdaş* 'aynı isimdeki kişilerden her biri' ve *adaş* 'aynı isimdeki kişilerin birbirine seslenme şekli ve yoldan ayrılan, yoldan çıkan; hata, yanlış' olmak üzere iki farklı sözcük olmasından hareketle farklı kökenlerinin olabileceğini düşünür. *Adaş* 'karşılıklı adım atılmış yaklaşılmış olan, yakın, bizim için diğerlerinden ayrılan, diğerlerinden farklı olan, dost, arkadaş' < ad-aş; **ad-* 'adım atmak; ayırmak, ayrılmak; başka olmak, farklı olmak; değişmek' etimolojisini önerir (2023, s. 26-27). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 49; Tekin, 2013b, s. 103, 360; Kormuşin, 2017, s. 306; Ersan, 2022, s. 58-61.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

[20] Banguoğlu'nun *fiilimsi* karşılığında terim önerisidir, Korkmaz *çekimsiz fiil* terimini kullanır.

antlıg adaşım a antsızda edgü èşim e adrıldım a Begre (E 11)/8

<...> [alt]mış er adaşıŋız elig er edgü èşiŋiz özüŋin a/alpınız ı/i <...> Oçurı (E 26)/10

arkkış ‘övgü’ < alkış < alka-ş; *alka-* ‘övmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[21]. Eski Uygur Türkçesinde *alkış* ‘iyi dilek, kutlama, hayır dua; kehanet (bir kişinin gelecekte Buda olacağının önceden söylenmesi); kutsama, takdis etme; methiye, methetme, övgü duası; refah ve mutluluk; beddua, efsunlama’; *arkış* ‘elçi, haberci, ulak; elçilik, kervan’ (Wilkens, 2021, s. 31-32, 63) biçimleriyle kullanılmıştır.

Tekin, sözcüğün ‘kervan’ anlamındaki *arkış* olmadığını çünkü metnin devamındaki *eldem (erdem)* sözcüğüyle kervan sözcüğünün anlamsız birliktelik oluşturduğunu düşünmektedir. Bu durumun diyalekt özelliğinden kaynaklanan *l ~ r* yer değiştirmesi olduğunu aynı yazıttaki *eldem ~ erdem* ve E 51 kısaltmalı Yenisey yazıtında geçen *balbal ~ balbar* örnekleriyle açıklamıştır (2000: 85-86). Tekin’in değinmediği çift /k/ sesi de yazıcı hatası veya diyalektolojik farklılık olmalıdır.

DLT’de *alkış* ‘övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma.’ ve *arka-* ‘ol anı kargadı arkadı (o, onu lanetledi ve kötülüklerini saydı); çift kullanılır, tek başına kullanılmaz, övgü için kullanılan *alkış*'tan alınmadır. *Alkadı* sözü ‘hayır’ için olmasına rağmen diğeriyle çift olarak çok kullanıldığından dolayı ‘kötülük’ anlamı kazanmıştır. Re (R), lam'dan (L) dönmedir.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 48, 129), İML’de *alkış itmek* ‘dua etme’ (Karagözlü, 2018, s. 100), Kİ’de *alkış* ‘övme, medih’ (Aldemir, 2020, s. 121), TZ’de *alkış/algış* ‘övgü, dua’ (Khairullah, 2015, s. 93), DM’de *algış* ‘dua, hayır dua’ (Toparlı, 2003, s. 10), KE’de *alkış* ‘övme; dua’ (Eminoğlu, 2011, s. 158), CC’de *algış* ‘dua, övgü, kutlama, iyi dilek’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 546) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 38-39.

Clauson (1972, s. 137-138) ve Erdal (1991, s. 262), *alkış* ‘övme’ < alka-ş; *alka-* ‘övmek; kutsamak, dua etmek’; Hacıeminoğlu, *alkış* ‘alkışlama’ < alk-ı-ş (1996, s. 26);

[21] Şirin’in (2016, s. 437) E 71/1’deki *alkuş + ı* okuyuşu Aydın’da (2019, s. 186) *alku + sı* biçimindedir. Bu yüzden Şirin, iki yazıttan örnek verir. Ayrıca Şirin, Aydın’ın E 49/4’teki *arkkış* okuyuşunu da tek /k/ ile *arkış* okumuştur.

Gülensoy, *alkış* ‘hayırdua; *kargış* karşıtı’ < *alka-/*alkı-ş; **alka-/*alkı-* ‘övmek’ (2007, s. 66) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Eraslan, 2012, s. 550.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

altı bag bodunum küçlügin üçün arkkış eldem taşın bunta tikti Bay-Bulun II (E 49)/4

çawış ‘askerî rütbe’ < çaw-(ı)ş < çap-(ı)ş; *çap-* ‘vurmak’

Türk runik harfli metinlerde *çabış* ‘başkumandan; kişi adı bölümü’ (Şirin, 2016, s. 363), Eski Uygur Türkçesinde *çavış* ‘kişi adı bölümü’ (Wilkens, 2021, s. 225) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *çawuş* ‘savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 158), İML’de *çawış* ‘çavuş; askerî rütbe’ (Karagözlü, 2018, s. 126), Kİ’de *çavuş* ‘sultanın önünde onu ululayıp, saygı göstererek (tazim ve ihtiramla) bağıran kişi’ (Aldemir, 2020, s. 175), RS’de *çavuş* ‘askerî veya idarî lider, çavuş’ (Güner, 2017, s. 48) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 142; Clauson, 1972, s. 399.

Şirin User, *çabış* ‘kumandan’ < çap-(ı)ş; *çap-* ‘vurmak’ (2006, s. 226-227); Gülensoy, *çavuş* ‘askerlikte onbaşıdan sonra gelen ve manga komutanlığı olan er rütbesi’ < çaw+(u)ş (2007, s. 224) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Aydın, 2011, s. 13; 2019: 113; Kormuşin, 2017, s. 111; Ersan, 2022, s. 108-118.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

çawış tun tarkan beŋgüsi tike bėrtim Uybat I (E 30)/3

tokış ‘savaş’ < tokı-ş < tok+ı-ş; *tokı-* ‘dövmek’, *tok* ‘yansıma ses’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘savaş, çarpışma, kavga, bozuşma’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 727). DLT’de *tokış/tokuş* ‘savaş’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 158, 419), ME’de *tokuş* ‘savaş; karşılaşma’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 810), KE’de *tokuş* ‘savaş, dövüş’ (Eminoğlu, 2011, s. 290) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 577

Clauson (1972, s. 474) ve Tekin (2003, s. 93), *tokış* ‘savaş’ < tokı-ş; *tokı-* ‘vurmak, dövmek; savaşmak’; Hacıeminoğlu, *tokış* ‘savaş, vurma’ < tok-ı-ş (1996, s. 26) biçiminde

tahlil eder. Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 907; Eraslan, 2012, s. 611; Aydın, 2019, s. 164; Ersan, 2022, s. 353-356.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er erdemim ėki elig tokı**ş**ım yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni* Bay-Bulun II (E 49)/3

ukuş ‘anlayış’ < uk-(u)ş; *uk-* ‘anlamak’ bk. ***ukug***, ***ukuglı***, ***ukunç***, ***ukuşça***

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *ukuşsuz* ‘anlaşılmaz, düşünülemez, tahayyül edilemez’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 789). DLT’de *ukuş* ‘akıl’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 29), İML’de *ukuşlug* ‘akıllı’ (Karagözlü, 2018, s. 123) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 613.

Clauson, *ukuş* ‘anlama’ < uk-(u)ş; *uk-* ‘anlamak’ (1972, s. 96); Hacıeminoğlu, *ukuş* ‘akıl, anlayış’ < uk-u-ş; *uk-* ‘anlamak’ (1996, s. 26) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 271.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta Abakan (E 48)/6

uruş ‘savaş’ < ur-(u)ş; *ur-* ‘vurmak, dövmek’

Türk runik harfli metinlerde *uruş* ‘bir ünvan; savaş’ (Şirin, 2016, s. 374, 414-415), Eski Uygur Türkçesinde *uruş-* ‘savaşmak, dövüşmek’ (Wilkens, 2021, s. 804) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de ‘dövüş ve savaş’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 29), ME’de ‘savaş, vuruşma, çarpışma’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 848), Kİ’de ‘vuruş’ (Aldemir, 2020, s. 295), TZ’de ‘vuruş’ (Khairullah, 2015, s. 138), KE’de ‘kavga, savaş’ (Eminoğlu, 2011, s. 298) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 616.

Clauson (1972, s. 239), Gabain (1988, s. 55) ve Tekin (2003, s. 93); *uruş* ‘kavga, savaş’ < ur-(u)ş; *ur-* ‘koymak; vurmak; dövmek’; Eraslan, *uruş* ‘kavga, savaş’ < ur-u-ş; *ur-* ‘vurmak, yapmak, koymak, yerleştirmek, yüklemek’ (2012, s. 616) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1019-1020.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

esiz uruş? Ortaa-Tey (E 99)

üküş ‘çok’ < ük-(ü)ş; *ük-* ‘yığmak, toplamak, biriktirmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘aşırı, çok, fazla’ (Şirin, 2016, s. 260-261[22]), Eski Uygur Türkçesinde ‘çok, bir sürü, pek çok, bol; çok fazla, fazlasıyla, aşırı; uzun boylu, ayrıntılı; çoğunluk, büyük sayı, kalabalık; birçok (şey)’ (Wilkens, 2021, s. 821-822) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *üküş* ‘her şeyin çoğu’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 29), ME’de *üküş* ‘çok, bol’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 858-860), İML’de *öküş* ‘çok, bol’ (Karagözlü, 2018, s. 124), Kİ’de *üküş* ‘çok, bol’ (Aldemir, 2020, s. 115), TT’de *öküş* ‘çok’ (Toparlı vd., 2000, s. 35), KE’de *öküş* ‘çok’ (Eminoğlu, 2011, s. 262), RS’de *yüküş* ‘çok’ (Güner, 2017, s. 141) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 624; Aydın, 2022, s. 424.

Clauson (1972, s. 118), Erdal (1991, s. 267) ve Hamilton (2020, s. 188); *üküş* ‘çok, birçok’ < ük-(ü)ş; *ük-/yük-* ‘üst üste yığmak, biriktirmek’; Hacıeminoğlu, *üküş* ‘çok, fazla’ < ükü-ş (1996, s. 27) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 989.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

ėlim esiz erinç yüz kümül bodunum esiz er<...>nç lnç kümülüg er üküş boltı Köjeelig-Hovu (E 45)/9

yumuş ‘elçi, iş, görev’ < *yum-(u)ş; **yum-* ‘hizmet etmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir, ‘hizmet, vazife; elçilik görevi’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 401). Eski Uygur Türkçesinde ‘hizmet’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 920). DLT’de ‘iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 353), Kİ’de ‘ihtiyaç’ (Aldemir, 2020, s. 283) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 280.

[22] Şirin, sözcüğü *öküş* okumuştur.

Clauson, *yumuş* ‘bir görev veya iş(in parçası)’ < *yum-(u)ş (1972, s. 938); Gülensoy, *yumuş* ‘iş; hizmet buyruğu’ < *yumu-ş; **yumu-* ‘hizmet etmek’ (2007, s. 1118) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 459.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*öz ėlin yėti körti ėlim yumu**ş**uŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim erdemim üçün* Şançi III (E 152)/1

1.18. -(X)z

Geçişsiz fiilden özne, geçişli fiilden ‘sonuç’ bildiren nesne ismi (Bilgen, 1989, s. 79-80; Erdal, 1991, s. 323-327; Eraslan, 2012, s. 108; Taş, 2015, s. 177-178); sıfat (Gabain, 1988, s. 55) türetir. Hamilton’a göre geniş zaman eki -(X)r- ile aynı anlamda ‘alışıldığı gibi türeten (şey)’ ve büyük olasılıkla -(X)r isim türeten ekin basit bir varyantıdır (2020, s. 208). Ercilasun, */z/* sesini *çekirdek ek* olarak değerlendirir ve birçok birleşik ekin yapısında da bulunduğunu söyler (2022, s. 61).

Harezm Türkçesinde geçişli fiilin nesnesini, geçişsiz fiilin öznesini bildiren isim türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 189; Aşcı, 2019, s. 975-987). Kıpçak Türkçesinde soyut isim, organ ismi (Argunşah, 2016, s. 329; Güner, 2020, s. 159); sıfat (Şenyüz, 2017, s. 243-245) türetir. Çağatay Türkçesinde organ ismi türetir (Argunşah, 2021, s. 131). Eski Anadolu Türkçesinde işlek değildir. Türkiye Türkçesinde kökle kaynaşmış birkaç sözcükte yaşamaktadır (Banguoğlu, 1986, s. 263; Ergin, 2006, s. 109; Korkmaz, 2009, s. 177). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 465-468.

Yenisey yazıtlarında beş sözcükte tespit edilmiştir.

söz ‘söz’ < *sö-z; **sö-* ‘söylemek’

Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Şine Usu yazıtının batı yüzünün beşinci satırında da geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ‘söz, kabul, onay, dedikodu’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 623). DLT’de ‘söz’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 832-833), ME’de ‘kelam, lakırtı; şiir, uyakla söylenmiş söz; gizlice söylenmiş söz’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 735-736), İML’de ‘söz’ (Karagözlü, 2018, s. 160), Kİ’de ‘söz, konuşma’ (Aldemir, 2020, s. 188), TZ’de ‘söz, kelam’ (Khairullah, 2015, s. 167), KE’de ‘söz, sözcük, laf, haber, emir’ (Eminoğlu, 2011, s. 275), CC’de ‘söz’ (Argunşah ve

Güner, 2024, s. 507, 669) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 511; Clauson, 1972, s. 860.

Gabain (1988, s. 55), Tekin (2003, s. 93), Gülensoy (2007, s. 810) ve Eraslan (2012, s. 602); söz 'söz' < *sö-z; **sö-* 'söylemek' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 16.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

esizni sözleti bitiyür ben ukuglı kişi erke sözleyü bėrdim Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3

uz 'usta, hünerli' < u-z; *u-* 'muktedir olmak'

Türk runik harfli metinlerde 'becerikli, mahir, usta' (Şirin, 2016, s. 255), Eski Uygur Türkçesinde 'becerikli, kabiliyetli; uygun; hafif; iyi, çok iyi, fevkalade; düzenli, nüfuslu, güçlü; usta; tam, bütünüyle, tamamen; iyi biçimli, görkemli, hoş; doğru, dürüst, kusursuz, hatasız, isabetli, caiz, yerinde olan; iyi …, iyice, doğru şekilde; yetenek, kabiliyet; zanaatçı, zanaatkâr; mütehassıs, uzman, usta; fevkalade bir şey, mükemmel bir şey; uygun bir şey' (Wilkens, 2021, s. 810-811) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *uz kişi* 'eli sanatlı ve mesleğinde mahir insan' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 21), İML'de *uz* 'mahir, usta; hazır, tetikte olan kadın' (Karagözlü, 2018, s. 118, 120), Kİ'de *uz* 'yetenekli zanaatkâr' (Aldemir, 2020, s. 103), TZ'de *uz* 'usta, akıllı' (Khairullah, 2015, s. 169), KE'de *uz* 'uygun, yumuşak; arkadaş, dost' (Eminoğlu, 2011, s. 299), RS'de *uz* 'usta' (Güner, 2017, s. 127), CC'de *uz* 'marifet, hüner, beceri' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 527) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 620; Clauson, 1972, s. 277.

Gabain, (1988, s. 55), Erdal (1991, s. 325), Tekin (2003, s. 93), Gülensoy (2007, s. 982), Eraslan (2012, s. 617) ve Hamilton (2020, s. 187); *uz* 'usta, mahir, zanaatkâr, işe yatkın, becerikli; uygun, elverişli' < u-z; *u-* 'yapabilmek, muktedir olmak, yeterlik göstermek' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 17; Ersan, 2022, s. 386-387.

Yenisey yazıtlarında dört yerde geçmektedir:

uz bilge çaŋşı uz t<...> Uybat II (E 31)/1
uz tapam? <...> Oznaçennaya II (E 104)/1
uz tapam? <...> Oznaçennaya II (E 104)/5

yawız ‘sefil, perişan’ < *yaw-(ı)z; **yaw-* ‘kötülemek’

Türk runik harfli metinlerde *yabız* ‘berbat, kötü, fena’ (Şirin, 2016, s. 255), Eski Uygur Türkçesinde *yavaz/yavız* ‘berbat, iğrenç, çirkin, fena, kötü, düşük değerli, sefil; çok; sıkıntılı, üzgün; tatsızlık, yavanlık, kötülük; kötü taraf, kötü bakış açısı; kötü durum; sefil kişi’ (Wilkens, 2021, s. 877-878) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *yawuz* ‘kötü; bozuk; zavallı, zayıf’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 961), ME’de *yawuz* ‘kötü, fena, çirkin, bozuk şey; rezil, adi, düşük, değersiz, kötü mayalı; sahih aklın ve şerin çirkin bulduğu şey, makul olmayan; kötülük, fenalık; hayrın aksi’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 902), İML’de *yavız* ‘kötü’ (Karagözlü, 2018, s. 122), Kİ’de *yavuz* ‘yabani, vahşi’ (Aldemir, 2020, s. 285), TZ’de *yawuz* ‘şer’ (Khairullah, 2015, s. 132), TT’de *yavuz* ‘kötü’ (Toparlı vd., 2000, s. 35), KE’de *yavuz* ‘kötü, fena; (para) sahte, değersiz, kalp’ (Eminoğlu, 2011, s. 308), RS’de *yavuz* ‘kötü’ (Güner, 2017, s. 135) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 250.

Clauson (1972, s. 881-882) ve Gülensoy (2007, s. 1093), *yavız/yavuz* ‘kötü, fena, olumsuz, uğursuz; güçlü, çetin; iyi, güzel’ < *yav-(ı)z; **yav-* ‘kötülemek’; Erdal (1991, s. 323, 480), *yavız* ‘kötü’ < *yavrı-z; **yavrı-* ‘kötüleşmek’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Kormuşin, 2017, s. 247; Ersan, 2022, s. 412-414.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

yawızıg kümülümün bedük kıltım esizim bökm[edim] Köjeelig-Hovu (E 45)/10

yutuz ‘eş, cariye, zevce’ < (y)ut-(u)z; *(y)ut-* ‘kazanmak, yenmek’

Türk runik harfli metinlerde ‘eş, karı, zevce’ (Şirin, 2016, s. 357), Eski Uygur Türkçesinde ‘hanım, eş, evli kadın; cariye; kadın’ (Wilkens, 2021, s. 922) anlamlarıyla kullanılmıştır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 282; Clauson, 1972, s. 894-895; Aydın, 2022, s. 50-51.

Sağol Yüksekkaya, ‘elde edilen, kazanılan eş’ anlamından hareketle *yutuz* ‘eş, cariye, zevce’ < (y)ut-(u)z; *(y)ut-* ‘kazanmak, yenmek’ biçiminde tahlil eder (2021, s. 41-49).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

bodunum a oglum a yutuzum a Kızıl-Çıraa I (E 43)/1

yüz ‘çehre, surat’ < *yü-z; **yü-* ‘yüzleşmek’ bk. ***yüzlüg***

Türk runik harfli metinlerde *yüz* ‘yüz’ (Şirin, 2016, s. 316), Eski Uygur Türkçesinde üz/yüz/yüüz ‘hazır bulunan, mevcut, var olan; yüz, surat, sima; saygınlık, prestij; çehre; yüzey, yüz ölçümü; ön taraf, ön yüz; uzuv; taraf, yüz; ayağın üst kısmı; mevcudiyet’ (Wilkens, 2021, s. 927-928) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de ‘yüz, çehre; yüzey; ön’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 994), ME’de ‘yüz, surat’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 947-950), İML’de ‘yüz, surat’ (Karagözlü, 2018, s. 318), Kİ’de ‘yüz, çehre’ (Aldemir, 2020, s. 273), TZ’de ‘yüz, çehre’ (Khairullah, 2015, s. 193), DM’de ‘yüz, surat’ (Toparlı, 2003, s. 32), TT’de ‘yüz, sima’ (Toparlı vd., 2000, s. 27), KE’de ‘yüz, çehre, ön’ (Eminoğlu, 2011, s. 316), RS’de ‘yüz; yüzey, üst; giysinin ön tarafı’ (Güner, 2017, s. 142), CC’de ‘yüz, çehre, surat’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 718) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 288; Clauson, 1972, s. 983.

Erdal, *yüz* ‘yüz, çehre’ <*yü-z; **yü-* ‘yüzleşmek’ biçiminde tahlil eder (1991, s. 220). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1196-1197; Ersan, 2022, s. 473-474

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<...> *[y]üz? er yüzi biŋ er beŋizi beglik kaş[ı]* Oçurı (E 26)/9

2. İsimden İsim Yapımı

Yenisey yazıtlarında tespit edilen yirmi yedi isimden isim türeten ek, seksen üç sözcüğün yapımında kullanılmıştır.

2.1. +A

Tekin’e göre *eski verme-bulunma durumu eki*yken zarf, sontakı türeterek yapım eki görevi üstlenmiştir (2003, s. 80). Erdal (1991, s. 56-57) ve Eraslan (2012, s. 93), *hitap eki (vokatif)* olarak da değerlendirir. Konuya daha farklı açıdan yaklaşan Ercilasun, *pekiştirme enklitiği* olarak ele aldığı bu biçimbirimin ekleşip kalıplaşarak dil bilgiselleşmede rol almasıyla yeni kelimeler türetebildiğini belirtir; Türk dilinde *çekirdek ek*ler kategorisinde değerlendirdiği ekin alofonları olan A/I/U biçimlerini de birlikte ele alarak Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerindeki kullanımlarıyla örneklendirir (2008, s. 49; 2022, s. 24-37).

Harezm Türkçesinde yer ve zaman ismi (Aşcı, 2019, s. 30-33), Kıpçak Türkçesinde çoklukla eklendiği ismin anlamını pekiştirerek yer ve zaman ismi (Güner, 2020, s. 105) türetir. Çağatay Türkçesinde eklendiği ismin anlamını pekiştirir (Argunşah, 2021, s. 121).

Eski Anadolu Türkçesinde eklendiği kökle kalıplaşarak nitelik ve zaman ismi, edat türetir (Genç, 2005, s. 23-24; Karaoğlu, 2022, s. 306-314). Türkiye Türkçesinde anlam ve görevi özellikle Türkçeleştirme çalışmalarından sonra genişler; yer-yön bildiren sözcük, alet ismi, soyut isim, özel isim türetir; eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirir (Korkmaz, 2009, s. 33; Okta, 2022, s. 69-71).

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

üze 'üzerinde' < üz+e; *üz* 'üst, üst taraf, yukarı' bk. ***üzre***

Türk runik harfli metinlerde '+A göre, gereğince; üst, üstte, üstüne, üstünde, üzerine, üzerinde, yukarı, yukarıda' (Şirin, 2016, s. 292-293, 331), Eski Uygur Türkçesinde 'üstte, üstünde, yukarıda; ile; vasıtasıyla; sebebiyle; içerisinde; süresince' (Wilkens, 2021, s. 832) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de 'üzerine, üzerinde; ile; boyunca' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 937), ME'de '-A; üstüne, üzerine; -DA, hakkında' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 865-866), KE'de '-A; üzerine, üzerinde, üstüne, üstte' (Eminoğlu, 2011, s. 300-301) anlamları kayıtlıdır.

Gabain, **üz*- 'büyümek, yetişmek' fiiline -e zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu düşünür (1988, s. 95). Hacıeminoğlu da **ü*- 'yükselmek, yukarı çıkmak' kök fiilinden -z- fiilden fiil yapma ekiyle genişleyerek **üz*- gövdesinin oluştuğunu düşünür ve devamında Gabain'e atıfta bulunur (1996, s. 123-124). Hamilton, *(y)üz*- 'yüzmek, su yüzüne çıkmak' fiiline -e zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu ya da bu fiilin isim dengi olan *(y)üz* kökünden türediğini düşünür ve *ör-, ön-,ös*- 'kalkmak, yukarı çıkmak, büyümek' fiilleriyle ilişkisinin de mümkün olabileceğini belirtir (2020, s. 108). Clauson, sözcüğün tarihî Türk lehçelerinde kullanıldığı yerlere örnekler vermiş ancak etimolojisi hakkında bilgi vermemiştir (1972, s. 280-281). Erdal, eski Türkçedeki /z/ sesinin Proto-Türkçedeki kaynaklarından biri olan /*ry/ sesinden hareketle üze < üz+re ihtimalinin de mümkün olabileceğini söylemiştir (2004, s. 179). Eraslan, *üze* 'üzerine, sebebiyle, ile, hakkında' < üz+e; **üz* 'üst taraf, yukarı' biçiminde tahlil eder (2012, s. 619). Tekin, *üze* < üz+e (isim kökü + eski datif ekinin kalıplaşması) biçiminde tahlil ettiği sözcüğün kökündeki *üz* 'üst' için CC'deki *ayag üzi* 'ayağın üstü, ayak sırt kısmı' tanığından hareketle farazî bir kök olmadığını belirtir. Ayrıca çağdaş Türk lehçelerinden Sarı Uygurcada *üz/yüz* biçimiyle iki türlü yaşadığını, Çuvaşçada da ses denkliklerine göre kurallı bir şekilde *üz* karşılığında *vir* ve *üze* karşılığında ise *vire* olduğunu söyler. Türkçedeki *üzre* sözcüğünü de *üz* kökünün kanıtı olarak gösterir (2013a, s. 167-173).

Ayrıca bk. Li, 2004, s. 534-540; Gülensoy, 2007, s. 996-997, 1007; Zengin, 2021; Ersan, 2022, s. 410-412.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

<…> *tmi* <…> *üz**e*** Kara-Sug (E 9)/4
*üz**e** teŋri yarlıkadı k*<…> Uybat III (E 32)/5

2.2. +AgU(n)
< +A-gU+(n) < +A-g+U+(n)

Topluluk sayı ismi türetir (Clauson, 1962, s. 150; Gabain, 1988, s. 75; Tekin, 2003, s. 132-133; Eraslan, 2012, s. 93-94). Eklendiği ismin anlamını pekiştirir; isimden fiil türeten +A- ve fiilden isim türeten -gU eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur; *belirsizlik zamiri* olarak kullanılabilir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 41 dipnot; Korkmaz, 2009, s. 34; Hamilton, 2020, s. 204). Erdal, sözcüğün organ isminden 'kişiye özgü karakter özelliği' belirten sözcük türettiğini de söyler (1991, s. 93-97; 162-165). Bilgen, +AgU ekinin küçültme, +AgUn ekinin ise 'topluluk ve benzerlik' anlamı verdiğini belirterek ayrı başlıklarda değerlendirir (1989, s. 12). Taş da kişilik özelliği belirten sıfat, topluluk ismi ve soru zarfı türeten bu eki farklı başlıklarda değerlendirir (2015, s. 24-25). Nalbant, DLT'de *eski çokluk eki* +t ile genişlemiş +AgUt biçiminin de olduğunu söyler (2008, s. 92-93) ancak *alpagut, uragut* gibi sözcüklerde görülen bu biçimin etimolojik açıklaması tartışmalıdır. Clauson, bu sözcüklerin sonundaki ekin fiilden isim türeten -gut eki olabileceği üzerinde durur (1962, s. 152-153). Kİ'de 'toplanma, bir araya gelme' bildirmek üzere sayı adlarında kullanıldığı kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 300)[23].

Harezm Türkçesinde topluluk ismi (Yüksekkaya, 2016, s. 188); organ ismi (Aşcı, 2019, s. 37-42) türetir. Kıpçak Türkçesinde 'topluluk' sayı sözcükleri türeten (Argunşah, 2016, s. 324) ekin +AvU, +Av, +Ov biçimleri de vardır (Güner, 2020, s. 106). Çağatay Türkçesinde birden ona kadar olan sayılara gelerek 'topluluk' anlamı katan ve zamirlere gelerek 'çokluk veya topluluk' anlamı taşıyan sözcükler türeten ekin kullanımı zamanla azalarak yerini +Av ekine bırakmıştır (Argunşah, 2021, s. 121). Eski Anadolu Türkçesinde *belirsizlik zamiri* (Gülsevin, 1997, s. 117; Yıldız, 2021, s. 90); yer bildiren sözcük, araç-gereç (Genç, 2005, s. 25-27); 'çokluk' belirten organ ismi (Karaoğlu, 2022, s. 387-389)

[23] Kİ'de +AvU ve +AvlA biçimleri de kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 301). TZ'de ise bu biçimden gelişen +Aw biçiminin *madul sıfatı* türettiği bilgisi kayıtlıdır (Khairullah, 2015, s. 226).

türetir. Türkçeleştirme çalışmalarıyla birlikte Türkiye Türkçesinde de bu ekten gelişen +Ay ekiyle isim ve sıfat türetilmiştir (Korkmaz, 2009, s. 35). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 109-110; Okta, 2022, s. 73-76.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

ėkegü/ėkegi 'ikisi birlikte' < ėki+egü; *ėki* 'iki sayısı'

Şirin, *ikegü* için madde başı yapmamıştır ancak *ikegü bol-* 'ikiye ayrılmak, bölünmek, parçalanmak, birliği bozulmak' birleşik fiilini verir (2016, s. 729). Bu fiilden hareketle 'birliktelik' bildiren ekin mec. 'ayrılık' bildirdiği de söylenebilir. Wilkens, 'ikisi birlikte, ikisi beraber, her ikisi' anlamlarıyla hem *ikigü* hem de vasıta ekiyle genişletilmiş *ėkigün* için ayrı madde başı yapmıştır (2021, s. 103, 301). DLT'de 'ikisi; her iki' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 663), ME'de 'ikisi, iki şey' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 440), Kİ'de 'iki kişi; ikili' (Aldemir, 2020, s. 299) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 206; Aydın, 2022, s. 409-410.

Clauson, farazî **ėkkegü* 'ikisi bir arada, ikisi de' biçiminin kökenini *ėkki* 'iki' sayısı ile ilişkilendirir ve Türkçenin tarihî devirlerinde kullanılan *ekegü/ikegü/ikigü/ikegün/ikigün/ikew* biçimleriyle örnekler verir (1972, s. 105). Gabain, *ėkün* 'ikisi, ikisi birden' < ėkigü+n biçiminden de bahseder (1988, s. 75). Eraslan, *ikegü* 'ikisi' < iki+egü; *iki* 'iki' biçiminde tahlil eder (2012, s. 93). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 93; Hamilton, 2020, s. 155.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*temir çoruŋ ayag çor ėk**egi** (ėk**egü**?)* Turan I (E 118)/1

2.3. +(X)ç

Küçültme, sevgi, okşama-benzerlik bildirir (Clauson, 1962, s. 146; Gabain, 1988, s. 43; Tekin, 2003, s. 80-81; Eraslan, 2012, s. 94; Hamilton, 2020, s. 202). Ercilasun, *çekirdek* ek olarak değerlendirdiği +ç ekindeki işlev gelişmesini benzerlik/eşitlik > sevgi > küçültme olarak açıklar (2022, s. 39). Erdal, *hitap* biçimbirimi olarak düşündüğü /A/ ile değerlendirerek genellikle akrabalık ismine geldiğini belirtir (1991, s. 44-46). Kekevi, Türk runik harfli metinlerde tespit edilen örneklerin birçoğunda ekin devamında iyelik ekinin de kullanılmış olmasına dikkat çekerek iyelik ekinin kazandırdığı bu aidiyet vurgusu

doğrultusunda bu ekin akrabalık adlarına ‘yakınlık, içtenlik’ anlamı kazandırmak amaçlı kullanıldığını söyler (2022, s. 21-22). Hacıeminoğlu, diğer görevlerinin dışında eklendiği isme ‘büyüklük’ anlamı verdiğini de söyler (1996, s. 13). Ramstedt, ekin +(A)çI biçiminden geliştiğini düşünür (akt. Nalbant, 2008, s. 63). Banguoğlu, eski bir *küçültme eki* olduğunu belirterek pekiştirme görevinden ötürü *berkitme eki* kategorisine dâhil etmiştir (1986, s. 171). Karaağaç’a göre aslında fiilden isim türeten bu ek, yanlış örneksemeyle isim soylu sözcüklere de getirilmiştir (2013, s. 293).

Harezm Türkçesinde büyüklüğü gösteren sıfat (Karagözlü, 2018, s. 192); Kıpçak Türkçesinde hayvan ve alet ismi, soyut isim (Güner, 2020, s. 105-106) türetir. Çağatay Türkçesinde genellikle ‘küçültme’ bildirir ancak bazen sözcüğün anlamını değiştirmez (Eckmann, 2017, s. 47); sıfat türetir (Argunşah, 2021, s. 122). Eski Anadolu Türkçesinde renk ismine gelerek ‘benzetme’ ilgisiyle yeni renk ismi türetir (Gülsevin, 1997, s. 115; Yıldız, 2021, s. 86). Türkiye Türkçesinde eklendiği sözcükten ‘büyültme ve küçültme’ ilgisiyle isim ve sıfat türetir (Korkmaz, 2009, s. 34). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 123-127.

Yenisey yazıtlarında beş sözcükte tespit edilmiştir.

ataç ‘babacağız, babacık’ < ata+ç; *ata* ‘baba’

Li, *ata* ‘baba’ hakkında ilk kez Uygurcada kullanılmaya başlandığını belirtir (1999, s. 109) ancak Orhon yazıtlarından beri kullanılan bir sözcüktür. Ongi yazıtının 12, 13, 15, 16 ve 19 numaralı satırlarında *ataç* ‘babacık’ biçimi geçmektedir (Aydın, 2017, s. 126-127). Türk runik harfli metinlerdeki *ata* ve *ataç* sözcüklerinin diğer tanıkları için bk. Aydın, 2022, s. 33-37.

Şirin, *ataç* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *ata* ‘baba’ sözcüğünü tespit ettiği yerlerin çoğunda küçültme ekli *ataç* biçiminde geçmektedir (2016, s. 348). Eski Uygur Türkçesinde ‘sevgili baba’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 80). DLT’de *ataç* ‘babaya benzer, baba gibi’ anlamı kayıtlı olan sözcükle aynı kökten yazıtlarda kullanılan küçültme ve şefkat anlamıyla da *atakı* ‘ey babacığım; sevgi ifadesi’ bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 517-518). Sözcüğün sonundaki ek de +kIyA küçültme ekinin kısaltılmışı olmalıdır. DLT’de bu ekin artlık-önlük uyumuna göre +kıya/+kiye biçiminde geldiği bilgisi ve *ogulkıya* ‘oğulcağız’, *kızkıya* ‘kızcağız’, *erkiye* ‘adamcağız’, *yerkiye* ‘yercik’ örnekleri verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 418). Bunlarla birlikte +(X)ç küçültme ekli kullanımı da *olıç* ‘Karluk lehçesinde yavrucuğum, oğulcuğum

anlamında *olıçım* biçiminde çocukları sevmek için kullanılır' maddesinde örneklendirilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 25). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 66; Kormuşin, 2017, s. 148.

Clauson (1972, s. 43), Gabain (1988, s. 43), Erdal (1991, s. 44), Tekin (2003, s. 81) ve Eraslan (2012, s. 94); *ataç* 'babacık' < ata+ç biçiminde tahlil eder. Gülensoy, *ataç* 'babacık' < *at+a+ç biçiminde tahlil eder ancak verdiği farazî **at* köküyle ilgili açıklamada bulunmaz (2007, s. 87). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 13.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

bir yaşımta ataçımka adrındım a tokuz beg er <...> Uybat III (E 32)/14
<...>*ga at[açı]m?* Oznaçennaya II (E 104)/8
enlig çor ınançu alp tarkan ataçım a adrıldımız esisim Şançi III (E 152)/2

begiç 'beyceğiz, beycik, küçük bey' < beg+(i)ç ~ beg+(e)ç; *beg* 'bey' bk. ***begçe***

Türk runik harfli metinlerde 'askerî yetkileri *beg*den daha az olan bey' anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 362). Eski Uygur Türkçesinde *beg* 'bey, prens, hükümdar; koca, eş; (ünvan olarak) bey, devlet memuru, soylu; *ıdok* ile destek sözcüğü olarak merhum kişi' (Wilkens, 2021, s. 154) kullanılmakla birlikte +ç küçültme ekli biçimi tespit edilmemiştir. DLT'de 'Tėginlerin ünvanı *bekeç,* /g/ ile söylendiğinde yani *begeç* denildiğinde küçültme bildirir, küçüğe gösterilen sevgi için kullanılır; 'küçük bey, beyceğiz' anlamlarına gelir.' açıklaması kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 153). Erdal DLT'deki *sevgi ek*li biçimin *begeç* yerine *begiç* okunmasının daha doğru olduğunu belirtir (1991, s. 58-59). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 91.

Clauson, *begeç* "Önceleri küçük bey anlamında kullanıldı, sonra *begüm* 'beyim' sözcüğündeki gibi kadınsı bir çağrışım kazandı." < beg+(e)ç; *beg* 'bey' biçiminde tahlil ettikten sonra Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinden *bikeş* 'kocanın ablası', *bikeç* 'genç kadın, nişanlı', *bėgeç/bėge* 'asil kadın' biçimlerini verir (1972, s. 325). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 13; Tekin, 2003, s. 81; Eraslan, 2012, s. 94.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

tölis bilge atam ben altı yėgirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmedi begiçim Abakan (E 48)/7

ėçiç ‘ağabeyceğiz, ağabeycik’ < ėçi+ç; *ėçi* ‘ağabey’

Sözcüğün +ç küçültme ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Şirin, *ėçiç* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *ėçi* ‘amca, ağabey’ sözcüğünü tespit ettiği yerlerde küçültme ekiyle *ėçiç* olarak da geçmektedir (2016, s. 349). Eski Uygur Türkçesinde *ėçi*’nin ‘ağabey’ küçültme ekli biçimi tespit edilmemiştir (Wilkens, 2021, s. 250-251). *Ėçi,* DLT’de ‘yaşça büyük erkek kardeş, kocanın büyük erkek kardeşi’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 660), Kİ’de ‘amca’ (Aldemir, 2020, s. 96) anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 162; Li, 1999, s. 130-131; Şirin, 2016, s. 188; Kormuşin, 2017, s. 124; Aydın, 2022, s. 37-39.

Clauson, *ėçi*’nin yerini orta Türkçeden itibaren *aka*’ya ‘Moğ. ağabey’ bıraktığını söyler (1972, s. 20). Tekin, *içiç* ‘ağabeycik’ < içi+ç; eçi/içi ‘ağabey’ biçiminde tahlil eder (2003, s. 81). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 124-125.

Yenisey yazıtlarında yedi yerde geçmektedir:

*kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e ėçi**ç**im er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3/6)

*er erdem üçün e yıta yokladı kulı alp tutsar küç ėçi**ç**im e* Uybat III (E 32)/1

<...> *ėçi**ç**im e adrındım a* Uybat III (E 32)/13

*altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim ėçi**ç**im e yıta adr<ın>dım bçAçg A ėçi**ç**im e kaŋsız erdem erti* Uybat III (E 32)/16

*ėçi**ç** barsıg ara saŋun* Elegest II (E 52)/3

*alp yürekiŋ e atım kuluŋ a ėçi**ç**im e* Çer-Çarık (E 69)/1

egeç ‘anacağız, ablacık’ < ege+ç < eke+ç; *eke* ‘büyük kız kardeş, abla’

Aydın, Hemçik-Çırgakı yazıtında başka örnekleri de bulunan k > g ötümlüleşmesinden hareketle sözcüğün aslının *eke* olabileceğini düşünür (2022, s. 39 dipnot 12). Li de *eke* sözcüğünün Moğ.dan geçmiş olabileceğini belirttikten sonra çağdaş Türk lehçelerinin standart yazı dillerinde ve ağızlarında ötümlü kullanım örneklerini verir. Bazı kullanımlarda söz sonunda yer alan /c/, /ç/, /s/, /ts/ seslerini de *küçültme eki* olarak değerlendirir (1999, s. 172-174).

Şirin, Türk runik harfli metinlerde ‘abla’ anlamıyla kullanılan *eçė*[24] ve *eke* sözcüklerini verir (2016, s. 726-727). Wilkens, *ekeç* ‘dişi’ sözcüğünü Moğ. *egeçi* ile karşılaştırır ve *ekeç ıt* ‘dişi, kancık köpek’ örneğini verir (2021, s.102). DLT’de *ekeç* ‘bütün kavmin kız kardeşiymiş gibi akıllılık gösteren küçük kız; bu söz, ona sevgi ifade etmek üzere kullanılır.’ açıklaması kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 25). Kâşgarlı, *eçe* ‘büyük kız kardeş; eke’ maddesinde /ç/ ünsüzünün /k/’den çevrildiğini de belirtir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 42). Kİ’de *ege* ‘amca’ (Aldemir, 2020, s. 115), TT’de *egeçi* ‘büyük bacı, abla’ (Toparlı vd., 2000, s. 45), RS’de *ėkeçi* ‘kız kardeş’ (Güner, 2017, s. 55), CC’de *ėgeçi* ‘hala, babanın kız kardeşi’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 452) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 167; Li, 1999, s. 152, 172-174, 294; Aydın, 2022, s. 39-40.

Eraslan, *ekeç* ‘ekecik’ < eke+ç; *eke* ‘eke, abla’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 567). Ayrıca bk. Clauson (1972) *eçe* (s. 20), *eke* (s. 100), *ekeç* (s. 102).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[25]:

*er erdemimdakı ege**ç**im e ana gemçigt<e> yiriltim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/6

kaŋıç ‘babacağız, babacık’ < kaŋ(ı)ç < *ka+ŋ+(ı)ç; *kaŋ* ‘baba’, **ka* ‘aile’< **jia* ‘Çin. ev; aile, akraba’ bk. ***kaŋ***

Kaŋ, Türk runik harfli metinlerin geneli düşünüldüğünde ‘baba’ anlamına gelen diğer sözcük olan *ata*’dan daha çok tespit edilmiştir. Aydın bu durumu *kaŋ* sözcüğünün çok satırlı kağanlık yazıtlarında kullanılmasına bağlarken iki ayrı sözcüğün bu kadar geniş coğrafyada aynı dönemde kullanılmasını da iki ana diyalekte mahsus sözcüklerin konuşurlarınca öteki diyalekti de yaygın konuşmasıyla ilişkilendirir (2022, s. 33-37).

Şirin, *kaŋıç* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *kaŋ* ‘baba’ sözcüğünü tespit ettiği yerlerden birinde küçültme ekiyle *kaŋıç* olarak da geçmektedir (2016, s. 352-353). Eski Uygur Türkçesinde ‘babacık, sevgili baba’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 331). DLT’de *kaŋ/kaŋıç* madde başı yapılmamıştır ancak *kaŋdaş kadaş* ‘baba bir kardeşler’ tamlaması kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 503).

[24] Herbis-Baarı (E 59)/8’de geçen sözcük için Şirin (2016, s. 349) *eçė* olarak okuyup ‘abla’ anlamını, Aydın (2019, s. 174-175) *ėçi* olarak okuyup ‘ağabey’ anlamını vermiştir. Şirin’in okuma-anlamlandırma önerisine göre *eçė* sözcüğü Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir.

[25] Ayrıca *eke* ‘abla’, buradan başka Türk runik harfli metinlerden Köl Tėgin yazıtının kuzey yüzünün dokuzuncu satırında da geçmektedir.

Clauson, *kaŋ* maddesinde Türkçedeki ‘baba’ anlamıyla kullanılan en eski sözcük olduğunu ve Uygurlardan itibaren yavaş yavaş yerini *ata*’ya bıraktığını belirtir (1972, s. 630). Erdal, sözcüğün kökenini **ka* ‘Çin. aile’ ile ilişkilendirir (1991, s. 161). Ayrıca bk. Tekin, 2003, s. 81; Eraslan, 2012, s. 101; Kormuşin, 2017, s. 70-71.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋı**ç**ım alp <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta* Abakan (E 48)/6

2.4. +çA
< +ç+A

Tarz zarfları türetir (Tekin, 2003, s. 143-144). Gabain, yapım eki olarak değerlendirdiği ‘küçültme ve kuvvetlendirme’ bildiren bu ekle ilgili *eşitlik durumu* başlığı altında da ‘muhtemelen sakatlanmış eski bir *son çekim edatı’* açıklamasını yapar (1988, s. 43). Hacıeminoğlu (1996, s. 13-14) ve Eraslan (2012, s. 94-95), *eşitlik durum eki*nin bazı sözcüklerde ‘küçültme ve kuvvetlendirme’ bildirip kalıplaşarak yapım eki görevi üstlendiğini söyler. Hamilton, ‘eşit, kadar, gibi, göre’ anlamları veren isimden isim türetme eki veya *edat* diye belirttiği bu biçimbirimin sıfat-fiil gibi değişik yapılara da gelebildiğini ekler (2020, s. 202). Deny, üçüncü kişi iyelik ekini almış bir isme veya birtakım zamirlere katıldıkları zaman zamir n'si geliştirmeleri yönüyle *durum eki*, ismin durum çekimine uygun olmayan kullanışları da kendisinde taşımasıyla *edat* olarak değerlendirdiği bu biçimbirimi *edat-çekim eki (ilgiç-sonuç [post-position-desinence])* terimiyle karşılar; kökenini de *çag* ‘miktar, zaman miktarı, zaman, devir’ sözcüğüyle ilişkilendirir (2012, s. 572-587). Korkmaz, tek heceli sözcüklerde /g/ sesinin tarihsel gelişimine aykırı olması ve ‘zaman’ anlamındaki bu sözcükle ‘benzerlik ve karşılaştırma’ ilgisi kurmanın anlamsal olarak zor olmasından bu görüşe karşı çıkmaktadır (1958, s. 41-68). Aslen çekim eki olan bu ek, zamanla *kalıplaşarak yapım eki* görevi üstlenmiştir. Clauson, çağdaş Türk lehçelerinde ‘küçültme’ görevli ekin vurgulu, *eşitlik eki*nin vurgusuz olmasından hareketle iki ayrı ek olduğunu belirtir (1962, s. 144-145). Ercilasun, *çekirdek ek* olarak değerlendirdiği +ç ekinin Türkiye Türkçesinde *kaç*, yaşayan lehçe ve ağızlarda *kança/neçe* biçiminde yaşadığı örneğinden yola çıkarak bazı sözcüklerde donmuş +ç, bazılarında +A pekiştirme ekiyle birlikte +çA biçiminde kullanıldığını söyler (2022, s. 39). DLT’de *benzetme eki* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 438), Kİ’de ‘sevgi’ bildiren *küçültme eki* (Aldemir, 2020, s. 254) olarak kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde *eşitlik durumu eki* olmakla birlikte kalıcı isim de türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 187). Kıpçak Türkçesinde renk, alet, dil, hayvan ismi ve sıfat, zarf, edat gibi görevli sözcükler türetir; +şA biçimi de vardır (Güner, 2020, s. 108-109). Çağatay Türkçesinde *eşitlik durumu eki*nden kalıplaşarak yapım eki görevinde kullanılan ekin dışında Farsçadan giren +çA *küçültme eki* de vardır (Argunşah, 2021, s. 122). Eski Anadolu Türkçesinde de aslen *eşitlik durumu eki*dir (Yıldız, 2021, s. 87); 'yakınlık, miktar' anlamı da katar (Gülsevin, 1997, s. 115); dil, renk, bitki, nesne ismi ve yer bildiren sözcük, sıfat, zarf türetir (Genç, 2005, s. 39-50; Karaoğlu, 2022, s. 333-349). Türkiye Türkçesinde eklendiği sözcüğe 'yakın, kadar, bakımından, daha, oldukça, olarak, tarafından, küçültme' anlamları kazandırır; kalıplaşmış isim, bağlaç; dil, yiyecek, oyun, hastalık, hayvan, alet ismi türetir (Okta, 2022, s. 99-100).

Yenisey yazıtlarında yedi sözcükte tespit edilmiştir.

akça 'akçe' < ak+ça < agı+ça; *agı* 'hazine'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir, tarihî Kıpçak Türkçesine kadar da *akça* biçimi tespit edilmemiştir. Şirin User (2006, s. 131-135) ve Gülensoy (2007, s. 59), sözcüğün kökenini *agı* 'hazine, ipekli kumaş'; Karaağaç (2024, s. 57) belirli bir dönem paraların dökümünde gümüş kullanılmasından ve 'oldukça beyaz' anlamından hareketle *ak* 'beyaz' renk ismi ile ilişkilendirir. Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 40-41.

Türk runik harfli metinlerde *agı* 'ipekli kumaş' (Şirin, 2016, s. 335), Eski Uygur Türkçesinde *agı* 'mal mülk, mal, servet, hazine; kumaş, değerli kumaş, ipek' ve buradan türemiş çokça sözcük kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 17-18). DLT'de *agı* ile ilişkili *agıçı* 'ipekli kumaşları muhafaza eden görevli' biçimi bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 43, 69). Kİ'de *akça* 'ak, beyaz; dirhem (para)' (Aldemir, 2020, s. 113), TZ'de *akşa* 'para' (Khairullah, 2015, s. 214), DM'de *ahşa* 'gümüş para, para' (Toparlı, 2003, s. 4), RS'de *akça* 'gümüş para, dirhem' (Güner, 2017, s. 25), CC'de *akça* 'akçe, para' ve *ahça* 'beyazımsı, beyaz şey, akça' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 425, 545) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 48; Aydın, 2022, s. 281-282.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*biŋ çklm ak**ça*** Para I (E 78)

ança ‘böyle, öylece’ < *a+n+ça < ol+ça; ****a*** < *ol* ‘o işaret zamiri’ bk. ***ançıg***, ***andag***

Türk runik harfli metinlerde ‘öyle, şöyle, öylece’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 269-270). Eski Uygur Türkçesinde ‘o kadar çok; biraz, az, o kadar; bu şekilde, böyle, böyle bir…; bunun gibi; pek çok’ anlamlarıyla kullanılan ve çokça ikileme yapmış olan sözcüğün *ançada* ve *anıça* ‘böyle, böylece, bu şekilde; buna benzer, bunun gibi’ biçimleri de vardır (Wilkens, 2021, s. 48, 50). DLT’de ‘o kadar, onca; ona göre; şöyle’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 550), Kİ’de ‘ona benzer, onun gibi’ (Aldemir, 2020, s. 432), KE’de ‘onca, o kadar; onun gibi, öyle’ (Eminoğlu, 2011, s. 159), CC’de ‘o kadar; öyle’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 548) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 43.

Eski Türkçede *ol* ‘o’ *işaret zamiri* durum eki aldığında ****a*** olur (Gabain, 1988, s. 68-69; Tekin, 2003, s. 123). Eraslan, *ança* ‘öyle, öylece, böyle; biraz’ < an+ça; ****an*** ‘o’ biçiminde tahlil eder ancak farazî kökteki *zamir n’si* ile ilgili açıklamada bulunmaz (2012, s. 551). Ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 172-173; Hamilton, 2020, s. 145.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*yogum an**ça** ermiş adrıldım* Oznaçennaya I (E 25)/7
*an**ça*** Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105)/1

başça ‘çok sayıda’ < baş+ça; *baş* ‘(bitkilerin ve hayvanların sayısını belirtmek için) adet, tane; mec. çok’

Sözcüğün +çA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Hemçik-Çırgakı yazıtının yedinci satırının başında geçen sözcük, farklı naşirlerce *baş ıça* ve *baş aça*; bu sözcüğe koşut olarak satırın devamındaki *yaşça* sözcüğü de *yaşıça* ve *yaş aça* biçimleriyle okunmuştur. Kormuşin, sözcükleri *başça* ve *yaşça* biçimiyle okur ancak ilk sözcüğü ‘çadırların başı’ ve ikinciyi ‘otlanan’ biçiminde anlamlandırır. Aydın, Kormuşin’in okumasına katılmakla birlikte ilk sözcüğü ‘çok sayıda’ ve ikinciyi ‘olgunluğa erişmiş’ anlamlarıyla açıklayarak Kormuşin’den ayrılır (2019, s. 139).

Baş, Türk runik harfli metinlerde ‘baş, kafa; bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri; tepe, zirve, doruk, ırmak başı; zaman, sıra, önem vb. bakımlardan önce gelen, başlangıç, ilk’ (Şirin, 2016, s. 722), Eski Uygur Türkçesinde ‘kafa, baş; başlangıç, ilk; kaynak; (merdivenin) en üst ucu; sermaye; önder, yetki bakımından en üst düzeydeki kişi; (sayı sıfatı olarak) biricik; olağanüstü; birinci’ (Wilkens, 2021, s.147-148) anlamlarıyla

kullanılmıştır. DLT'de 'insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.)' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 576), ME'de 'kafa' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 268), İML'de 'baş, kafa' (Karagözlü, 2018, s. 111), Kİ'de 'baş; saç' (Aldemir, 2020, s. 439), TZ'de 'baş' (Khairullah, 2015, s. 116), DM'de 'baş' (Toparlı, 2003, s. 32), TT'de 'baş, kafa' (Toparlı vd., 2000, s. 76), KE'de 'baş, kafa; baş taraf, uç; başak; başlangıç, ilk' (Eminoğlu, 2011, s. 171), RS'de 'kafa, baş; ilk, birinci' (Güner, 2017, s. 36), CC'de 'kafa, baş; ilk; başlangıç; uç, burun; bir şeyin tepesi, üstü, ucu' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 433-434, 564) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 86-87.

Clauson, *baş* sözcüğünün kafa ve yara anlamları için ayrı madde başı yapar ve yara anlamındaki sözcüğün *balıg*'tan 'yaralı' hareketle **ba* farazî köküyle ilişkili olabileceğini söyler. 'Kafa' anlamındaki *baş* için verdiği *altı baş kişi* örneğinde sayısal değer bildirme görevinden bahseder (1972, s. 375-376). Tarama Sözlüğü'nde de *baş* '(insan ve hayvan sayımında) tane' anlamı tespit edilmiştir (Dilçin, 1983, s. 25). Aydın'ın önerisindeki *başça* 'çok sayıda' bu anlamla bağlantılı olmalıdır.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*baş**ça** barım yaşça yılkı esizim e awda gėyik at<d>ım kan<ı> ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/7

bayça 'zengin, varlıklı' < bay+ça; *bay* 'zengin'

Sözcüğün +çA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Bu biçimiyle ve aynı anlamda Tarama Sözlüğü'nde de tespit edilmiştir (Dilçin, 1983, s. 28). *Bay* 'zengin, varlıklı', Türkçenin tarihî devirlerinde çokça ünvan olarak kullanılmıştır. DLT'de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 412), ME'de (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 273), İML'de (Karagözlü, 2018, s. 68), Kİ'de (Aldemir, 2020, s. 155), TZ'de (Khairullah, 2015, s. 124), DM'de (Toparlı, 2003, s. 36), TT'de (Toparlı vd., 2000, s. 37), KE'de (Eminoğlu, 2011, s. 172), RS'de (Güner, 2017, s. 36), CC'de 'zengin ve varlıklı kimse' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 436, 565) anlamı kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 79; Clauson, 1972, s. 384; Şirin, 2016, s. 722; Wilkens, 2021, s. 152.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*bay**ça** saŋun oglı külüg çor* Barık III (E 7)/1

begçe ‘bey gibi’ < beg+çe; *beg* ‘bey’ bk. ***begiç***

Sözcüğün +çA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*beg er beg**çe** ışwar<a>? bsr (basar?) èçimiz* Uybat III (E 32)/2

ukuşça ‘akla, mantığa uygun; anlayışla’ < uk-(u)ş+ça; *ukuş* ‘anlayış’, *uk-* ‘anlamak’ bk. ***ukug***, ***ukuglı***, ***ukunç***, ***ukuş***

Sözcüğün +çA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Bununla birlikte *uk-* ‘dinlemek, kulak vermek’ Altay yazıtlarında iki yerde geçmektedir (Mozioğlu, 2015, s. 366), *ukuş* tespit edilmemiştir; *uk-* fiil tabanından türemiş *ukug, ukuglı, ukunç* sözcüklerinin de yalnız Yenisey yazıtlarında geçmesi dikkat çekicidir. Eski Uygur Türkçesinde *uk-,* ‘anlamak, idrak etmek, kavramak, bilmek, duymak, hükmetmek, hâkim olmak, tasavvur etmek’ ve buradan türemiş çokça sözcük kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 788-789). DLT’de *uk-* ‘anlamak, öğrenmek’ ve *ukuş* ‘akıl’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 919); ME’de *uk-* ‘anlamak’ ve *ukdur-/uktur-* ‘birine bir işi anlatmak’ (Özçamkan Ayaz, 20230, s. 838-839); İML’de *uk-* ‘bimek, öğrenmek’, *uktur-* ‘’ ve *ukuşlug* ‘akıllı’ (Karagözlü, 2018, s. 88, 123); Kİ’de *uk-* ‘anlamak’ ve *uktur-* ‘anlatmak’ (Aldemir, 2020, s. 522); KE’de *uk-* ‘anlamak, bilmek’ ve *uktur-* ‘anlatmak, açıklamak’ (Eminoğlu, 2011, s. 296) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 613; Clauson, 1972, s. 96.

Ukuş ile aynı anlama gelen ancak DLT’de madde başı olarak veya metin içinde yer almamakla birlikte KB’de iki yerde geçen *ukug* da vardır (Arat, 1979, s. 491). *Ukug*, Türk runik harfli metinlerden Kök Haya yazıtının ikinci satırında da tespit edilmiştir. *Ukug* için Clauson yalnız KB’den 148. beyiti örnek verir (1972, s. 83). Erdal, sözcüğün kafiyeye uydurmak için Yusuf Has Hacip tarafından türetildiğini düşünür (1991, s. 271). Ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 239.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yèti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp <u>kuş**ça** buŋı tüşürmek ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta* Abakan (E 48)/6

yaşça ‘olgunluğa erişmiş’ < yaş+ça; *yaş* ‘ömür’

Sözcüğün +çA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Hemçik-Çırgakı yazıtının yedinci satırında geçen sözcüğün farklı naşirlerce türlü okuma ve anlamlandırma denemeleri de olmakla birlikte Aydın ondan önce geçen *başça* 'çok sayıda' sözcüğüne koşut olarak *yaşça* 'olgunluğa erişmiş' anlamlandırmasını teklif eder (2019, s. 139). *Yaş*; Türk runik harfli metinlerde 'doğuştan beri geçen ve yıl birimiyle ölçülen zaman' (Şirin, 2016, s. 344-345), Eski Uygur Türkçesinde 'hayat, yaşam, zaman, yaş, ömür' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 874). DLT'de 'insanın yaşı' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 138), ME'de 'doğumdan itibaren geçen zaman' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 898-899), Kİ'de 'yaşama süresi, ömür' (Aldemir, 2020, s. 274), TZ'de 'ömür, yaş' (Khairullah, 2015, s. 145), TT'de 'ömür' (Toparlı vd., 2000, s. 29, 38), KE'de 'yaş, ömür' (Eminoğlu, 2011, s. 307), CC'de 'hayat; bir yıllık ömür, yaş; genç' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 534, 705) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 245; Clauson, 1972, s. 975-976.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*başça barım yaş**ça** yılkı esizim e awda gėyik at<d>ım kan<ı> ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/7

2.5. +çI
< +ç+I

Meslek mensubu veya bir işi süreli türeten anlamlarıyla isim türetir (Clauson, 1962, s. 145; Hacıeminoğlu, 1996, s. 13; Tekin, 2003, s. 81). Gabain, Moğ. -ci ekiyle bağlantı kurmuş, ayrıca yazıtlardaki -DAçI- gelecek zaman ekiyle de karşılaştırılması gerektiğini söylemiştir (1988, s. 43). Eraslan, Moğ. isim-fiil türettiğini belirtir (2012, s. 95). Erdal, -gUçI ve -(X)gçI eklerinden türediği ihtimali üzerinde durur (1991, s. 110-118). Hamilton, ekin aynı görevle hem isimden hem fiilden isim türettiğini belirtir (2020, s. 202). Ercilasun, *çekirdek ek* olarak değerlendirdiği +ç ekinin +I pekiştirme ekiyle birlikte birleşerek 'sevgi' işlevinden 'uğraşma, meslek' işlevine doğru mutasyon geçirip +çI olduğunu hatta +CIl ekinin de aynı yapının genişlemişi olduğunu düşünür (2022, s. 39-40). DLT'de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 247), Kİ'de (Aldemir, 2020, s. 291), TZ'de (Khairullah, 2015, s. 206, 228) meslek ismi ve alışkanlık sıfatı türettiği kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde meslek ismi veya 'bir işi sürekli türeten' anlamında isim türetir (Yüksekkaya, 2016, s. 187). Kıpçak Türkçesinde de aynı görevde olan (Argunşah, 2016, s.

324) ekin ayrıca +şI biçimi vardır (Güner, 2020, s. 110-112). Eckmann, Çağatay Türkçesinde meslek ismi ve sıfat türeten ekin -gU ve -mAk isim-fiil eklerinden sonra oldukça sık kullanıldığına dikkat çeker (2017, s. 48). Eski Anadolu Türkçesinde genellikle bir meslekle uğraşan ve bir işi adet hâline getirenleri bildiren isim türetir (Genç, 2005, s. 56-60; Gülsevin, 1997, s. 115-116; Yıldız, 2021, s. 87; Karaoğlu, 2022, s. 357-375). Türkiye Türkçesinde bir nesneyi, işi, sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren isim türettiği için gramerlerde *meslek eki* terimiyle anılmıştır. Sözcüğün bildirdiği 'işle ilgili kimse' anlamı veren isim; 'sahiplik' anlamı katan isim; alışkanlık sıfatı; bir görüşü, düşünceyi veya inanışı benimseme bildiren sıfat; yer ismi türetir. Türkçe çalışmalarında Far. kökenli *sahiplik eki* +DAr, *kılıcı eki* +GAr ve Ar. kökenli *nispet eki* +î gibi eklerin karşılığı olarak da kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 162-163; Korkmaz, 2009, s. 41-42). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 108-112.

Yenisey yazıtlarında beş sözcükte tespit edilmiştir.

bitigçi 'yazıcı, kâtip' < biti-g+çi < *bit+i-g+çi; *biti-* 'yazmak', **bit* < *piet* 'Çin. yazı fırçası' bk. ***bitig/biçig***

Sözcüğün +çI ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. *Biti-* 'yazmak' fiili ve ettirgeni *bitit-* 'yazdırmak' çokça kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 532-533). *Bitigçi* 'yazıcı, kâtip' sözcüğünün ise Türk runik harfli metinlerden yalnız bir kez Uybat III yazıtının üçüncü satırında geçmesi dikkate değerdir. Eski Uygur Türkçesinde sözcüğün bu biçimi tespit edilmezken KB'den itibaren kullanılmıştır. *Bitig* 'yazı, yazıt' işiyle ilgili Türk runik harfli metinlerde bir kez Köl Tėgin yazıtının kuzey yüzünün on üçüncü satırında geçen *bitig taş itgüçi* 'anıtmezar/yazıt ustası, süslemeci, yontucu, heykeltıraş' meslek ismi de vardır (Aydın, 2022, s. 305-306). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 103; Aydın, 2008, s. 54-55.

DLT'de *biti-* 'yazmak' ve buradan türemiş farklı çatıdaki fiiller, *bitig* 'kitap, mektup, yazı, belge, muska', *biti* 'mukaddes kitap', *bitigü* 'Türk diviti' bulunmakla birlikte *bitigçi* geçmemektedir ancak *bitit-* 'yazdırmak' tabanıyla ilişkili *bititdeçi* 'yazdırıcı; Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde', *bititgüçi* 'yazdırıcı' sözcükleri bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 590-591). ME'de *bitigçi* 'askerî rütbelerden bir rütbe, tuğgeneral' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 299); İML'de *bitikçi* 'yazıcı, kâtip' (Karagözlü, 2018, s. 127); Kİ'de *bitikçi* 'yazıcı' (Aldemir, 2020, s. 331); TT'de *bitikçi* 'kâtip, yazıcı' (Toparlı vd., 2000,

s. 31, 70); KE'de *bitigçi* 'yazıcı, kâtip' (Eminoğlu, 2011, s. 178); CC'de *bitik* 'İncil; kitap; defter; yazı', *bitiv* 'mektup, kutsal kitap', *bitikçi/bitik ostası* 'hattat, kâtip, yazı ustası' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 441, 571) biçimleri kayıtlıdır.

Clauson, 'sekreter, kâtip, yazıcı' anlamlarıyla kullanılan *bitigçi, bėtkeçi, bitigüçi* olmak üzere üç sözcükten bahsederek ayrı ayrı madde başı yapar ve etimolojilerinin farklı olduğunu, karıştırılmaması gerektiğini belirtir. *Bitigçi* maddesinde Türk runik harfli metinlerden örnek vermemiştir. Ayrıca *bitig* 'kitabe, kitap, mektup, belge gibi yazılı olan her şey anlamında genel bir sözcük' maddesinde *biti-* 'yazmak' fiilinden türediğini açıklayarak tarihî Türk lehçelerindeki kullanımlarını örneklendirir; *biti-* 'yazmak' maddesinde Türkçede tanıklanmamış **bit* < *pi* 'Çin. yazı fırçası' sözcüğünden geldiğinin kabul edildiğini ve Moğ. denginin *biçi-* olduğunu söyler. *Bitigüçi* için *bitigü* tabanıyla ilişkilendirirken *bėtkeçi* sözcüğü için ise *biti-* fiili ile ilişkisinin olmadığını ve Sür. olduğunu belirtir (1972, s. 299-300, 303-304). Hamilton (2020, s. 152) ve Wilkens (2021, s. 555), Sür. *petka* 'belge' kökenli olduğunu belirterek bu görüşe katılır. Sözcüğün etimolojisiyle ilgili farklı olarak Eraslan, *bitkeçi* için *bitigüçi* 'yazıcı' maddesine gönderme yapar ve onu da biti-gü+çi biçiminde tahlil eder (2012, s. 560). Ayrıca Aydın da Şine Usu yazıtının güney yüzünün üçüncü satırında tanıklanan *bidgüçi* 'yazıcı, mühürdar' ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *bitgeçi, bitkeçi, bitigeçi, bitigüçi* biçimlerinin de *biti-* 'yazmak' fiilinden yapıldığını söyler (2018, s. 113).

Erdal, -(X)gçI ve -gUçI biçimbirimleriyle +çI biçimbirimi arasındaki ilişkiye değinir ancak *bitigçi* örneğini vermemiştir (1991, s. 371-374) fakat buradan hareketle Taş sözcüğü *biti-gçi* biçiminde tahlil eder (2015, s. 130). Ayrıca bk. Ölmez, 1997, s. 180-181; Ersan, 2022, s. 94.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*yag<ı>da bitig**çi** <…>uz kop bodun tike bilir erti* Uybat III (E 32)/3

ewçi 'erkek için eş, karı' < ew+çi; *ew* 'ev'

Sözcüğün +çI ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında tespit edilen sözcük, 'karı, zevce' anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 356). Aydın, sözcüğü 'evin sahibi, evde söz sahibi' anlamlarıyla değerlendirerek kadının eski Türklerdeki değerine de vurgu yapar (2022, s. 50). Eski Uygur Türkçesinde 'kadın, dişi, dişil; eş, karı'

anlamlarıyla kullanılan sözcük *epçi karabaş* ‘cariye, kadın köle’ ikilemesi de kurmuştur (Wilkens, 2021, s. 129). DLT’de *ev* (Oğuzlarda) ve *ew* ‘ev, çadır, yuva’ madde başları ve çokça madde içi kullanımı olmakla birlikte +çI ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 649-650) ancak KB’de *ewçi* ‘kadın’ biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 164). İML’de *ebçi* ‘kadın’ (Karagözlü, 2018, s. 110), Kİ’de *ebçi* ‘evci; av sahibi; hanım’ (Aldemir, 2020, s. 94), TZ’de *epçi* ‘kadın’ (Khairullah, 2015, s. 58), DM’de *ebşi* ‘eş, hanım’ (Toparlı, 2003, s. 34), TT’de *epçi* ‘kadın, hanım, eş’ (Toparlı vd., 2000, s. 34, 45[26]), RS’de *ėbçi* ‘kadın’ (Güner, 2017, s. 55), CC’de *ėpçi* ‘kadın; karı, eş’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 455) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 162; Li, 1999, s. 240-241.

Clauson, *evçi* ‘ev hanımının çağrışımıyla kadın; eş’ < ev+çi; *ev* ‘ev’ biçiminde tahlil eder ancak Türk runik harfli metinlerden örnek vermez (1972, s. 6). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 112 dipnot 156; Hacıeminoğlu, 1996, s. 13; Tekin, 2003, s. 81; Ersan, 2022, s. 120-122.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*er atım öz tugdı oglanım esiz e ew**çi**m adrıltım a* Bay-Bulun I (E 42)/8
*ew**çi**m esiz e* Kara-Bulun II (E 66)/1

ėlçi ‘yüksek rütbeli devlet adamı; elçi; kişi adı; yer adı’ < ėl+çi; *ėl* ‘devlet, memleket, ülke’

Sözcüğün +çI ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında tespit edilen sözcük ‘diplomatik elçi’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 381). Eski Uygur Türkçesinde *elçi/ėlçi/ilçi* ‘bakan, devlet memuru, elçi’ anlamlarının dışında erkek adı olarak da kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 255). DLT’de *ėl* ‘eyalet, ülke; iki hükümdar arasında yapılan barış anlaşması; avlu, açıklık; mec. at[27]’ madde başları ve çokça madde içi kullanımı olmakla birlikte +çI ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 23) ancak KB’de çokça beyitte *ilçi* ‘devlet adamı, bey, hükümdar, elçi’ biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 193). Kİ’de *ėlçi* ‘barış talebinde bulunulan elçi’ (Aldemir, 2020, s. 117), TZ’de *ėlçi/ilçi* ‘elçi; peygamber’ (Khairullah, 2015, s. 83, 115), DM’de *elçi* ‘elçi, peygamber’ (Toparlı, 2003, s. 1), TT’de *ilçi* ‘elçi’ (Toparlı vd., 2000, s. 34), KE’de *ilçi* ‘elçi’ (Eminoğlu, 2011, s. 212), CC’de *ėlçi* ‘elçi; melek’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 454, 591)

[26] TT’de sözcüğün yanında yer alan ‘hanım, eş’ anlamında *evdaş* da denir (Toparlı vd., 2000, s. 45) açıklaması Türklerde kadına verilen değerin başka bir göstergesidir.
[27] Kâşgarlı, *at* için ‘Türk’ün kanadı’ diyerek buradan hareketle atlara bakan seyise de *ėl başı* ‘vilayetin başı’ dendiğini belirtir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 23).

biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 169-170; Aydın, 2008, s. 55-56; Aydın, 2022, s. 308-309.

Clauson, *èlçi* 'yabancı ülkelerdeki devlet temsilcisi; kalıtsal olmayan, halktan birilerine verilen ünvan' < èl+çi; *èl* 'ülke, devlet' biçiminde tahlil eder ve çeşitli dönemlerde aynı anlamda kullanılan *savçı* ve *yalavaç* sözcüklerine de değinir (1972, s. 129). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 327-328; Ersan, 2022, s. 128-130.

Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir:

*atım èl togan totok ben teŋri èlimke èl**çi**si ertim altı bag bodunta beg<i> ertim* Uyuk-Tarlak (E 1)/2

*èl**ç<i>** çor küç bars* Çaa-Höl II (E 14)/1

*èl**ç<i>** ergeŋe igidmişim? ereşin? yok èşim sıŋarım kanta er sañım kan ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/8

*èl**çi** <...> ertim <...> şk ? kızı böke?* Uybat VI (E 98)/5

*tebsey keçigin èl(?)**ç<i>** erele? teŋrim e çök e yèrim* Tepsey VI (E 116)

kapçı 'kıncı' < kap+çı; *kap* 'kın'

Sözcüğün +çI ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ve DLT'de tespit edilmemiştir. İML'de 'kaplama işini yapan' anlamıyla kayıtlıdır (Karagözlü, 2018, s. 127). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 159-162.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kap**çı**? bitimiş söküşüŋ ar<ı>miş?* Lisiç'ya II

yagıçı 'savaşçı' < yagı+çı; *yagı* 'düşman'

Türk runik harfli metinlerde 'savaşçı, savunmacı' (Şirin, 2016, s. 419), Eski Uygur Türkçesinde 'kavgacı' (Wilkens, 2021, s. 853) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *yagı* 'düşman' ve buradan türemiş *yagık-* 'düşman kesilmek', *yagıla-* 'düşmanlık etmek, düşmanca davranmak, düşmanca savaşmak' olmakla birlikte +çI ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 940-941) ancak KB'de çokça beyitte *yagıçı* 'muharip' biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 514). İML'de *yagıçı* 'savaşçı' biçimi kayıtlıdır

(Karagözlü, 2018, s. 117). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 224; Aydın, 2019, s. 149; Aydın, 2022, s. 316-317.

Clauson, *yagıçı* 'asker, saldırgan' < yagı+çı; *yagı* 'düşman, düşmanca' biçiminde tahlil eder (1972, s. 899). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 113.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[28]:

*ka[dır ya]gıda yagı**çı** ben tezig kėyikde alp ben teŋri elimke tusom tokuz er ölürtüm*
Kızıl-Çıraa II (E 44)/2

2.6. +çXg
< +sXg < +sX-g

'Benzerlik, gibilik' anlamları veren ve hayalî durumlar bildiren sözcükler türetir (Erdal, 1991, s. 70-73; Tekin, 2003, s. 81, 84). Birleşik ek olduğu düşünülen ekin kökeniyle ilgili Gabain (1988, s. 47-48), Banguoğlu (1986, s. 199-201), Korkmaz (2009, s. 42-44), Eraslan (2012, s. 95) ve Hamilton (2020, s. 202, 207); +sXg ekinin ikincil biçimi olarak isimden fiil türeten +sX- ve fiilden isim türeten -(X)g ekinin birleşmesiyle oluştuğu konusunda hemfikirdir. Ergin, bu görüşe ekin sonundaki /g/ sesinin erimesinin mümkün olmakla birlikte Batı Türkçesinin ilk dönemindeki örneklerin azlığı ve yuvarlak ünlülü olmaması sebebiyle görüşün ispatının zor olduğunu söyleyerek temkinli yaklaşır ancak +sI+ *iyelik eki*ne öykünerek ekin düz ünlülü olabileceği ihtimali üzerinde de durur (2006, s. 170-171). Okta, sondaki -(X)g eki düşünce kalan yapının +sX- ekiyle fiil olmasından ötürü Türkiye Türkçesindeki +sI isimden isim türeten ekin bu kökten geldiği görüşüne katılmaz (2022, s. 245-246). Hacıeminoğlu'na göre +sUk biçimbirimi de ekin alomorfudur (1996, s. 15). Clauson, *-çsIg- ekinde meydana gelen bir göçüşmenin sonucu olabileceği ihtimalini değerlendirir ve fiilden isim türetmede de kullanıldığını ekler (1962, s. 146). Deny, +sI ekinin başlangıçta *benzetme edatı* olduğunu düşünür (2012, s. 300). DLT'de +sIg'ın *benzetme eki* olarak kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 400).

Harezm Türkçesinden itibaren ekin sonundaki /g/ düşmüştür (Yüksekkaya, 2016, s. 188; Aşcı, 2019, s. 476-478). Kıpçak Türkçesinde ekin yuvarlak ünlülü +sU biçimi de vardır (Güner, 2020, s. 127-128). Çağatay (Argunşah, 2021, s. 127) ve Eski Anadolu (Yıldız, 2021, s. 92; Karaoğlu, 2022, s. 557-558) Türkçesinde 'benzerlik' bildirir. Türkiye Türkçesinde

[28] Türk runik harfli metinlerden Yenisey yazıtları dışında Tonyukuk yazıtının ellinci satırında da geçmektedir.

‘benzerlik, yakınlık, andırma’ bildiren sıfat türeten ek, zamanla yerini aynı görevdeki +ImsI biçimine bırakır. Türkçeleştirme çalışmalarında Fr. +eux, +forme, +ide ekleri ve Ar. kökenli *nispet eki* +î bulunan sözcüklerin karşılıklarını türetmek için de kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, 199-201; Korkmaz, 2009, s. 62-63). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 155-156.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

ançıg/ançag ‘öylece’ < *a+n+çıg < *a+n+sıg veya *a+n+ça+ok; **a* < *ol* ‘o işaret zamiri’ bk. ***ança, andag***

Sözcüğün +çIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Aydın sözcüğün *ançag* da olabileceğini belirtir (2019, s. 132). Yenisey yazıtlarının geneli düşünüldüğünde k > g ötümlüleşmesi mümkündür. *Ança* ve *ançak* sözcükleri arasında büyük bir anlam farkı olmadığı da aşikardır (Clauson, 1972, s. 174). Bu durumda sözcüğün etimolojisi *a+n+çag/çıg < *a+n+ça ok (**a* ‘*ol* işaret zamirinin çekime girmiş hâli’, +n ‘zamir *n*’si’, +çA ‘eşitlik durum eki’, *ok* ‘pekiştireç’) biçiminde açıklanabilir.

Türk runik harfli metinlerde *ançak* ‘öylece’ (Şirin, 2016, s. 270), Eski Uygur Türkçesinde *ançak* ‘tam böyle, tam öyle, sadece, yalnız’ (Wilkens, 2021, s. 48) biçimi kullanılmıştır. DLT’de *ança* ‘o kadar, onca; ona göre; şöyle’ çokça geçmekle birlikte (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 550) *ançak* biçimi bulunmamaktadır. CC’deki *ança çaklı* ‘öyle, onun gibi’ edat öbeği, *ança* ‘o kadar, öyle’ sözcüğünün anlamı düşünüldüğünde *çaklı* ‘gibi, kadar, miktarda’ edatının pekiştirme amacıyla kullanıldığını gösterir (Argunşah ve Güner, 2024, s. 549, 548-549, 581). *Ança* sözcüğünün sonundaki *+çA* ekinin *çak/çah* ‘zaman, an, çağ’ < Moğ. *çag* edatından dil bilgiselleşerek sözcük yapımında kullanıldığını düşünen Deny için bk. ***+çA***. *Çaklıg/çaklık/çaklı* biçimlerinin Türkçenin tarihî devirlerindeki kullanımlar için ayrıca bk. Clauson, 1972, s. 407.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*an**çıg** (an**çag**?) èşitip bay apam èl yarayu èl ançıg ök baş alpagu* Kara-Yüs I (E 39/6)

2.7. +çXk
< +çX+*ok*

Küçültme bildirir (Gabain, 1988, s. 43). Hamilton, +ç ve +k eklerinin birleşmesiyle oluşmuş isimden isim türeten birleşik bir ek olarak değerlendirir (2020, s. 202). Erdal, +(X)ç

*küçültme eki*nin +(A)k isimden isim yapım eki ile genişletilmişi olduğunu düşünür ancak Orta Far. ve Soğdça *küçültme eki* +ıçak ile de ilgisi olabileceğini belirtir (1991, s. 46-47). Gabain'e (1988, s. 105) ve Korkmaz'a (2009, s. 39-40) göre +CA eki ve *pekiştirme edatı ok*'un birleşmesiyle oluşmuştur. Eraslan ise eki iki başlıkta inceleyerek etimolojisiyle ilgili düz ünlülü şeklinde Erdal'a, yuvarlak ünlülü olanında ise Gabain'e ve Korkmaz'a katılır (2012, s. 95-96). Ergin, düz geniş ünlülü biçim +CAk için diğer biçimlerden daha eskicil olduğunu söyler (2006, s. 163-166). Clauson, ekin düz ünlülü alomorfları için somut nesne isminde görüldüğünü, muhtemelen çok eski olduğunu ve fiilden isim türetmede de kullanıldığını; yuvarlak ünlülü alomorflarının ise DLT'de *küçültme eki* olarak kayıtlı olduğunu ve on birinci yüzyılda nadir görüldüğünü söyler (1962, s. 146). İML'de (Karagözlü, 2018, s. 64) yuvarlak ünlülü +çUg biçiminin *Türkmenlere özgü* olduğu; Kİ'de (Aldemir, 2020, s. 290) yuvarlak ünlülü +çUk biçiminin, TZ'de (Khairullah, 2015, s. 204) düz ünlülü +çAk ve yuvarlak ünlülü +çUk biçimlerinin *küçültme eki* olduğu kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde araç-gereç ve hayvan ismi, zaman ifadesi türetir; 'küçültme' işlevi vardır (Aşcı, 2019, s. 77-83); +çUG biçimi de kullanılmıştır (Karagözlü, 2018, s. 192). Kıpçak Türkçesinde alet, yer, hayvan ismi türeten; 'küçültme, sevgi, acıma' işleviyle kullanılan ekin +şXG biçimi de vardır (Argunşah, 2016, s. 324-325; Güner, 2020, s. 109-110, 112-113). Çağatay Türkçesinde asıl görevi 'küçültme' olan ek; nesne, alet, organ ismi ve sıfat türetir (Eckmann, 2017, s. 48; Argunşah, 2021, s. 122-123). Eski Anadolu Türkçesinde 'sevgi, küçültme, beğeni' belirten isim (Yıldız, 2021, s. 87-88); sıfat, zarf; bitki hastalık, yer ismi (Karaoğlu, 2022, s. 349-357); alet ismi (Gülsevin, 1997, s. 116) türetir. Türkiye Türkçesinde sıfattan pekiştirilmiş 'küçültme veya abartma' sıfatı ve zarfı, 'sevgi ve acıma' duygusu bildiren isim; nesne, yer ismi; terim türetir (Korkmaz, 2009, s. 39-40). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 111-115.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

gemçig 'özel ad; Yenisey Nehri'nin eski adı Kem'in bir kolu' < gem+çig < kem+çik; *Kem* 'Yenisey Nehri'nin eski adı'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Irmak adı olan sözcük, günümüzde Tuvaca *Hemçik* biçiminde söylenir; *Kem* de Yenisey'in eski adıdır (Aydın, 2019, s. 138-139). Hemçik-Çırgakı yazıtında tespit edilen sözcüğün etimolojik gelişimindeki erken dönem ötümlüleşme yorumu *gemçig* < *kemçik* ve aynı

yazıttaki diğer ötümlüleşme örnekleri için ayrıca bk. Tekin, 1999. Yenisey'in eski adı *Kem* için bk. Aydın, 2019, s. 76-77.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er erdemimdakı egeçim e ana gem**çig**t<e> yiriltim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/6

kapırçak 'tabut' < kapır+çak < *kobur+çak; **kobur* 'Moğ. boru biçiminde kap, ok çantası'

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde 'kap, küçük sandık, ziynet kutusu, dolap' anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 332). Aynı dönemdeki *kapız* 'küçük sandık, ziynet kutusu; lahit, tabut' biçimi de *r ~ z denkliği*nin örneklerindendir (Wilkens, 2021, s. 332). DLT'de *kabırçak* 'tabut' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 220), İML'de *kabırçak* 'sandık' (Karagözlü, 2018, s. 139), Kİ'de *kaburçak* 'hokka; (küçük) kutu, sandık' (Aldemir, 2020, s. 221), TZ'de *kabarçak//kabırçak/köbürçük* 'sandık' (Khairullah, 2015, s. 137), TT'de *kabarçuk* 'koku kutusu' (Toparlı vd., 2000, s. 24), CC'de *kuburçuk* 'küçük kutu; hokka' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 484) biçimleri kayıtlıdır. ME'de *kaburçuklıg baka* 'kaplumbağa' hayvan ismi bulunmaktadır (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 466).

Gülensoy, *kapırçak/kaburçak* maddesinde halk ağızlarında 'tabut; sandık' anlamlarıyla kullanılan sözcüğün Moğ. *kayirçag* 'kutu, sandık' dengini de verir; bu sözcükle ilişkilendirdiği *kapuz/kavuz* 'buğday, arpa, yulaf, pirinç gibi ekinlerin başlarında, başakları ve çiçeği saran kabuk' maddesinde de sözcüğü kapuz < kap+uz < *ka+p+(u)z; *ka(p)* 'DLT'deki *ka ~ kap*'tan 'kap, tulum, çuval, dağarcık' hareketle içine sıvı, katı, gaz konulan oyuk nesne' biçiminde tahlil eder (2007, s. 459-462). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 46-47; Eren, 1999, s. 263; Aydın, 2022, s. 387-388.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir[29]:

*er erdem bolsar andag ermiş esin<i> men altun kapır[**çak**ka kir]tim* Altın-Köl II (E 29)/8

[29] Kormuşin, satırın tamirini …*kapar/kapar [üçün kel]tim* biçiminde yapar ve *kapar/kapır* 'kâfur, Çin tıbbında hijyen amacıyla kullanılan ağaç' sözcüğü olarak düşünür ve vefat eden soylu kimselerin cenazesini yıkamada kullanıldığını da ekler (2017, s. 87). Diğer okumalar için bk. Aydın, 2019, s. 111.

2.8. +DAg
< +DA+*ok*

Eşitlik, aynılık bildirir (Gabain, 1988, s. 46). Clauson'a göre *teg edatı*nın dil bilgiselleşmesiyle (1962, s. 146), Bang Kaup'a göre isimden fiil türeten +DA- ve fiilden isim türeten -k eklerinin birleşmesiyle (1980, s. 63), Erdal'a göre *bulunma-ayrılma durumu eki* ve *ok pekiştirec*inin kaynaşmasıyla (1991, s. 61) oluşmuştur.

Harezm (Aşcı, 2019, s. 530) ve Kıpçak (Güner, 2020, s. 130) Türkçesinde organ ismi; Çağatay Türkçesinde (Argunşah, 2021, s. 123) alet ismi; Eski Anadolu Türkçesinde (Karaoğlu, 2022, s. 376-377, 562) nesne ve organ ismi türeten ekin yuvarlak ünlülü +DUK biçimi kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ses taklidi bir hareketin sonucunu bildiren isim ve alet ismi türetir (Korkmaz, 2009, s. 45). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 131-133.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

andag 'öyle(ce)' < a+n+dag < *a+n+ı+teg (Clauson, 1972, s. 177) veya *a+n+ta+ok (Erdal, 1991, s. 61); **a* < *ol* 'o işaret zamiri' bk. ***ança, ançıg***

Türk runik harfli metinlerde *antag/anteg/andag* 'öyle, şöyle' biçimleriyle kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 270-271). Eski Uygur Türkçesinde *antag* 'böyle, bunun gibi, bu şekilde, aşağıdaki gibi, şöyle ki' biçimi kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 52). DLT'de *andag* 'Çiğil lehçesinde öyle, onun gibi, böyle' bilgisi (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 550), Kİ'de *andavuk* 'ona benzer; aynen öyle' (Aldemir, 2020, s. 125), RS'de *andak* 'öyle' (Güner, 2017, s. 28), CC'de *anda oh* 'tam o anda, o vakit' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 427) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 45.

Tekin, *birleşik zarflar* başlığında ele aldığı *antag* 'öyle, şöyle' < *anı teg sözcüğünün ve başlığın altındaki diğer sözcüklerin aslında birer *sontakılı öbek*ler olduğunu, i*şaret zamirleri* başlığında ise sözcüğün işaret zamirinden türeyen sözcük olduğunu ifade eder. *Miktar zarfları* başlığında ise sözcüğün 'onca, o kadar' anlamlarını da verir. Dizin bölümünde ise *andag* ve *antag* maddelerini birbirine yönlendirir gönderir (2003, s. 97, 212, 144, 237-238). Li, sözcüğün tarihsel gelişimini andag < antag < anteg < *anı teg biçiminde açıklar (2004, s. 469).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er erdem bolsar an**dag** ermiş esin<i> men altun kapır[çakka kir]tim* Altın-Köl II (E 29)/8

2.9. +dAm
< +DA-m

Soyut isim ve ‘benzerlik’ ilgisiyle sıfat türetir (Clauson, 1962, s. 148). Gabain’e (1988, s. 46) göre +dA- isimden fiil türeten ve -(X)m fiilden isim türeten eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ekin etimolojisi konusunda Gabain ile aynı düşünen Erdal da (1991, s. 68-70) +sIg ile aynı işlevde olduğunu ve zamanla yerini bu eke bıraktığını söyler. Karahanlı Türkçesinde fiile ‘kesinlik’ anlamı katan zarf ve soyut isim türetir (Taş, 2015, s. 35).

Harezm (Karagözlü, 2018, s. 192; Aşcı, 2019, s. 121-122), Kıpçak (Güner, 2020, s. 114), Çağatay Türkçesinde soyut isim ve kalıcı sıfat türetir. Eski Anadolu Türkçesinde bitki ismi türetir (Genç, 2005, s. 73-74). Türkiye Türkçesinde ise Türkçeleştirme çalışmalarında canlandırılarak yeni sözcükler türetilmiştir (Korkmaz, 2009, s. 46). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 133-136.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

erdem/eldem ‘kahramanlık, üstün vasıf’ < er+dem < er+de-m; *er* ‘erkek, yiğit’ bk. ***erdemlig***

Er’in ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’ pekiştirilmişi olan *erdem/eldem* ‘kahramanlık, yiğitlik, erlik’, Türk runik harfli metinlerde tek başına kullanımı olmakla birlikte daha çok *er erdem* ‘vatan ve toplum uğruna yapılan maddi-manevi eylemler’, *erdem bol-/er erdem bol-* ‘kahramanlık vuku bulmak’, *erdemlig bol-* ‘kahraman, yiğit olmak’ biçimlerinde söz öbeğinin parçası olarak tespit edilmiştir (Şirin, 2016, s. 727). Eski Uygur Türkçesinde *erdem* ‘erdem, fazilet, sevap; yetenek, kabiliyet, beceriklilik, marifet, büyü gücü, … gücü; tesir; bilim, … bilimi; fonksiyon, özellik; cesaret, yiğitlik, merhamet hediyesi’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 111-112). Clauson, bu dönemde göçüşmeli *edrem* biçiminin de kullanıldığını belirtir (1972, s. 206-207). DLT’de ‘terbiye; erdem; iyi ve övülmeye değer iş’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 641), ME’de ‘övülmeye sebep olan fazilet, hüner’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 379), Kİ’de ‘fazilet’ (Aldemir, 2020, s. 101), DM’de ‘fazilet’ (Toparlı, 2003, s. 53) anlamları kayıtlıdır. TZ’de

irdem iyesi ‘erdem sahibi (Ar. sahibu funûn); erdemli, pişekâr’ (Khairullah, 2015, s. 136), DM’de *erdem eyesi* ‘faziletli’ (Toparlı, 2003, s. 53) tamlaması bulunmaktadır. İML’de *erdemlig/erdemsiz* ‘bir şeye hazırlıklı olan/olmayan’ (Karagözlü, 2018, s. 124) sözcüklerindeki anlam değişmesi de dikkat çekicidir. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 176; Tokay, 2017.

Tekin, *erdem* ‘erdem, yiğitlik, cesaret’ < er+dem; *er* ‘erkek’ (2003, s. 81); Gabain, *erdem* ‘güç, yiğitlik, erdem’ < er+de-m; *er* ‘erkek, adam’ (1988, s. 46) biçiminde tahlil eder. Gülensoy, *erdem* ‘fazilet, edep, hüner’ < er+de-m biçiminde tahlil ettiği sözcüğün kökeninin *er*’den geldiği bilgisini ilk kez Thomsen’in Turcica’da yazdığını söyledikten sonra Moğ. ve Man.da aynı biçimde olduğunu ve sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda kullanılmadığını ekler (2007, s. 336). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 68; Hacıeminoğlu, 1996, s. 25; Eraslan, 2012, s. 568; Ersan, 2022, s. 131-133.

Yenisey yazıtlarındaki ‘vatan hizmeti, erkeklik görevi, kahramanlık, erlik, yiğitlik’ anlamları ve sözcüğün *er* ‘adam, erkek, koca; asker, kahraman, yiğit’ sözcüğüyle ikilemeli kullanımının çokluğu düşünüldüğünde Kâşgarlı’nın verdiği *ered- ~ eret-* ‘adamdan, erkekten sayılmak’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 100-101) fiil gövdesiyle de anlam ilişkisi kurulabilir. Bu durumda sözcüğü er+ed-(e)m biçimde tahlil etmek de mümkündür.

Yenisey yazıtlarında altmış yedi yerde *erdem,* bir yerde *eldem* biçiminde geçmektedir:

*er er**dem**im evim ukar (ukaz?)* Uyuk-Arjan (E 2)/3

*eçidgen? er er**dem**im e koñ (?)* Uyuk-Arjan (E 2)/4

*er er**dem**i tokuz at bodun er**dem**ig unç? okum* Barık I (E 5)/1

*uruŋu külüg tok bögü terken e kaŋım beg er**dem** üçün birle bardım* Elegest I (E 10)/6

*bėş yėgirmi yaşımda tawgaç kanga bardım a er er**dem**im üçün alpun altun kümüşüg egri tewe ėlde kişi kazgandım a* Begre (E 11)/9,*umugdaş? ėlimke tapdım bilge ögüm tapdım kadaş<ım> tapdım er er**dem**im* Çaa-Höl I (E 13)/1

*er er**dem**im ėlimke tapdım teŋri ėlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım* Çaa-Höl I (E 13)/3

*<...> er er**dem**[im yerim <ü>çün* Çaa-Höl XI (E 23)/2

*ınançu külüg çigşi beg er er**dem**im üçün kara seŋird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yėg erdöküm ol erinç kara seŋirig yırildim(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7

*yėti yėgirmi er**dem**i yasınta er**dem** ölti* Oçurı (E 26)/5

*on ay ėletdi ögüm e kelürti ėlimke er**dem** üçün men yırildim* Altın-Köl I (E 28)/1

*yėrdeki bars tegim e er**dem**ligim e bökm[edim]* Altın-Köl I (E 28)/4

*er er**<d>em** <ü>çün inim ėçim uyurın üçün beŋgümün tike bėrti* Altın-Köl I (E 28)/9

*ėlimde tört tegzindim er**dem**im üçün ınançu alp* Altın-Köl II (E 29)/2,

*er**dem**l[ig] bulsar bodun ėsirkeyü ermedi ėrinçim ėkizim e* Altın-Köl II (E 29)/

*er**dem** b[ol]sar bodunug erk bodunug atım eren uluga er**dem**<li>g batur men* Altın-Köl II (E 29)/4

*er er**dem** üçün töpöt kanka yalawaç bardım kelmedim* Altın-Köl II (E 29)/7

*er er**dem** bolsar andag ermiş esin<i> men altun kapır[çakka kir]tim* Altın-Köl II (E 29)/8

*er**dem** üçün tuga bėrmiş e* Uybat I (E 30)/1

*er**dem**in aŋın? ėlinde kara kanka barıpan* Uybat I (E 30)/4

*<...>ın üçün alpın üçün er**dem**in üçün* Uybat II (E 31)/2

*er er**dem** üçün e yıta yokladı kulı alp tutsar küç ėçiçim e* Uybat III (E 32)/1)

*ėl çor ėliŋe k<...> er**dem**in üçün yokladı* Uybat III (E 32)/8

*er**dem**in üçün türk kan balbalı ėl ara tokuz erig oduş? er oglın ögürüp? ödür? altı er**dem** begim e* Uybat III (E 32)/10

*altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim ėçiçim e yıta adr<ın>dım bçAçg A ėçiçim e kaŋsız er**dem** erti* Uybat III (E 32)/16

*er**dem** anar? at edkü? elge tagı? bar altun k<...>* Taşeba (E 40)

*er er**dem**im tal? ara ėşim biŋ erim esizim e balık tagım esizim e* Hemçik-Çırgakı (E 41)/1

*er atım yula ben er er**dem**im okuz esizim eligin kagadaşım esizim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/3

*er er**dem**imdakı egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/6

*er**dem** üçün ınal <ka>ntan üntüm e esiz e e? ökünçüg er**dem**im başı üçün e <ö>lürdüm* Bay-Bulun I (E 42)/7

*er er**dem**im <ü>çün sü egir[e] <...> [ç]or adrıltım* Kızıl-Çıraa I (E 43)/3

*alp kulum er**dem** yürekim esiz e yıta* Kızıl-Çıraa II (E 44)/1

*er er**dem**imde egsüküm yok kırk yaşımda adrıldım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/5

*egüne (ergene?) totok er er**dem**i <ü>çün elime tapdım* Telee (E 46)/2

*er**dem**i bar üçün kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açıg a* Abakan (E 48)/2

*er**dem**lig ėlinte bökmedim <...>şka totok ėşiŋe bökmedi beg terken esiz yıta açıg a* Abakan (E 48)/8

*yėrde artuk er**dem**i bar üçün beŋkü tike bėrtim yėti urı [o]glı <bar> üçün tike bėrtimiz* Abakan (E 48)/9

*er er**dem**im ėki elig tokışım yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni* Bay-Bulun II (E 49)/3

*ėlim kanım a esizim e er e**rdem**i tokuz ogadmadım a yėrim esiz e* Tuva D (E 51)/2

*bögü terken er er**dem**imde* Elegest II (E 52)/2

*ėlimde bėş kata tegzin[ti]m er er**dem**im üçün* Elegest III (E 53)/2

*er atım gut (kut?) <...> er er**dem**im aşa? <...>m* Malinovka (E 56)/2

*tokuz yaşda tuglug ap<a>ka tapdım er**de<m>**im* Sargal-Aksı (E 60)/2

*er atım yadak ukunç yama? er**d[em**ligim]* Kara-Bulun I (E 65)/1

*er er**dem**i t o/uŋ <...>* Kara-Bulun II (E 66)/2

*<...> [er]**dem**ge t<...>erin? kışalım? ür* El-Bajı (E 68)/14

*ant<a> ėl kızı erdim alp er**d[em]**<...>* El-Bajı (E 68)/15

*[er] er**dem**im <ı>naldakı?* El-Bajı (E 68)/19

*er [er**dem**im]?l? ogadmadım tokuz <...>* Elegest IV (E 70)/3

*teŋr<i> ėlimke er er**dem**im üçün uygur kanda berü kel[tim]* İyme I (E 73)/7

*eŋç? bars tirig begim yaşı er**dem**im esiz e* Uybat VI (E 98)/4

*er er**dem**im egsüki yok ėlim <ka>nım <...> elig er[im] yok e<r>**dem** <...> kunç[uyum] yaşım es[iz e]* Uyuk-Oorzak I (E 108)/1

*ėlimke kazgak[ım] er**dem**im bėş yėgirm<i> er ölürmişim* Uyuk-Oorzak I (E 108)/2

*er er**dem**[im] unamaz oglumdmn (ogadmadım?) ėlig kaŋ er**dem**? [bök]medim erinç* Uyuk-Oorzak II (E 109)/4

*<...>s <...>[uru]ŋu <...> atıŋ rzd <...> er**dem**? er ewin at?* Uyuk-Oorzak III (E 110)/2

*er er**dem**im okum oglanım ėlim esizim e* (E 110)/3

*er er**dem**im* Yeerbek II (E 149)/2

*öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ; a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim er**dem**im üçün* Şançi III (E 152)/1

*özde oglum a esiz e alp er**dem**ımdakı(?)* Lisiç'ya I

*<...>nin ewin? er er**dem**in biç<igi>n (bit<igi>n?)* Kök Haya/1

*altı bag bodunum küçlügin üçün arkkış el**dem** taşın bunta tikti* Bay-Bulun II (E 49)/4

ögdem ‘ünvan; akıllı, düşünceli’ < ög(e)+dem < ög(e)+de-m; *öge* ‘danışman’, *ög* ‘akıl’

Sözcüğün +dAm ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *ögdem/ögtem/öktem* ‘keyfî, istediği gibi; övüngen; gururlu’ biçimleri kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 525, 529). İML’de *öktemlik* ‘edepsiz, terbiyesiz’ (Karagözlü, 2018, s. 119); CC’de *öktem* ‘gururlu, kibirli, mağrur (kimse)’, *öktemlik* ‘gurur, kibir, mağrurluk’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 652) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 379; Clauson, 1972, s. 102-103; Gülensoy, 2007, s. 649.

Şirin, sözcüğü *ögedem* okur (2016, s. 212). DLT’deki *ög* ‘akıl, fetanet, iz’an; orta yaşı geçmiş hayvan’, *öge* ‘aklı ve iz’anı olan, yaşlı, işerde denenmiş, halktan insanların ünvanı; akılca üstün olana verilen lakap’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 784) bilgilerinden ve sözcüğe gelen ekin pekiştirme işlevinden hareketle sözcüğün tabanın *öge* ile bağlantılı olması da mümkündür.

Öge sözcüğünü Gabain, *ög-* ‘övmek’ fiiliyle ilişkilendirir (1988, s. 51). Clauson, *ö-* fiiliyle ilişkilendirir ve danışman görevinde, İslamî dönemdeki vezire denk yüksek bir ünvan olduğunu ekler (1972, s. 101). Erdal, ihtiyatla *öge*nin *bilge* ile yakın anlamlı olmasından hareketle aynı biçimde oluşmasına ihtimal verir, DLT’deki açıklamalarla ilgili de Kâşgarlı’nın ses benzerliğinden hareketle sözcükler arasında yakınlık kurmuş olabileceğini düşünür (1991, s. 376-377). Gülensoy, *öge* ‘çok akıllı, yaşlı kimse, ulusun büyüğü’ sözcüğünü *ök* ‘akıl, anlayış’ ile aynı kökten olduğunu söyler (2007, s. 651). Eraslan, *öge* ‘şöhret’ < ög-e; *ög-* ‘öğmek’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 594). Taş, -GA ekinin özne ismi türettiğini belirterek *öge* ‘çok akıllı, müşavir’ anlamıyla açıkladığı sözcüğü *ö-* ‘düşünmek’ fiiliyle ilişkilendirir (2015, s. 128). Aydın ise sözcüğün yapısının oldukça karışık olduğunu, *ö-* veya *ög-* fiilleriyle açıklanabilir görünmediğini ifade eder (2019, s. 100-101). Ayrıca bk. Aydın, 2011, s. 18; Ersan, 2022, s. 262-263.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*bo er atım ög**dem** ınal a<l>p* Ak-Yüs I (E 38)/4

2.10. +dAş
< +DA+*eş*

Eklendiği ismin belirttiği oluşa ortak olan kişilere işaret ederek 'beraberlik, ortaklık, yoldaşlık, yakınlık' bildiren isim türetir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 14; Eraslan, 2012, s. 96). Gabain, isimden fiil türeten +DA- ve fiilden isim türeten -ş eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir (1988, s. 46). Erdal, sondaki sesin *işteşlik* eki -(X)ş- ile ortak görevine dikkat çeker (1991, s. 119-120). Clauson (1962, s. 149) ve Hamilton (2020, s. 202), DLT'den hareketle +DA *bulunma durumu eki* ve *eş* sözcüklerinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler. Deny, ekin kökenini *adaş* 'arkadaş' sözcüğüyle ilişkilendirir (2012, s 317). DLT'de *birliktelik ve yakınlık eki* olduğu (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 175), Kİ'de 'eş, bir bütünün teki, aynılık' anlamları veren bir ek olduğu (Aldemir, 2020, s. 179), TZ'de 'ortaklık, benzerlik, eşlik ve yakınlık' bildirdiği (Khairullah, 2015, s. 259) kayıtlıdır.

Harezm (Karagözlü, 2018, s. 193; Aşcı, 2019, s. 116-120), Kıpçak (Karamanlıoğlu, 1994, s. 26; Argunşah, 2016, s. 325; Güner, 2020, s. 114-115), Çağatay (Eckmann, 2017, s. 48; Argunşah, 2021, s. 123) ve Eski Anadolu (Gülsevin, 1997, s. 116; Genç, 2005, s. 74-75; Yıldız, 2021, s. 89; Karaoğlu, 2022, s. 378-383) Türkçesinde 'beraberlik, ortaklık, eşitlik, mensubiyet, denklik, birlik' bildiren isim türetir. Türkiye Türkçesinde 'ortaklık ve beraberlik' bildiren isim ve sıfat türetir (Ergin, 2006, s. 167-168; Korkmaz, 2009, s. 46). Türkçeleştirme çalışmalarında Far. kökenli hem- ve Fr. kökenli ko-, sen-, homo- *ön ek*lerine karşılık olarak kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 169-170). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 115-118; Okta, 2022, s. 139-143.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

kadaş/gadaş/kagadaş 'akraba' < *ka+daş; **ka* 'aile' < **jia* 'Çin. ev; aile, akraba' / *gadaş*; *kadaş*'tan söz başında k- > g- ötümlüleşmesiyle / *kagadaş*; *ka:daş*'tan ilk hecenin uzun ünlü olmasının etkisiyle (Aydın, 2019, s. 172)[30]

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında *kadaş* ve fonetik türevleri *gadaş, kagadaş* 'akraba' olmak üzere üç biçimi tespit edilmiştir[31] (Aydın, 2019, s. 260, 261,

[30] Aydın'ın uzun ünlü etkisi olarak yorumladığı sözcük, *ka kadaş* ikilemesinin diyalekt farkından kaynaklı bir biçimi veya yazıcı hatası da olabilir. Genelde Yenisey yazıtları ve özelde k > g ses değişiminin çokça karşılaşıldığı Hemçik-Çırgakı Yazıtı düşünüldüğünde bu durum olağandır.
[31] Li, ilk kez Eski Uygur Türkçesinde tespit edildiğini belirtir (1999, s. 46). Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında kullanılmış olması, bu yazıtların hangi döneme ait olduğu konusunun tartışmalı olması ve

262; Aydın, 2022, s. 55-57). Eski Uygur Türkçesinde *kadaş* ‘akraba, hısım, aile efradı; din kardeşi, aynı dini topluluğa ait kişiler’, *ka kadaş* ‘akraba’ (Wilkens, 2021, s. 316-317) ve *kagadaş* ‘hısım, akraba’ (Caferoğlu, 1968, s. 161) biçimleri kullanılmıştır. DLT’de *kadaş/kaḏaş* ‘kardeş, kardeşlerden yakın olanlar; akraba’ biçimleri kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 674-675). KB’de sözcük olarak *kadaş* ve ikilemeli kullanımı *ka kadaş* ‘kardeş, akraba’ çokça geçmektedir (Arat, 1979, s. 211-212). ME’de *kadaşlık kıl-* ‘arkadaşlık etmek, dostluk kurmak’ birleşik fiili bulunmaktadır (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 466). İML’de *karıntaş* ‘kardeş’ maddesinin yanına *karaş* ve *kayaş* biçimleri de iliştirilmiştir (Karagözlü, 2018, s. 115[32]). RS’de *kadaş* ‘akraba’ biçiminin olması Kıpçak Türkçesinde sözcüğün arkaik olarak yaşadığını gösterir (Güner, 2017, s. 67). Anadolu ağızlarında da yaşayan *kadaş* ‘kardeş’ ve diğer biçimleri/anlamları için bk. Gülensoy, 2007, s. 450; Tokay, 2011, s. 105-106.

Clauson, *kadaş* ‘aynı ailenin üyesi, akraba; bazen komşu, yoldaş, arkadaş’ anlamlarını verdiği sözcükle ilgili Yenisey yazıtlarından da örnek verir ve sözcüğün kökenini *ka* ‘aile’ ile ilişkilendirir ancak *ka* maddesinde Türkçede *ka* kök biçimiyle tanığının olmadığını, yalnız *ka kadaş* ikilemesinde geçtiğini de belirtir. Ayrıca DLT’deki *kadaş* ‘kardeş, akraba; kökeni kap anlamındaki *ka*dır, buna +dAş getirilerek *kadaş* olmuştur, iki bir aynı kapta yani anne karnında yatmışlar demektir.’ ve *kap* ‘ana rahminde çocuğun içerisinde bulunduğu torba, cenin zarı; istiare yoluyla akraba’ etimolojik açıklamalarını da tartışmalı bulur ancak tek otoritenin Kâşgarlı olduğunu da söyler. Bu sebeple *ka* için ‘aile’ ve ‘kap’ anlamlarıyla iki ayrı madde başı yapmıştır (1972, s. 578, 607). Gabain (1088, s. 46), Tekin (2003, s. 81) ve Eraslan (2012, s. 575) *kadaş* ‘kardeş, akraba, dost’ < *ka+daş; **ka* < *kia* ‘Çin. aile, akraba’ biçiminde tahlil eder. Kormuşin, *kin kadaş* ve *kadaş kin* ‘akraba’ ikilemelerinde akraba anlamı dışında da kullanılan *kin* ‘kadın rahmi’ sözcüğünden yola çıkarak *kadaş*’ın baba tarafından veya erkek, *kin*’in ise anne tarafından veya kadın akrabaları belirttiğini düşünür (2017, s. 200). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 399, 401-402; Erdal, 1991, 119; Şirin, 2016, s. 152; Hamilton, 2020, s. 159.

Yenisey yazıtlarında otuz bir yerde *kadaş*, bir yerde *gadaş,* bir yerde *kagadaş* biçiminde geçmektedir:

Yenisey yazıtlarından örnek vermemesi sebebiyle Li’nin verdiği bilgi tartışmalıdır. Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi için bk. Aydın, 2012.

[32] Yazmadaki ekleme için bk. İML İstanbul nüshası 119B, 6. Satır.

*kuyda kunçuyum özde oglum yıta esizim e yıta bökmedim adrıltım kinim ka**daş**ım yıta adrıltım* Uyuk-Turan (E 3)/1

*kanım tölböri kara bodun külüg ka**daş**ım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

*yüz er ka**daş**ım uyurın üçün yüz erin elig öküzün tikdi* Elegest I (E 10)/2

*ka**daş**ım a kinim e adrıltım a yıta kara bodunum a adrıltım yıta men* Elegest I (E 10)/12

*bodunum a kinim e ka**daş**ım a adrıldım a bökmedim e* Begre (E 11)/5

*umugdaş? Èlimke tapdım bilge ögüm tapdım ka**daş**<ım> tapdım er erdemim* Çaa-Höl I (E 13)/1

*ka**daş**ım adrıldım ıyu kuyda kunçuyum adrıldım sekiz urım adrıldım ıyu* Çaa-Höl I (E 13)/2

*er erdemim èlimke tapdım teŋri èlimke edgü ka**daş**ım<ka> adrıldım* Çaa-Höl I (E 13)/3

*bıŋ çıŋız ka**daş**larım adrılu bardım a esiz e erim e bökm[edim]* Çaa-Höl IV (E 16)/2

*uyur begimke adrıltım uyur ka**daş**ımka adrıltım* Çaa-Höl V (E 17)/3

*buŋ a èşim ka**daş**ım yıta <…> og[lum] <…>tma* Çaa-Höl VI (E 18)/4

*ka**daş**ımka bökmedim* Çaa-Höl IX (E 21)/1

*begimke [ka]**daş**ımka bökm[edim]* Çaa-Höl X (E 22)/2

*kunçuyum ka**daş**ım adrıltım buŋ a yagıka kirdim* Oznaçennaya I (E 25)/1

*kanıŋız yoklayur ka**daş**larıŋız kazganur esiz e* Oznaçennaya I (E 25)/6

*kuyda ka**daş**ım a kunçuyum a adrılu bardım men oglumka bodunumka bökmedim* Altın-Köl II (E 29)/5

*yüz er ka**daş**ım esizim e biŋ er bodunum a esizim kıktlu(n?) (kırk atın?) bodunum edgü taşıŋ* Bay-Bulun I (E 42)/2

*ka**daş**ım erin eŋleyü yogladıŋ<ız> edgü iş kem ügüz beŋü yèrlendim e b[eŋü]* Bay-Bulun I (E 42)/5

*ka**daş**ım <a> kinim e yıta adrıltım esizim e yüz kümül bodunum yıta adrıltım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/4

*kinim ka**daş**ım esizim e* 109*çreği*109 *esizim e ürüŋüm karam esiz yüz elig erim e esizim e* Köjeelig-Hovu (E 45)/7

*esizim e yüz ka**daş**ım a altı <bag> bodunum a esizim e adrıltım* Bay-Bulun II (E 49)/1

*tört ka**daş**ım a <esi>z e adrıldım* Tuva B (E 50)/3

*er atım kök tirig ben esizim e ka**daş**ım a esiz e ogulanım a ėçim adrıl<t>ım a* Tuva D (E 51)/1

*urı ka**daş**ım üç kinim kız ka**daş**ım üç yançı?* Herbis-Baarı (E 59)/7

*kalın ka**daş**ımka bökmedim yıta kinim ėçim adr[ıltım]* Herbis-Baarı (E 59)/8

*esizim yüz ınal ka**daş**ım <...>* Kara-Bulun I (E 65)/2

*<...>ŋe<...>[ka]**daş**ım üçün* El-Bajı (E 68)/16

*esiz elig ıŋalı? El<...>lü? <...> esizim yüz ydu<...> bodunum a ka**daş**ım a adrılt[ım]* El-Bajı (E 68)/28

*kalın ka**daş**ımka bökmedim esiz e oglumka* Tugutüp I (E 120)/2

*ka**daş**ım a yıta esizim e bökmedim yıta* Yeerbek II (E 149)/5

*<...> ga**daş** esizim b[ökmedim]* Malinovka (E 56)/1

*er atım yula ben er erdemim okuz esizim içreği kaga**daş**ım esizim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/3

umugdaş ‘kutlu, aziz’ < umug+daş < um-(u)g+daş; *umug* ‘umma, umut’, *um-* ‘ummak, güvenmek’ bk. ***umug***

Türk runik harfli metinlerde *um-* ‘ummak, güvenmek’ tabanından türemiş tek sözcük olan *umugdaş* ‘kutlu, aziz’, yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *umug* ‘ümit, melce, umut, sığınak’ biçimi, bu gövdeden türemiş biçimleri ve çokça ikileme içinde kullanımı bulunmakla birlikte +DAş ekli biçimi tespit edilmemiştir (Wilkens, 2021, s. 798-799). DLT’de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 922), ME’de (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 844), İML’de (Karagözlü, 2018, s. 311), Kİ’de (Aldemir, 2020, s. 523), TZ’de (Khairullah, 2015, s. 69), TT’de (Toparlı vd., 2000, s. 150), KE’de (Eminoğlu, 2011, s. 297), CC’de (Argunşah ve Güner, 2024, s. 694) *um-* ‘ummak, dilemek, istemek; beklemek’ tabanından türemiş başka sözcükler olmakla birlikte *umug* ve *umugdaş* geçmemektedir. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 611; Clauson, 1972, s. 157-158.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*umug**daş**? ėlimke tapdım bilge ögüm tapdım kadaş<ım> tapdım er erdemim* Çaa-Höl I (E 13)/1

2.11. +GI

Aitlik, ilişkinlik sıfatı ve zamiri (Tekin, 2003, s. 82-83; Eraslan, 2012, s. 98; Taş, 2015, s. 43-44); okşamalık isim (Bilgen, 1989, s. 20) türetir. Hamilton, *ilgi zamiri* ile hemen hemen aynı görevde olan bu ekin ilgi ve soru zamiri, aynı zamanda bağlılık bildiren *kim* ile aynı kökten olabileceğini düşünür (2020, s. 205). Clauson, sıfat yapısında ve 'yer alır' anlamındaki ekin günümüzde iyelik ve bulunma eklerine geldiğini belirtir (1962, s. 145). Bulunma durumundan sonra kullanımı daha çoktur (Gabain, 1988, s. 47). Kİ'de *özne sıfatı* yaptığı kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 305).

Harezm Türkçesi kalıcı isim ve zaman zarfı türetir (Aşcı, 2019, s. 181-184). Kıpçak Türkçesinde *ilgi* sıfatı ve zamiri türetir (Argunşah, 2016, s. 325; Güner, 2020, s. 117). Çağatay Türkçesinde özellikle yer ve zaman isminden 'aitlik' bildiren sıfat türetir, daha çok ilgi ve bulunma durumundan sonra gelir (Eckmann, 2017, s. 49; Argunşah, 2021, s. 124). Eski Anadolu Türkçesinde *ilgi eki* olarak 'yer, yön, zaman' anlamlı sözcük türetir (Gülsevin, 1997, s. 117; Genç, 2005; s. 82-86). Türkiye Türkçesinde 'bulunma, bağlılık, aitlik' belirten zamir ve sıfat türetir (Ergin, 2006, 161-163). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 195-201.

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

aşnukı 'önceki, eski, evvelki' < aşnu+kı < aşun-u+kı < aş-(u)n-u+kı; *aşnu* 'ilk olarak, önce, evvela, önceden, eskiden, …+DAn önce', *aşun-* 'geçmek, üstün olmak; geçip gitmek', *aş-* 'aşmak' bk. ***aşnu***

Türk runik harfli metinlerde 'önce, ilk olarak, evvela' (Şirin, 2016, s. 296), Eski Uygur Türkçesinde 'önceki, daha önceki, evvelki, ilk; ilk sırada gelen, başta; önceden bahsedilen; öncel, selef, önceki kişi; önceden bahsedilen şey, yukarıda sözü geçen şey; geçmiş zaman' (Wilkens, 2021, s. 77) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *aşnu* 'önce anlamında bir edat' madde başı olmakla birlikte ilgi ekli biçimi *aşnukı* geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66) ancak KB'de 'önceki, evvelki' anlamlarıyla kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 31). İML'de *aşnukı*[33] 'birinci' (Karagözlü, 2018, s. 70), Kİ'de *aşnug/aşıngı* 'sondan önceki' (Aldemir, 2020, s. 106) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 64.

[33] İML'de *aşnukı ana* 'Hz. Havva' ve *aşnukı ata* 'Hz. Âdem' yapıları da bulunmaktadır (Karagözlü, 2018, s. 110).

Eraslan, *aşnukı* ‘önceki’ < aş-(ı)n-u+kı; *aşnu* ‘önce’, *aş-* ‘aşmak, çoğalmak, artmak’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 553).

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*tañlarım er atım yok <ü>çün yėti aşnu**kı** ėşim taş <u>ru tikti* Hemçik-Çırgakı (E 41)/2

*aşnu**kı** atlarım eşintim awga ben er altı yüz tamk<a> at* Hemçik-Çırgakı (E 41)/4

içreki/içregi ‘bağlı, mensup’ < içre+ki < iç+re+ki; *içre* ‘içeride’, *iç* ‘iç’ / *içregi*; *g ~ k* nöbetleşmesi bk. ***içre***

E-4 kısaltmalı Ottuk-Daş I yazıtında *Küç Kıy(a)gan içreki* şeklinde geçen ve Aydın’ın (2019, s. 54) ‘Küç Kıy(a)gan’a mensub(um).’ anlamlandırdığı satırı Şemen (2014, s. 144-145), harf teşhisi ve transkripsiyonu aynı olmakla birlikte içrek+i < iç+rek+i; +i *iyelik eki* biçiminde tahlil etmekte ve *içrek* sözcüğünü Türk Runik harfli metinlerde yer alan *Köl İç Çor* ünvan grubundan ve Türkçedeki *iç oğlan, iç güveyi(si)* gibi ibarelerden yola çıkarak ‘saray görevlisi’ olarak yorumlamaktadır.

Türk runik harfli metinlerde ‘içerideki, dâhili; has, saraya mahsus, kağana mahsus’ (Şirin, 2016, s. 263-412), Eski Uygur Türkçesinde ‘içerdeki, içteki; sarayın ileri gelen müritleri; hizmetçi’ (Wilkens, 2021, s. 294) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *içre* ‘içeri, içeride, içeriye’ çokça geçmekle birlikte ilgi ekli biçimi *içreki* geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 661). KB’de *iç*’in ‘iç’ anlamca pekiştirilmiş *içrek* ‘daha yakın’ biçimi mevcuttur (Arat, 1979, s. 185). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 202; Li, 2004, 234-237; Şirin, 2016, s. 157 dipnot 98; Kormuşin, 2017, s. 146.

Clauson, *içreki* ‘içeride bulunan; mec. saraya ait olan; Yenisey yazıtlarında geçen kullanımı ‘mahkeme kahyası’ < iç+re+ki; *iç* ‘iç’ biçiminde tahlil eder ve olarak anlamlandırır (1972, s. 31). Ayrıca bk. Gabain, 1988, s. 47; Tekin, 2003, s. 82, 84; Ersan, 2022, s. 142-144.

Yenisey yazıtlarında iki yerde *içreki,* bir yerde *içregi* biçiminde geçmektedir:

*küç kıyagan (kıygan?) içre**ki*** Ottuk-Daş I (E 4)

*tör apa içre**ki** ben bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a adrıldım a esizim e kün e ay a azdım a* Begre (E 11)/2

*kara kan içre**gi** ben ezgene* Tuba III (E 37)/1

yılkı ‘at sürüsü’ < yıl+kı; < yıl+kı; *yıl* ‘yıl, sene’

Türk runik harfli metinlerde ‘dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları’ (Şirin, 2016, s. 313), Eski Uygur Türkçesinde ‘yılkı, hayvan; yük hayvanı; sığır’ (Wilkens, 2021, s. 899) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 972), ME’de ‘dört ayaklı kara ve deniz hayvanı; idraki olmayan canlılar; hayvanlar; binilen ve yük taşınan hayvan; deve, davar, sığır’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 916), Kİ’de ‘yırtıcılar ve canavarlar hariç dört ayaklı hayvan sürüsü; at sürüsü’ (Aldemir, 2020, s. 280), TZ’de ‘at sürüsü’ (Khairullah, 2015, s. 258), CC’de ‘at’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 713) anlamları; RS’de *yılkıçı* ‘at bakıcısı, seyis’ biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 267; Aydın, 2022, s. 183-184; Ersan, 2022, s. 457.

Hamilton, *yılkı* ‘bir yaşındaki hayvan’ < yıl+kı; *yıl* ‘yıl’ biçiminde ihtiyatla tahlil eder (2020, s. 192). Clauson da benzer şekilde düşünür ancak *yılkı* için iki farklı madde başı yapar (1972, s. 925-926). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 454; Gülensoy, 2007, s. 1141-1142; Besli, 2010, s. 116.

Yenisey yazıtlarında altı yerde geçmektedir:

*tört adak yıl**kı**m sekiz adaklıg barımım buŋum yok erdim* Elegest I (E 10)/11

*sekiz adaklıg barımıg üçün yıl**kı** tüketi bardım a anta bökmedim e yıta ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

*yėrdeki tamkalıg yıl**kı** buŋs[uz erti]* Oçurı (E 26)/6

*başça barım yaşça yıl**kı** esizim e awda gėyik at<d>ım kan<ı> ergey* Hemçik-Çırgakı (E 41)/7

*<...>ık <...> yėtmiş yaşım a öltüm yėtmiş er ölürdüm biŋ yıl**kı** ts* Bay-Bulun I (E 42)/3

*ėlde kişim egri tewem tört butl<ug> yıl**kı**m* Telee (E 46)/3

2.12. +GU

Soyut isim, sıfat (Gabain, 1988, s. 45; Eraslan, 2012, s. 97); soru zarfı (Tekin, 2003, s. 82) türetir. Clauson, ekin ayrıca fiilden isim yapımında da kullanıldığına dikkat çeker (1962, s. 145). Erdal, isimden isim türeten +lIk ekiyle görevdeş olduğunu düşünür (1991, s. 164).

Harezm Türkçesinde ‘karakter özelliği’ gösteren isim; organ, hayvan ve soru ismi türetir (Aşcı, 2019, s. 158-163). Kıpçak Türkçesinde ‘karakter özelliği’ gösteren isim, alet ismi türetir (Argunşah, 2016, s. 325; Güner, 2020, s. 117). Çağatay Türkçesinde soyut isim ve alet ismi türetir (Argunşah, 2021, s. 124). Eski Anadolu Türkçesinde hastalık ve alet ismi, sıfat türetir (Karaoğlu, 2022, s. 393-396). Türkiye Türkçesinde eşya, varlık, madde ismi; ‘yapma-etme’ bildiren isim türetir; sözcüğün anlamını pekiştirir (Okta, 2022, s. 160-163).

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

edgü/edkü ‘iyi’ < ed+gü; *ed* ‘mal, değerli şey, iyi uğur’/ *edkü; g ~ k* nöbetleşmesi (Aydın, 2019, s. 134)

Türk runik harfli metinlerde ‘iyi, has, katışıksız; soylu, safkan at; iyilik, kazanç, kâr, yarar’ (Şirin, 2016, s. 253, 262, 438), Eski Uygur Türkçesinde ‘iyi, olağanüstü, üstün, güzel; sağlıklı, sağlığı yerinde; verimli; enfes, leziz, lezzetli; en iyi, yüksek kaliteli; hakiki, temiz, arı; şanslı, mutlu, şans getiren, kurtarıcı; dostça, yardımsever; erdemli, faziletli; doğru, etkili; iyilik, mükemmellik, olağanüstülük, üstünlük, güzellik; erdem, fazilet, sevap; liyakat, üstünlük, tercih; dostluk, yardımseverlik; kurtuluş, şans, mutluluk, sevinç, sağlık; işaret, güzellik işareti, kalite; cibilliyet, eğilim; iyi taraf, iyi görünüş, iyi safha; erdemli kişi, evliya, aziz’ (Wilkens, 2021, s. 96-99) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *e̲dgü* ‘iyi’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 632), ME’de *edgü/e̲dgü* ‘iyi, güzel, hoş, beğenilir nitelikte; yeterli, uygun; sanatta usta, işinde maharetli; sağlık, esen’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 365, 389-390), İML’de *e̲dgü* ‘iyi’ (Karagözlü, 2018, s. 75), Kİ’de *eygü* ‘iyi, güzel; hayırsever, iyi kimse’ (Aldemir, 2020, s. 133), TZ’de *ėgi/ėyi* ‘iyi’ (Khairullah, 2015, s. 107), TT’de *eygi* ‘iyi’ (Toparlı vd., 2000, s. 35), KE’de *e̲dgü/eygü* ‘iyi’ (Eminoğlu, 2011, s. 195, 200), RS’de *ėyü* ‘iyi’ (Güner, 2017, s. 61), CC’de *ėygi/ėgi/ėyi* ‘iyi, güzel’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 460, 590, 597) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 163; Ersan, 2022, s. 126-127.

Clauson, sözcüğün etimolojisinden bahsetmemiş ancak tarihsel süreçte kullanılan *ezgi/ezgü/izgi/eygü/eygi/egi/eyü/eyi/iyi* biçimlerini vermiştir (1972, s. 51). Erdal (1991, s. 164, 494), Tekin (2003, s. 82), Gülensoy (2007, s. 444), Eraslan (2012, s. 97), Hamilton (2020, s. 147); *edgü* ‘iyi, güzel’ < ed+gü; *ed* ‘mal, değerli şey’ biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında yedi yerde *edgü,* bir yerde *edkü* biçiminde geçmektedir:

*antlıg adaşım a antsızda ed**gü** èşim e adrıldım a* Begre (E 11)/8

*er erdemim èlimke tapdım teŋri èlimke ed**gü** kadaşım<ka> adrıldım* Çaa-Höl I (E 13)/3

*kit<d>im ök bile? Etizdim e erden? Oglı ben ed**gü**g edim azmadım (bökmedim?) esiz e* Çaa-Höl III (E 15)/2

*<...> [alt]mış er adaşıŋız elig er ed**gü** èşiŋiz özüŋin a/alpınız ı/i <...>* Oçurı (E 26)/10

*yüz er kadaşım esizim e biŋ er bodunum a esizim kıktlu(n?) (kırk atın?) bodunum ed**gü** taşıŋ* Bay-Bulun I (E 42)/2

*kadaşım erin eŋleyü yogladıŋ<ız> ed**gü** iş kem ügüz beŋü yèrlendim e b[eŋü]* Bay-Bulun I (E 42)/5

*<...> türki ed**gü** begim e* Podkuninskaya (E 71)/2

*erdem anar? At ed**kü**? Elge tagı? Bar altun k<...>* Taşeba (E 40)

2.13. +kAn

'Bağlılık' bildirir; ünvan, ilahî varlık ve saygı sözcükleri türetir (Gabain, 1988, s. 44; Erdal, 1991, s. 76-77; Tekin, 2003, s. 82; Taş, 2015, s. 42-43).

Harezm Türkçesinden itibaren işlekliğini yitirir (Aşcı, 2019, s. 175-176), eski Türkçe döneminden kalma birkaç sözcükte yaşamaya devam eder (Karagözlü, 2018, s. 194). Kıpçak Türkçesinde gök cismi ismi türetir (Güner, 2020, s. 117). Çağatay Türkçesinde tespit edilmemiştir. Eski Anadolu Türkçesinde soyut isim türetir (Genç, 2005, s. 82). Türkiye Türkçesinde *başkan* sözcüğünde yaşamaktadır (Ergin, 2006, s. 175), *yelken* sözcüğünün ise bu biçimbirimle ilişkisi yoktur (Eker, 2006, s. 351). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 154-156.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

teŋriken 'aziz, keşiş; bilgin, efendi; kutlu, ilahî, tanrısal' < teŋri+ken; *teŋri* 'aziz, gök, yüce'

Türk runik harfli metinlerde 'ünvan; haşmetmeap, majeste' (Şirin, 2016, s. 372-373), Eski Uygur Türkçesinde 'hükümdar, veliaht' (Wilkens, 2012, s. 698) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de 'kâfirlerin dilinde âlim ve mütedeyyin, bilgin' anlamı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 507).

Nadalyayev vd., DLT'den alıntıladığı sözcüğü *teŋirken* 'gayrimüslim Türklerde din adamı' biçiminde gösterir (1969, s. 552). Gülensoy, *Tanrı* 'Allah' sözcüğünü DLT'deki *taŋ*'ın 'şaşılacak şey; olağan üstü, az rastlanan' anlamlarıyla ilişkilendirir (2007, s. 857-858). Aydın, *tengriteg* sözcüğünün de benzer anlamda kullanıldığını ve sonundaki *teg* sözcüğünü edat düşünmeye gerek olmadığından 'tanrı gibi' anlamıyla karşılanmaması gerektiğini ifade eder (2019, s. 174, 244). Clauson, başlangıçta 'kutsal, ilahî' değil 'yönetici' anlamıyla kullanıldığını belirttiği ve *teŋri* 'dindar, sofu' sözcüğüyle ilişkilendirdiği sözcüğe Ongi yazıtından geçtiği yerlerde 'kişinin tabi olduğu yönetici için kullanılan terim' karşılığını verir (1972, s. 525). Gabain (1988, s. 44), Tekin (2003, s. 82) ve Eraslan (2012, s. 608); *teŋriken* 'ilahî; yüksek bir ünvan; efendi, hazretleri; tanrı gibi (kağan)' < teŋri+ken; *teŋri* 'gök, gökyüzü; tanrı' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 76-77; Aydın, 2022, s. 355-357; Ersan, 2022, s. 334-337.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*berk <...> berkim e ata beniŋ tagım a ıdok beniŋ yalım kayam teŋri**ken**im çök Adrianov* Koleksiyonundan Bir Yazıt/2

*teŋri**ken**iŋ e* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/4

2.14. +lA
< ile

Zarf ve sıfat türeten çok eski bir ektir (Clauson, 1962, s. 145; Gabain, 1988, s. 47, 76; Erdal, 1991, s. 403-405; Eraslan, 2012, s. 99). Hamilton, 'birliktelik' anlamı veren ekin *il-* 'takılı, bağlı olmak' fiiline -A ulacının eklenmesiyle geldiği ihtimali üzerinde durur (2020, s. 205). TZ'de eklendiği sayıya 'defa, kere' anlamı kattığı kayıtlıdır (Khairullah, 2015, s. 226). Ayrıca bk. Arat, 1992, s. 136-140; Ercilasun, 2008.

Harezm Türkçesinde 'birliktelik, zaman' anlamlarıyla zarf ve bitki ismi türetir (Aşcı, 2019, s. 189-196), eklendiği zaman zarfının anlamını pekiştirir (Karagözlü, 2018, s. 194). Kıpçak Türkçesinde zarf türetir, sayı ismine gelerek 'birliktelik' bildirir (Argunşah, 2016, s. 325), bitki ismi yapar (Şenyüz, 2017, s. 102-104), +Av eki almış sayı ismine gelerek 'üleştirme' bildirir (Güner, 2020, s. 119-120). Çağatay Türkçesinde zarf, kalıcı isim türetir; sayı ismine gelerek 'birliktelik' bildirir (Argunşah, 2021, s. 124.). Eski Anadolu Türkçesinde +lAg > +lA(k) biçiminde gelişerek yer ismi türeten ve Eski Türkçe döneminden beri kullanılarak zarf türeten +lA olmak üzere sesteş iki ayrı ek vardır (Gülsevin, 1997, s. 117;

Yıldız, 2021, s. 91; Karaoğlu, 2022, s. 409-412). Türkiye Türkçesinde de Eski Anadolu Türkçesindeki gibi iki farklı görevde sesteş biçimbirim vardır (Korkmaz, 2009, s. 49-50, 317-324). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 132-134; Okta, 2022, s. 201-204.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

birle 'birlikte, beraber, ile' < bir+le; *bir* 'bir sayısı'

Türk runik harfli metinlerde 'ile, birlikte' anlamlarıyla edat ve bağlaç olarak kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 286, 297). Eski Uygur Türkçesinde 'ile, birlikte, beraber (sontakı); (-dokta ile) olur olmaz; (-x zarf-fiili ile birlikte) derhâl, hemen; bununla birlikte, fakat; tamamen, bütün' anlamlarıyla kullanılan sözcüğün *bile* biçimi de vardır (Wilkens, 2021, s. 180). DLT'de 'ile, birlikte; arasında; bazen /r/ hafifletmek için atılır ve *bile* denir.' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 186) açıklaması; ME'de *birle/bile/bilen* 'ile' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 295-297), İML'de *bile* 'ile' (Karagözlü, 2018, s. 72), Kİ'de *birle/bile* 'ile; birlikte, beraber, bir arada' (Aldemir, 2020, s. 153), TZ'de *birle/bile*[34] 'ile' (Khairullah, 2015, s. 252), DM'de *bile* 'ile, birlikte' (Toparlı, 2003, s. 6), TT'de *bile* 'birlikte, beraber' (Toparlı vd., 2000, s. 94), KE'de *birle/bile* 'ile, birlikte, beraber' (Eminoğlu, 2011, s. 175-177), RS'de *bile* 'ile' (Güner, 2017, s. 40), CC'de *birle/bile* 'ile, birlikte' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 439-440, 560-570) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 102; Li, 2004, s. 170-174.

Erdal (1991, s. 403-404), Tekin (2003, s. 150) ve Sertkaya (2017, s. 118); *birle* 'ile' < bir+le; *bir* 'bir sayısı' biçiminde tahlil ederken Clauson, bu görüşe ihtiyatla yaklaşır, sözcüğün çok eski bir biçim olduğunu ve erken dönemde /r/ sesinin aşınmasıyla *bile* sözcüğünün, modern lehçelerde daha da aşınarak farklı sözcüklerin ortaya çıktığını söyler (1972, s. 364-365). Gabain, *birle* 'ile, ile beraber' < bir+i-l+e-; **biril-* 'birleşmek, bir olmak' biçiminde fiil gövdesinden zarf-fiil ve nihayetinde edat olarak kalıplaştığını düşünür (1988, s. 93). Gülensoy, bağlaç olarak belirttiği *ile* maddesinde *bir ile veya il-e 'ilgili olarak' biçiminde tahlil eder (2007, s. 430). Eraslan, *birle* 'ile, beraber, birlikte' anlamlarını verdiği sözcüğün etimolojisiyle ilgili açıklamada bulunmaz (2012, s. 559). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 84-85; Hamilton, 2020, s. 152; Ersan, 2022, s. 90-92.

[34] TZ'de de DLT'deki gibi Türklerin bazen /r/ harfini atarak *bile* dedikleri belirtilmiştir (Khairullah, 2015, s. 69).

Yenisey yazıtlarında dört yerde geçmektedir:

*uruŋu külüg tok bögü terken e kaŋım beg erdem üçün bir**le** bardım* Elegest I (E 10)/6
*[yı]ta esiz er ėki oglın bir**le** ölti* Uybat II (E 31)/5
*kulum alp üçün bir erig ok bir**le** sün<t>üm (?)* Kızıl-Çıraa I (E 43)/4
*bir**le*** Kızıl-Çıraa I (E 43)/5

körtle ‘güzel, yakışıklı’ < körk[t]le < kör-t[k]+le; *körk* ‘güzellik’, *kör-* ‘görmek’

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Clauson, *körtle* maddesinde *körkle* ile anlamdaş olabileceği ihtimalini değerlendirir. *Körkle* ‘güzel’ < körk+le maddesinde ise sözcüklerin yabancı bir dilden geçmiş ve iki sözcük arasındaki anlam ilişkisinin tesadüf olabileceğini düşünür. Ayrıca *körk* ‘temelde biraz görünür şey; görülmeye değer şey, güzellik’ sözcüğünü *kör-* ‘görmek’ fiili ile ilişkilendirir (1972, s. 739, 741, 743). Gabain, *körkle* ‘güzel’ < körk+le; *körk* ‘şekil, görünüş, resim’ biçiminde tahlil eder (1988, s. 47). Eraslan, *körkle* ‘güzel, güzel yapılı’ < körk+le; *körk* ‘güzellik, yüz, dış görünüş, görüntü, figür’ biçiminde tahlil ettiği sözcüğü ayrıca *körtle* ile ilişkilendirir (2012, s. 584). Ayrıca bk. Tekin, 1995, s. 23; Kormuşin, 2017, s. 201; Sertkaya, 2017; Hamilton, 2020, s. 167.

Türk runik harfli metinlerde *körkle* kişi adı olarak kullanılmıştır (Aydın, 2019, s. 66.). Eski Uygur Türkçesinde *körkle* ‘güzel görkemli, muhteşem’, *körtle* ‘güzel, fevkalade güzel, şahane, hoş’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 410-411). DLT’de *körk* ‘güzellik’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 152); ME’de *körk/körkli* ‘süs; güzel(lik)’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 569); İML’de *görk* ‘güzellik’, *görklüg* ‘güzel’ (Karagözlü, 2018, s. 112); Kİ’de *körk* ‘görk; güzellik, yakışıklılık’, *körklü* ‘görklü; güzel, yakışıklı’ (Aldemir, 2020, s. 247); TZ’de *körükli* ‘güzel’ (Khairullah, 2015, s. 222); KE’de *körklüg* ‘güzel; görünüşlü, biçimli’ (Eminoğlu, 2011, s. 236); RS’de *körklü* ‘güzel, gösterişli’ (Güner, 2017, s. 85); CC’de *körk* ‘gözellik’, *körklü/körkli* ‘güzel’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 483, 631) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 318.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*kört**l<e>** kan al<p> uruŋu altunlıg kėş egnin yü<d>tüm belde ban<t>ım tokuz sekizon yaşım* Elegest I (E 10)/5

*kört**le** saŋun ben ėçim kanım* Elegest II (E 52)/1

2.15. +lXg
< *il*-(X)g

‘Aitlik’ bildiren isim ve ‘bir şeye sahip/ait/bağlı; bir şeyle donanmış/donatılmış; … kökenli olan’ anlamında sıfat türetir (Clauson, 1962, s. 146; Hacıeminoğlu, 1996, s. 15; Tekin, 2003, s. 83; Eraslan, 2012, s. 99-100). Gabain, Moğ. +lik biçiminin de aynı görevde olduğuna dikkat çeker (1988, s. 44). Hamilton, *il-* ‘takılı/bağlı/asılı olmak’ fiiline sıfat türeten -(X)g ekinin gelmesiyle oluştuğunu düşünür (2020, s. 206). Erdal, ekin ‘bağlama’ işlevi gördüğünü ve *tamlama eki* gibi kullanıldığını düşündüğünden yapım eki olup olmadığı konusunda kararsızdır (1991, s. 139-155). Banguoğlu, *kimli durumu eki* olarak değerlendirdiği ekin sıfat türetme görevinde kullanıldığını da söyleyerek *yapım-çekim eki* terimiyle değerlendirir (1986, s. 191-193). Delice, sözcüğün kök anlamı çevresinde dönüştürücü ekler başlığının *sıfata dönüştüren ek*ler alt bağlığında incelemiştir ancak anlamsal olarak *çekim eki/edat* gibi görünse de işlevsel olarak bir sözcüğü karşıladığından çekim eki terimi kullanılmasını uygun görmemektedir (2000, s. 230). DLT’de ‘sahiplik’ anlamı verdiği, nesne ve yer ismi yaptığı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 219); Kİ’de ‘sahiplik’ anlamı verdiği bildirilen ekin +lUg biçimini Türkmenlerin /g/ sesini düşürerek +lU biçiminde kullandığı (Aldemir, 2020, s. 291), TZ’de de aynı görevde olduğu bilgisi verilen ekin +lUg biçimiyle Türkmenlerin kullandığı (Khairullah, 2015, s. 228) kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde ‘sahiplik’ bildiren sıfat türetir, Oğuzca etkisiyle sondaki /g/ sesinin eridiği +lI biçimi de vardır ancak kullanımı daha azdır (Yüksekkaya, 2016, s. 188; Karagözlü, 2018, s. 194-195; Aşcı, 2019, s. 203-293). Kıpçak Türkçesinde de ikili kullanımı vardır ancak Oğuzca etkisiyle /g/ sesi düşmüş kullanımı daha fazladır (Karamanlıoğlu, 1994, s. 31-32; Argunşah, 2016, s. 325-326; Güner, 2020, s. 119-120). Çağatay Türkçesinde son ünsüzün eridiği +lI ve son ünsüzün ötümsüzleştiği +lIk biçimi de vardır ancak soyut isim, meslek ve eşya ismi yapma gibi görevleri olan sesteş bir +lIk daha vardır ki bu ek de bazen ötümlüleşir (Eckmann, 2017, s. 49-50; Argunşah, 2021, s. 125-126). Eski Anadolu Türkçesinde isimden sıfat türeten en işlek ektir ve genellikle yuvarlak ünlülü +lU biçimiyle görülür (Gülsevin, 1997, s. 117-118), az sayıda düz ünlülü +lI biçimi de vardır (Genç, 2005, s. 96-107; Karaoğlu, 2022, s. 412-437). Türkiye Türkçesinde her isme gelebilen, isimden isim ve sıfat türeten en işlek eklerdendir. İsim veya sıfattan ‘sahip olma, üzerinde bulundurma, ilgili olma, yetkili olma, bir millete/kavme/hanedana/ülkeye/şehre/yere/kuruluşa ait olma’ anlamlarıyla sıfat ve yer ismi türetir. Eklendiği sayı ismine ‘gruplanma, birlikte olma’ anlamı katar. İkileme yaparak

anlamı pekiştirir. Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. kökenli zî- *donatma durumu ön eki* ve +î *nispet eki;* Far. kökenli +dar *sahiplik eki* ve -kâr/-ger *sıfat-fiil eki* olan sözcüklere karşılık türetmek için de kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 191-193; Korkmaz, 2009, s. 53-55). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 138-140; Okta, 2022, s. 215-224.

Yenisey yazıtlarında yirmi iki sözcükte tespit edilmiştir.

adaklıg 'ayaklı' < adak+lıg; *adak* 'ayak'

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında dört yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde 'ayaklı; dayanaklı, destekli, payandalı' (Şirin, 2016, s. 249), Eski Uygur Türkçesinde '… ayaklı, … ayağı olan' (Wilkens, 2021, s. 7) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *aḍaklık* 'ayaklı' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 76), Kİ'de *aḍak/ayak* 'ayak' (Aldemir, 2020, s. 97), TZ'de *ayak* 'ayak' (Khairullah, 2015, s. 116), DM'de *ayak* 'ayak' (Toparlı, 2003, s. 34), TT'de *ayak* 'ayak' (Toparlı vd., 2000, s. 28), KE'de *aḍak/ayak* 'ayak' ve *aḍaklıg* 'ayaklı, ayağı olan' (Eminoğlu, 2011, s. 155), RS'de *adak/ayak* 'ayak' (Güner, 2017, s. 24, 32), CC'de *ayak/ayag* 'ayak' ve *ayaklı* 'ayağı olan, ayaklı' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 432, 558) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 9.

Clauson, *adaklıg* sözcüğünü *adak* ile ilişkilendirir ancak *adak* için etimolojik tahlilde bulunmaz, Yenisey yazıtlarındaki *sekiz adaklıg barım* ifadesinin 'sekiz tekerlekli araba veya sekiz dikmeli çadır' anlamına da gelebileceğini söyler (1972, s. 45, 48, 49). İfadeyle ilgili ayrıca bk. Aydın, 2022, s. 276-278. Gülensoy, *ayak* maddesinde sözcüğün **at*- 'adım atmak' fiilinden türediğini, ön sesteki /a/ ünlüsünün de uzun olmasından ötürü t > d değişimine sebep olabileceğini düşünür (2007, s. 91-92). Eraslan, *adaklıg* 'ayaklı' < ad-ak+lıg; *adak* 'ayak; huzur' < *ad-ak; **ad*- 'ayırmak' biçiminde tahlil eder (2012, s. 547). Hamilton, *adak* 'ayak' için **(y)ad*- 'yere sermek' fiiline fiilden isim türeten, sonuç ve edilgenlik bildiren -(X)k ekinin gelmesiyle oluştuğunu ihtiyatla düşünür (2020, s. 143). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 26; Ersan, 2022, s. 30-33.

Yenisey yazıtlarında dört yerde geçmektedir:

*tört adak**<lıg>** yılkım sekiz adak**lıg** barımım buŋum yok erdim* Elegest I (E 10)/11

*sekiz adak**lıg** barımıg üçün yılkı tüketi bardım a anta bökmedim e yıta ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

*sugur çad bitidim biz (ben?) sekiz adak**lıg** barımım bagşım a tirig bökmedim* Bay-Bulun I (E 42)/6

altunlıg/altunlig ‘altınlı’ < altun+lıg; *altun* ‘altın’

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir. *Altun,* Türk runik harfli metinlerde ‘altın; altın para; altından yapılmış (araç, gereç, eşya)’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 333, 335). Eski Uygur Türkçesinde *altun* ‘altın, altından, altından olan, altın renkli, altın …; imparatora ait; altın para; metal; metal çan’ ve *altunlug* ‘altından (yapılmış), altın renginde’ biçimleri bulunmaktadır (Wilkens, 2021, s. 40-41). DLT’de *altun* ‘altın; para’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 549), ME’de *altun* ‘altın; altın para’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 219), İML’de *altunlug* ‘altınlı’ (Karagözlü, 2012, s. 60, 64), Kİ’de *altun* ‘altın’ (Aldemir, 2020, s. 315-316), TZ’de *altın* ‘altın’ (Khairullah, 2015, s. 114), DM’de *altın/altun* ‘altın’ (Toparlı, 2003, s. 3), TT’de *altun* ‘altun’ (Toparlı vd., 2000, s. 45, 76), KE’de *altun* ‘altın’ (Eminoğlu, 2011, s. 159), RS’de *altunlug* ‘altın işlemeli’ (Güner, 2017, s. 27), CC’de *altın/altun* ‘altın’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 427, 547) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 40; Ersan, 2022, s. 46-47.

Clauson, *altunlug* sözcüğünü *altun* ile ilişkilendirir ve *altun* maddesinde Moğ. *altan* biçimini Türkçeden alıntı olarak değerlendirir ancak etimolojik tahlilde bulunmaz (1972, s. 131, 134-135). Eraslan, *altun* ‘altın, beş esas unsurdan biri’ < *al+tun; **al* ‘al’ biçiminde tahlil eder (2012, s. 550). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 9-10; Erdal, 1991, 148; Gülensoy, 2007, s. 67; Aydın, 2022, s. 285-290.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçen sözcüğün ön /g/ ile *altunlig* yazımının sebebi diyalekt özelliği veya yazıcı yanlışı olmalıdır:

*altun**lig** kėşig bėlimte bantım teŋri ėlimke bökmedim esizim e yıta* Uyuk-Turan (E 3)/2

*körtl<e> kan al<p> uruŋu altun**lıg** kėş egnin yü<d>tüm belde ban<t>ım tokuz sekizon yaşım* Elegest I (E 10)/5

antlıg ‘antlı, yeminli’ < ant+lıg; *ant* ‘yemin’

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *ant* ‘ant, yemin, adak, beddua’ anlamlarıyla

kullanılmıştır ancak +lIg ekli biçimi tespit edilmemiştir (Wilkens, 2021, s. 51). DLT'de *and* 'ant, yemin; yemin et anlamında *andık* denir.' açıklaması kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 20), +lIg ekli biçimi tespit edilmemiştir ancak KB'de *andlıg adaş* 'yeminli yoldaş' tamlamasında kullanılmıştır (Taş, 2015, s. 49). ME'de *andlıg* 'yemin; yeminli, yemini … olan' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 222), *antlı* 'antlı, yeminli' (Yüce, 1988, s. 91); İML'de *andlug* 'yandaş taraftar' (Karagözlü, 2018, s. 116); Kİ'de *ant* 'yemin' (Aldemir, 2020, s. 125); TZ'de *antlım* 'dost' (Khairullah, 2015, s. 136), *antlı* 'muhâlif' (Khairullah, 2015, s. 176); DM'de *ant iş-* 'yemin etmek' (Toparlı, 2003, s. 52); TT'de *and* 'ant, yemin' (Toparlı vd., 2000, s. 54); KE'de *antlıg* 'yeminli, ant ile bağlı; biriyle antlaşan, müttefik' (Eminoğlu, 2011, s. 159); RS'de *and* 'yemin, ant' (Güner, 2017, s. 28); CC'de *ant* 'yemin, ant' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 552)[35] biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 46; Gülensoy, 2007, s. 69; Şirin, 2016, s. 159.

Clason, *andlıg* 'yeminle bağlı, yeminli (arkadaş)' < and+lıg; *and* 'yemin' biçiminde tahlil eder (1972, s. 177).

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*ant**lıg** adaşım a antsızda edgü ėşim e adrıldım a* Begre (E 11)/8

atlıg 'adlı, ünvanlı; meşhur' < at+lıg; *at* 'ad, ünvan, san, lakap'

Türk runik harfli metinlerde 'ünvanlı, ünvan sahibi' (Şirin, 2016, s. 399), Eski Uygur Türkçesinde '… denilen, … adlandırılan, … adlı; ünlü, tanınmış, iyi ünü olan; soylu, kibar, itibarlı; uğur getiren; itibar …, yetki …; seçkin kişi, ünlü kişi' (Wilkens, 2021, s. 81) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *atlıg* 'adlı; mec. kavmin büyüğü' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 37), ME'de *atlıg* 'ünlü, şöhretli, şerefli' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 242), İML'de *atlug* 'haşmetli' (Karagözlü, 2018, s. 116), KE'de *atlıg* 'adlı' (Eminoğlu, 2011, s. 164); CC'de *atlı* 'adlı' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 556) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 67.

[35] CC'de *bütünlük ėt-* 'ant içmek' (Argunşah ve Güner, 2023, s. 579) birleşik fiilinde geçen *bütünlük* 'bütünlük, eksiksizlik' < bütün+lük; *bütün* 'tam, bütün' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 101) biçimi düşünüldüğünde *antlıg* sözcüğünün arkadaşlık/dostluk ilişkisindeki yerini belirginleştirmektedir.

Clauson, *atlıg* ‘adlandırılmış; ünlü; seçkin’ < at+lıg; *at* ‘ad, isim’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 54-55). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 149; Tekin, 2003, s. 83; Eraslan, 2012, s. 100; Ersan, 2022, s. 58-61.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*at**lıg** boluŋ in<i>lig boluŋ* Devlet Ermitrajı’ndan Gümüş Kap

azıglıg ‘azılı; mec. yabanî, vahşî’ < azıg+lıg < az-(ı)g+lıg; *azıg* ‘hayvanın köpek dişi’, *az-* ‘yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek; çekip gitmek’ bk. ***azıg***

Aydın Türk runik harfli metinlerde Köli Çor yazıtının on sekizinci satırında da geçen sözcüğün Yenisey yazıtlarında mecaz anlamda kullanıldığını belirterek sözcüğü yukarıdaki gibi tahlil eder (2019, s. 204).

Türk runik harfli metinlerde ‘azı dişli, azı dişi çıkmış, yetişkin (hayvan)’ (Şirin, 2016, s. 262), Eski Uygur Türkçesinde ‘parçalama dişleri olan, fil dişli, savunma dişleri olan, köpek dişli, azı dişli, parçalayıcı dişli’ (Wilkens, 2021, s. 92) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘dişi çıkmış at ve dişi yeni çıkmış her hayvan’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 76), ME’de ‘yırtıcı’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 254) anlamları kayıtlıdır. KB’deki ‘azılı, cesaretli, atılgan, gözü pek’ anlamları da sözcüğün Yenisey yazıtlarındaki mecaz kullanımını örneklendirmektedir (Arat, 1979, s. 49). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 72-73.

Clauson, *azıglıg* ‘(köpek) dişleri olan’ < azıg+lıg; *azıg* ‘köpek/azı dişi, bir insan veya hayvanın büyük dişi’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 283-284). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 142; Hacıeminoğlu, 1996, s. 15; Gülensoy, 2007, s. 98; Ersan, 2022, s. 256-257.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*orkon yėrini <al>dokda azıg**lıg** toyuz teg tirig beg esiz* Uybat VI (E 98)/3

baglıg ‘birleşik’ < ba-g+lıg; *bag* ‘bağ’, *ba-* ‘bağlamak’ bk. ***bag***

Sözcüğün +lIg+ ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir ve *bag,* ‘birleşik, müttehit; bağ, bağcık, düğüm’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 721). Eski Uygur Türkçesinde *baglıg* ‘bağlı, zincirli, bağlantılı; katlı, demetli; perdeli, bezenmiş’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 137). DLT’de *bag* ‘bohça, odun vb. şeylerin her bir bağı’ madde başı olmakla birlikte isimden isim

türeten +lIg+ ekli biçimi *baglıg* geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 239, 410) ancak KB'de 'bağlı, ilgili' anlamlarıyla bir beyitte kullanılmıştır (Taş, 2015, s. 49). ME'de *baglıg* 'bağlı' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 259), KE'de *baglıg/baglu* 'bağlı, bağlanmış' (Eminoğlu, 2011, s. 169), RS'de *baglu* 'bağlanmış, bağlı' (Güner, 2017, s. 35) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 78.

Clauson, *baglıg* 'bağlı' < ba-g+lıg; *bag* 'bağ; kemer vb. birlikte bağlanmış veya tutturulmuş bohça, balya vb.', *ba-* 'bağlamak' biçiminde tahlil eder. Erken dönem siyasî terminolojide *bag*'ın kan bağıyla birleşmiş ailelerden oluşan *bod* ve bunların bir araya gelmesiyle oluşan *bodun*'un aksine 'akrabalık bildirmeyen ancak sözleşmeyle kurulmuş konfederasyon' anlamıyla kullanıldığından bahseder; *bag, baw, bo* sözcükleriyle de karşılaştırır (1972, s. 310, 314). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 100-101; Hamilton, 2020, s. 152; Ersan, 2022, s. 78-80.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*soukgş benıŋ bitigim ėki bag**lıg**ka begim e ıynu?* İyme I (E 73)/6
*<...>le al<p> esiz bag**lıg** bo<l>zun yek enç ukug* Kök Haya/2

bedizlig 'resimli, süslemeli' < bediz+lig < *bedi-z+lig; *bediz* 'heykel, bezeme', **bedi-* 'süslemek'

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde 'bezemeli, oymalı, motifli, desenli' (Şirin, 2016, s. 341), Eski Uygur Türkçesinde 'boyamalı, süslü, süs …, boyanmış, rengârenk' (Wilkens, 2021, s. 153) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de 'bezenmiş, süslü' anlamı kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 222). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 91; Aydın, 2022, s. 301-304.

Clauson, *bedizlig* 'boyalı, süslü' < bediz+lig; *bediz* 'boyama, süsleme' biçiminde tahlil eder (1972, s. 310). Ayrıca bk. Ersan, 2022, s. 80-81.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*bediz**lig** kaya* Tepsey I (E 111)
*ışwar<a> bed<iz>**lig** (bedizig?)* Turan I (E 118)/2

butlug ‘bacaklı’ < but+lug; *but* ‘but, bacak’

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Şirin, *butlug* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *but* ‘but’ sözcüğünü tespit ettiği E-46 kısaltmalı yazıtın üçüncü satırında *butl(u)[g]* biçiminde onarmıştır (2016, s. 314). Eski Uygur Türkçesinde ‘bacaklı, butlu’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 207). DLT’de *but* ‘but, ayak’ kayıtlı olmakla birlikte +lIg ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 396). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 130.

Clauson, *butlug* ‘bacakları, kalçaları olan’ < but+lug; *but* ‘bacak, kalça’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 305). Ayrıca bk. Eraslan, 2012, s. 563.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*ėlde kişim egri tewem tört but**l<ug>** yılkım* Telee (E 46)/3

erdemlig ‘kahramanlık’ < er+de-m+lig; *erdem* ‘yiğit, kahraman’, *er* ‘asker, erkek’ bk. ***erdem/eldem***

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir. Şirin, *erdemlig bol-* ‘kahraman olmak, yiğit olmak’ birleşik fiilini madde başı yapmıştır (2016, s. 494). Eski Uygur Türkçesinde ‘yetenekli, kabiliyetli; erdemli, faziletli, … sevabı olan, erdem …; … yeteneği (olan), … bilgisi (olan); etkili, uğurlu; kendinden emin, cesur, korkusuz, kuvvetli’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 112). DLT’de *erdem/erḏem* ‘terbiye; erdem; iyi ve övülmeye değer iş’ ve olumsuzu *erdemsiz* ‘marifetsiz; edebi ve fazileti olmayan’ biçimleri olmakla birlikte +lIg ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 641) ancak KB’de *erdemlig* ‘faziletli, erdemli’ biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 155). TT’de *erdemlü* ‘erdemli, alim’ (Toparlı vd., 2000, s. 36), CC’de *ėrdemli* ‘faziletli, erdemli’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 455) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 176.

Clauson, *erdemlig* ‘erkeksi niteliklere sahip, cesur, erdemli’ < er+dem+lig; *erdem* ‘erkeksi nitelik, özellikle cesaret ancak yaygın olarak iyilik, erdem ve iyi nitelikler için insanlara olduğu kadar nesneler için de kullanılır.’, *er* ‘erkek; asker; koca’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 212). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 152.

Yenisey yazıtlarında beş yerde geçmektedir:

*yėrdeki bars tegim e erdem**lig**im e bökm[edim]* Altın-Köl I (E 28)/4

*erdem**l[ig]** bulsar bodun ėsirkeyü ermedi ėrinçim ėkizim e* Altın-Köl II (E 29)/3

*erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug atım eren uluga erdem**<li>g** batur men* Altın-Köl II (E 29)/4

*erdem**lig** ėlinte bökmedim <...>şka totok ėşiŋe bökmedi beg terken esiz yıta açıg a* Abakan (E 48)/8

*er atım yadak ukunç yama? erd[em**lig**im]* Kara-Bulun I (E 65)/1

erklig ‘güçlü, kudretli’ < erk+lig; *erk* ‘yetki sahipliği, sözü geçerlik’

Türk runik harfli metinlerde ‘kudretli, muktedir, kadir; Tanrı’ (Şirin, 2016, s. 253, 407), Eski Uygur Türkçesinde ‘güçlü, hükmeden, sınırsız yeteneği olan; iktidar sahibi, hükümdar, bey, Venüs gezegeniyle ilişkili bir ara varlığın adı; mülk sahibi; güç, hâkimiyet, sınırsız güç sınırsız yetenek; duyu organı; cinsel organ’ (Wilkens, 2021, s. 117) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *erk* ‘emrin geçerli olması, otorite’ olmakla birlikte +lIg ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 20) ancak KB’de *erklik* ‘kudretli, güçlü’ biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 157). İML’de *irklig* ‘ferman sahibi’ (Karagözlü, 2018, s. 116); KE’de *erklig* ‘güçlü, yetkili, kudretli; istekli; serbest’ (Eminoğlu, 2011, s. 199); CC’de *ėrkli* ‘güçlü, kuvvetli, kadir, yüce’, *ėrkli ėrksiz* ‘ister istemez, isteyerek veya istemeyerek’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 594) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 180; Kormuşin, 2017, s. 104; Aydın, 2022, s. 344-345.

Clauson, *erklig* ‘güçlü; güç veya otoriteye sahip olmak; özgür iradeye sahip olmak, istediğini yapmakta özgür olmak’ < erk+lig; *erk* ‘otorite; özgür irade, bağımsızlık’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 224). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 152; Tekin, 2003, s. 83; Eraslan, 2012, s. 568; Ersan, 2022, s. 131-133.

Yenisey yazıtlarında yerde geçmektedir:

*tört iniligü ertimiz bizni erk**lig** adırtı yıta ersedim e* Altın-Köl I (E 28)/8

ėlig ‘hükümdar, devleti olan’ < ėl+lig; *ėl* ‘devlet’

Türk runik harfli metinlerde *ellig/illig* ‘devlet sahibi, devletli; bağımsız (boy, bodun)’ (Şirin, 2016, s. 395); Eski Uygur Türkçesinde *elig* ‘kral, hükümdar’, *ellig* ‘ülkeye ait olan,

ülke …, devlet …' (Wilkens, 2021, s. 255, 256) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *il* 'ülke, eyalet' olmakla birlikte +lIg ekli biçimi geçmemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 664) ancak KB'de *ilig* 'hükümdar' biçimi kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 194-196). ME'de *illig* 'şehirli; şehri … olan' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 447) biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 170.

Clauson (1972, s. 141), Gabain (1988, s. 44), Erdal (1991, s. 139), Tekin (2003, s. 83) ve Eraslan (2012, s. 99); *ėllig/ėlig/ilig* 'bir memlekete sahip olmak; hükümdar' < ėl+lig; *ėl/il* 'devlet, halk' biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Hamilton, 2020, s. 156; Ersan, 2022, s. 146.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*er erdem[im] unamaz oglumdmn (ogadmadım?) ė**lig** kaŋ erdem? [bök]medim erinç* Uyuk-Oorzak II (E 109)/4

inilig(ü) '(küçük) kardeşler, kardeşli' < ini+lig(ü); *ini* 'küçük erkek kardeş'

Şirin, *inilig* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *ini* 'erkek kardeş' sözcüğünü tespit ettiği yerlerin çoğunda *inilig* biçiminde de geçmektedir (2016, s. 350). Ayrıca *inilig* özel isim parçası olarak kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 729-730). Eski Uygur Türkçesinde *ini* 'küçük erkek kardeş', *inili eçili* 'küçük erkek kardeş ve ağabey' ikilemesinde +lI… +lI birliktelik ekiyle kullanımı da tespit edilmiştir (Wilkens, 2021, s. 307). *İni,* DLT'de 'erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 45, 351), RS'de 'küçük kız kardeş' (Güner, 2017, s. 65), CC'de 'torun, erkek torun' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 466) anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 210-211; Clauson, 1972, s. 170; Li, 1999, s. 155-156, 279.

Eraslan, *iniligü(n)* 'küçük kardeşiyle' < ini+ligü(n); *ini* 'küçük erkek kardeş' biçiminde tahlil eder (2012, s. 100).

Yenisey yazıtlarında bir yerde *inilig,* bir yerde *iniligü* biçiminde geçmektedir:

*atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz e ini**lig** bört una(?) bars adrılm<a> yıtu* Altın-Köl I (E 28)/5

*tört ini**ligü** ertimiz bizni erklig adırtı yıta ersedim e* Altın-Köl I (E 28)/8

kutlug ‘kutlu’ < kut+lug; *kut* ‘baht’

Türk runik harfli metinlerde ‘kutlu, kutsal’ (Şirin, 2016, s. 408), Eski Uygur Türkçesinde ‘kutsal, kutlu, bahtlı, mutlu, şanslı; pek muhterem; sevap …, sevaplı; … elementli; kutsal (kişi), rahmetli (kişi), karizmatik kişi; mucize; kutsallık’ (Wilkens, 2021, s. 430-431) anlamlarıyla ve çokça ünvan niteleyici olarak kullanılmıştır. DLT’de *kutlug* ‘mübarek olan her şey’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 203), ME’de *kutlu* ‘uğurlu’ (Yüce, 1988, s. 152), İML’de *kutlug* ‘kutlu, mübarek’ (Karagözlü, 2018, s. 119), Kİ’de *kutlu* ‘kutlu’ (Aldemir, 2020, s. 222), TZ’de *kut(lı) topıklı* ‘bereketli, uğurlu’ (Khairullah, 2015, s. 165), DM’de *kutlı* ‘kutlu’ (Toparlı, 2003, s. 64), TT’de *kutlu* ‘kutlu’ (Toparlı vd., 2000, s. 38), RS’de *kutlug* ‘kutlu, mübarek’ (Güner, 2017, s. 88), CC’de *kutlu* ‘kutlu, kutsal’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 635) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 473; Aydın, 2022, s. 349-350.

Clauson, *kutlug* ‘cennetin nimetlerinden faydalanan; şanslı, kutlu, kutsanmış’ < kut+lug; *kut* ‘cennetin hediyesi; iyi şans, mutluluk, talih’ biçiminde tahlil eder; *kut*’u da Budist Uygur metinlerinde *kutlug kıvlıg* ikilemesinde geçen *kıv* ‘ruh, yaşan gücü’ ile karşılaştırır (1972, s. 584, 594, 601). Hamilton, *kut* ‘yaşam sıvısı, yaşam suyu, yararlı güç; kurtuluş, talih; yücelik, saygınlık; büyük mutluluk; koruyucu melek, kozmik unsur’ < *ku-t; **ku*- ‘dökmek, sızmak, yayılmak’ biçiminde ihtiyatla tahlil eder (2020, s. 168). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 144; Gülensoy, 2007, s. 581-582; Eraslan, 2012, s. 586; Aydın, 2018, s. 154; Ersan, 2022, s. 231-232.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*kut**lug** çigşi ben kadır yagıda* Çaa-Höl VII (E 19)/1
*tebsey keçig kut**lug** keçig* Tepsey IV (E 114)
*teŋr<i>de kut**lug** tebsey teŋri* Tepsey V (E 115)

küçlüg ‘güçlü’ < küç+lüg; *küç* ‘güç, kuvvet’

Türk runik harfli metinlerde ‘güçlü’ (Şirin, 2016, s. 254), Eski Uygur Türkçesinde ‘güçlü, kuvvetli; verimli, bereketli; (rüzgâr) şiddetli, güçlü; iktidar sahibi; güçlü kişi’ (Wilkens, 2021, s. 436) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *küçlüg* ‘güçlü, kuvvetli’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 397), ME’de *küçlig/küçlüg* ‘güçlü, kuvvetli; sırtı kuvvetli; sabit’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 590), İML’de *küçlüg* ‘güçlü’ (Karagözlü, 2018, s. 123),

TZ'de *küçli* 'güçlü' (Khairullah, 2015, s. 233), TT'de *küçlü* 'güçlü, kuvvetli' (Toparlı vd., 2000, s. 36), RS'de *küçlü/küçlüg* 'güçlü' (Güner, 2017, s. 89), CC'de *küçlü* 'güçlü, kuvvetli, sağlam' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 486, 636) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 323.

Clauson, *küçlüg* 'güçlü; baskıcı, otoriter' < küç+lüg; *küç* 'kuvvet' biçiminde tahlil eder (1972, s. 697). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 150; Eraslan, 2012, s. 586; Ersan, 2022, s. 233-235.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*altı bag bodunum küç**lüg**in üçün arkkış eldem taşın bunta tikti* Bay-Bulun II (E 49)/4

külüg 'ünlü' < kü+lüg; *kü* 'ün, şöhret'

Türk runik harfli metinlerde 'ünlü' (Şirin, 2016, s. 735), Eski Uygur Türkçesinde 'anınmış, meşhur, ünlü, bilinen' (Wilkens, 2021, s. 439) anlamlarıyla ve çokça ünvan niteleyici olarak kullanılmıştır. DLT'de 'şöhret sahibi' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 439), İML'de 'maskara' (Karagözlü, 2018, s. 127) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 326; Kormuşin, 2017, s. 214.

Clauson, *külüg* 'ünlü' < kü+lüg; *kü* 'söylenti; şöhret, ün' biçiminde tahlil eder; *kü*'yü de *çav* < *hao* 'Çin. işaret, tanımlama; seslenme, çağırma' ile karşılaştırır (1972, s. 686, 717-718). Ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 59.

Yenisey yazıtlarında on beş yerde geçmektedir:

*öçin kü**lüg** tirig ben teŋri élimte yemlig ben* Uyuk-Turan (E 3)/3

*kanım tölböri kara bodun kü**lüg** kadaşım esizim e éçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

*kü**lüg** totok éçim kişi kıldı* Barık II (E 6)/2

*bayça saŋun oglı kü**lüg** çor* Barık III (E 7)/1

*uruŋu kü**lüg** tok bögü terken e kaŋım beg erdem üçün birle bardım* Elegest I (E 10)/6

*tüz bay küç bars kü**lüg*** Çaa-Höl V (E 17)/1

*kü**lüg** apa ben* Çaa-Höl VIII (E 20)/2

*kü**lüg** sü <...> ksdm (bökmedim?)* Çaa-Höl IX (E 21)/2

*ınançu kü**lüg** çigşi beg er erdemim üçün kara seŋird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yėg erdöküm ol erinç kara seŋirig yırıldım(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7[36]

*arslan kü**lüg** tirig oglı ben külüg togan ben* Kızıl-Çıraa II (E 44)/6

*er atım kü**lüg** yegen kaŋım bodun begiŋe ög[e]? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/3

*kü**lüg** çigşi uruŋu çigşi ėlimke [bökmedim]* Elegest IV (E 70)/1

*g? ay kü**lüg** az a irbiş e* Tepsey VIII (E 123)

*kü**lüg** bitidi* Mugur-Sargol I (E 136)/2

*toŋa kü**lüg** tarkan beg m[en]* Yeerbek II (E 149)/1

tamkalıg ‘damgalı’ < tamka+lıg < tam-ka+lıg; *tamga* ‘damga’, **tam*- ‘yanmak, damlamak?’ bk. ***tamka***

Sözcüğün +lIg ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Şirin, *tamkalıg* için ayrıca madde başı yapmamıştır ancak *tamka* ‘at ve diğer küçükbaş-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga’ sözcüğünü tespit ettiği E-26 kısaltmalı yazıtın altıncı satırındaki *t(a)mk(a)l(ı)g* biçimini örnek vermiştir (2016, s. 342). Eski Uygur Türkçesinde *tamgalıg* ‘mühürlü, damgalı’ biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 668). DLT’de *tamgalık* ‘kişiye özgü küçük sofra; aslı *tamgalıg*dır yani ‘damgalı’. Çünkü han, ibriğini ve özel sofrasını damgalardı; bu sebeple şarap bir kişilik ve yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya *tamgalık* dendi. Bunun sebebi, handan başka kimse yemesin diye damga vurulmuş sofra olmasındandır. Kaf, gayın'dan değişmiştir, denilse doğru olur.’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 229) açıklaması, CC’de *tamha* ‘damga, mühür’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 673) biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 530.

Clauson, *tamgalıg* ‘damgalı’ < tam-ga+lıg; *tamga* ‘atlara, sığırlara ve diğer çiftlik hayvanlarına vurulan mülkiyet işareti; arma’ biçiminde tahlil eder ancak kökendeki **tam*- fiiliyle ilgili açıklama yapmaz (1972, s. 505-506). Farazî **tam*- ‘damlamak veya yanmak, tutuşmak’ için ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 265; Taş, 2015, s. 128; Aydın, 2022, s. 181-182; Ersan, 2022, s. 311-321.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

[36] Radloff (1895) ve Malov (1952) neşirlerine göre beşinci satırdır.

*yėrdeki tamka**lıg** yılkı buŋs[uz erti]* Oçurı (E 26)/6

tuglug ‘bayraklı, sancaklı’ < tug+lug; *tug* ‘sancak’

Türk runik harfli metinlerde ‘sancaklı, bayraklı’ anlamıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 387). Eski Uygur Türkçesinde *toglug* ‘sancaklı, flamalı’ ve çokça *Tuglug* ‘kişi ismi ve ünvan’ biçimleri kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 725, 753). DLT’de *tuglug* ‘sancağı olan, sancaklı’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 400), Kİ’de *Tugluk* ‘özel isim’ ve *tugluk* ‘yük bağlamak (tutturmak) için her iki ucuna da ip bağlanan iki uçlu (çatal uçlu) ağaç (sırık)’ (Aldemir, 2020, s. 212-213) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 584; Aydın, 2022, s. 114-116.

Clauson, *tuglıg* ‘sembolü olan’ < tug+lıg; *tug* < tu ‘Çin. flama, sembol, amblem’ (1972, s. 469); Gülensoy, *tuglug* ‘tuğu olan’ < *tu-g+lug; *tug* ‘sorguç’, **tu-* ‘tıkamak, kapatmak’ (2007, s. 929-930) biçiminde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*tokuz yaşda tug**lug** ap<a>ka tapdım erde<m>im* Sargal-Aksı (E 60)/2

ulug ‘ulu, büyük’ < *ul+lug < *u-l+lug; **ul* ‘dip, temel’, **u-* ‘bağlamak’

Türk runik harfli metinlerde ‘büyük, muazzam; yaşlı, yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi’ (Şirin, 2016, s. 745), Eski Uygur Türkçesinde ‘büyük, ulu; derin, geniş, önemli; güçlü, kuvvetli; aydınlık (parlamak); eski, yaşlı; yüksek; çok, olağanüstü; keskin (koku); kaba, kalın; en yüksek, yönetici, şef; müdür, komutan, başkan, kudretli; amir, üst; guru; ululuk, yücelik, yükseklik; genişlik, genişleme; otuz günlük bir ay adı’ (Wilkens, 2021, s. 791-797) anlamlarıyla ve ünvan niteleyici olarak kullanılmıştır. DLT’de *ulug* ‘yüce, büyük, ulu’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 921), ME’de *ulug* ‘büyük, çok, çok miktarda; yaşlı; büyük dede; başkan, lider, kavmin büyüğü, reisi; azamet ve üstünlük sahibi, kadri ve şanı yüce, şerefli’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 840-843), İML’de *ulug* ‘milletin başı, büyüğü; ulu, büyük’ (Karagözlü, 2018, s. 116, 124), Kİ’de *ulu* ‘ulu, büyük’ (Aldemir, 2020, s. 118), TZ’de *ulu* ‘ulu’ (Khairullah, 2015, s. 165), DM’de *ulu* ‘büyük’ (Toparlı, 2003, s. 4), KE’de *ulug* ‘ulu, büyük; başkan’ (Eminoğlu, 2011, s. 296-297), RS’de *ulu/ulug* ‘büyük, saygın, ulu (kişi’; yaşça veya ebatça büyük’ (Güner, 2017, s. 126), CC’de *ulu* ‘büyük, yüksek, ulu’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 525-526, 694) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 610; Aydın, 2022, s. 423; Ersan, 2022, s. 399.

Clauson *u-* tabanından -lug ile türemenin mümkün olmayacağını düşündüğü için yapının bir kelime tabanı olduğunu ileri sürer (1972, s. 136). Erdal (1991, s. 139), Gülensoy (2007, s. 965), Eraslan (2012, s. 616) ve Hamilton (2020, s. 187); *ulug* 'ulu, geniş, yüksek, büyük' < ul+lug; *ul* 'temel, asıl, kök' biçimde tahlil eder.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*yeg b<...>y ançok? ersi? bökmedim e u**lug**umka begimke b[ökme]d[im]* Hemçik-Bom II (E 96)/3

*bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e u**lug**um <a> kiçigim e bökmedim e yıta esizlerim e* Yeerbek I (E 147)/5

yakılıg 'taraflı' < yak-ı-lıg < yak-a-lıg; *yaka* 'taraf', *yak-* 'yaklaşmak' bk. ***yakı***

Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *yaka* 'yaka; kenar; otorite' (Wilkens, 2021, s. 855) olmakla birlikte +lIg ekli biçimi tespit edilmemiştir. DLT'de de *yaka* 'elbise yakası' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 943) biçimi olmakla birlikte +lIg ekli biçimi bulunmamaktadır.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*esizim ėki yakı**lıg**? taş esiz e yėriŋ? <...>* Kara-Bulun I (E 65)/3

yarlıg 'lütuf' < yar+lıg; *yar* 'söz'

Türk runik harfli metinlerde *yarlıka-* '(Teŋri, yer, teŋriken sözleriyle) buyurmak, lütfetmek, esirgemek, ihsan etmek' fiilinde çokça geçen sözcüğün (Şirin, 2016, s. 538-539) *yarlıg* 'emir, ferman; dağıtma, paylaştırma, tahsis' biçimi yalnız kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir (Yıldırım, 2017, s. 364). Eski Uygur Türkçesinde *yarlag/yarlıg/yarlık* 'emir, buyruk, ferman, talimat, vaaz, konuşma, söz (kehanet kitabındaki bir tür fal cümlesi olarak da), öğreti, teorem, resmî yazı; söz, sözcük, ifade, ibare' isim gövdesi ve bu gövdeden türetmiş çokça sözcükte tespit edilmiştir (Wilkens, 2021, s. 869-870). DLT'de *yarlıg* 'sultanın mektubu ve emri. Çigil lehçesincedir; Oğuzlar bunu bilmez' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 366), ME'de *yarlıga-/yarlıka-* 'acımak, merhamet etmek; affetmek; ikramda bulunmak' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 896), İML'de *yarlıg* 'ferman, emir' (Karagözlü, 2018, s. 117), Kİ'de *yarlıga-* 'esirgemek, acımak, merhamet etmek; suçunu affetmek, bağışlamak' (Aldemir, 2020, s. 272), TZ'de *yarlıga-/yarılga-* 'esirgemek'

(Khairullah, 2015, s. 119), TT'de *yarlıga-* 'bağışlamak' (Toparlı vd., 2000, s. 50), KE'de *yarglıganmak* 'bağışlanmak, affedilmek' (Eminoğlu, 2011, s. 306), RS'de *yarlıg* 'ferman' (Güner, 2017, s. 133), CC'de *yarlıgamak/yarılgamak* 'acıma, merhamet, af, bağış' ve *yarlıga-/yarılga-* 'acımak, merhamet etmek, affetmek, bağışlamak' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 534, 704-705) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 242.

Clauson, *yarlıg* 'emir; lütuf' maddesinde sözcüğün morfolojik olarak -lıg ile bağlantısı görünse bile etimolojik olarak bu şekilde açıklanamayan eski bir alıntı olduğunu belirtir (1972, s. 966-967). Erdal, *yar* 'tükürük, salya' köküne +lXg+ ekinin getirilmesiyle mecazlaşarak 'dil, söz, emir' anlamları kazandığını düşünür (1991, s. 462 dipnot 66). Gülensoy, *yarlıg* 'hükümdar buyruğu, ferman' < *ya+r+lıg; **yar* < *car(u)* 'Moğ. bağırma, duyurma, ilan etme', **ya* 'yansıma sözcük' (2007, s. 1077); Eraslan, *yarlıg* 'emir, buyruk, vaaz' < yar-(ı)l-(ı)g; *yar-* 'yarmak' (2012, s. 621); Hamilton, *yarlıg* 'emir, bir üstün açıklaması, izin; kesinleştirilmiş veya kararlaştırılmış olan şey?' < yarıl-(ı)g; *yarıl-* 'yarılmış, açılmış, kesilmiş (karara bağlanmış ?) olmak' (2020, s. 189) biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Tekin, 2003, s. 87; Öner, 2006; Güner, 2013; Ersan, 2022, s. 420-422.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*üze teŋri yar**lık**adı k*<...> Uybat III (E 32)/5

yemlig 'mec. güçlü, kuvvetli' < yem+lig < ye-m+lig; *yem* 'yiyecek', *ye-* 'yemek' bk. ***yem***

Türk runik harfli metinlerde *yem* 'yem' gövdesinden türemiş tek sözcük olan *yemlig* 'güçlü, kuvvetli; iyi durumda, rahat, huzurlu; yemeği, azığı olan', Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir (Şirin, 2016, s. 256). Eski Uygur Türkçesinde 'yemekli, yiyecekli' anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 888). DLT'de *yem* 'baharat', *ot yem* 'tohum (yemeğe çeşni veren) ve baharat' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 350)[37]; Kİ'de *yem* 'hayvan yemi, yiyeceği' (Aldemir, 2020, s. 282-283), TZ'de *yem* 'yem' (Khairullah, 2015, s. 142) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 255.

Kormuşin, *yemlig* 'erzak getiren' < yem+lig; *yem* 'yem, yemek, aş' biçiminde tahlil eder (2017, s. 221). Kaymaz, Karaçay Türkçesinde tespit ettiği *[y]emlik* 'sert, haşin, şiddetli,

[37] Kâşgarlı *ot yem* ikilemesiyle ilgili "Arka arkaya kullanılır; *yem* yalnız başına kullanılmaz." açıklamasını yapmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 350).

sıkı' kullanımının metnin bağlamına daha uygun olduğunu belirtir (2004). Ayrıca bk. Şirin, 2016, s. 152-153; Ersan, 2022, s. 499-501.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*öçin külüg tirig ben teŋri ėlimte yem**lig** ben* Uyuk-Turan (E 3/3)

yėrlig 'topraklı, ülkeli' < yėr+lig; *yėr* 'toprak, ülke'

Sözcüğün +lIg+ ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. *Yėr,* Türk runik harfli metinlerde 'yer, toprak, arazi, yeryüzü; ülke, memleket; yer tanrısı' anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 320-321, 385-386, 410-411). Eski Uygur Türkçesinde *yėrlig* 'yüzeyli' biçimiyle kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 891). ME'de *yirlig* 'yerin olan, … yerli' biçimi kayıtlıdır (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 927). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 258.

Clauson, *yėrlig* 'arazi sahibi olan; yerli' < yėr+lig; *yėr* 'zemin; yer, arazi, toprak' biçiminde tahlil eder (1972, s. 967). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1127; Ersan, 2022, s. 453-454.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*oglan atım yėr**lig** çor teŋri ėlimde tegzinmişim tölis alp arkan atımka bökmedim* Yeerbek I (E 147)/3

yüzlüg 'yüzlü, seçkin, tanınmış' < yüz+lüg; *yüz* 'çehre' bk. ***yüz***

Türk runik harfli metinlerde 'yüzü olan; saygın, şerefli, muteber' (Şirin, 2016, s. 250, 400), 'ünlü, tanınmış; rütbeli' (Yıldırım, 2017, s. 370); Eski Uygur Türkçesinde 'yüzlü, yüz …, … çehreli; ünlü, kibar, itibarlı; kibar kişi, itibarlı kişi, seçkin kişi' (Wilkens, 2021, s. 928) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *yüzlüg* 'suratlı, yüzlü' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184, 368), ME *yüzlig/yüzlük* 'yüzlü, yüzü … olan' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 950), Kİ'de *yüzli/yüzlü* 'yüzlü, çehreli' (Aldemir, 2020, s. 536), KE'de *yüzlüg* 'yüzlü, çehreli' (Eminoğlu, 2011, s. 311) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 288; Aydın, 2022, s. 41-42.

Clauson (1972, s. 987) ve Eraslan (2012, s. 627), *yüzlüg* ‘yüzlü; mec. ayrıcalıklı, muhterem, saygıdeğer’ < yüz+lüg; *yüz* ‘yüz, surat’ biçiminde tahlil eder. Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 149; Gülensoy, 2007, s. 1199-1200; Ersan, 2022, s. 473-474.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<…> *m* <…>*rda beŋüs(i?) yok ermiş yalaŋ yüz**lüg**d*<*e*> Kara-Sug (E 9)/3

2.16. +lXk
< +lX-k

Yer, eşya ismi; sıfat türetir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 14-15). Gabain, Moğ.da da aynı işlevde olduğunu belirtir (1988, s. 44). Hamilton (2020, s. 206) ve Kekevi (2022, s. 37-39), +lXg biçimbirimiyle karşılaştırır. Erdal, Uygur imlasındaki karışıklığına değinerek her iki ekin de çoğu zaman sözcüğün anlamına uygun olduğu söyler (1991, s. 121-131). Banguoğlu, ‘için’ edatı anlamında bir *çekim eki* gibi kullanımından ötürü *içinlik durumu eki* terimini önerir (1986, s. 193-196). Karaağaç, somuttan soyuta kavram türetme görevinden ötürü *kavram eki* olarak değerlendirir (2013, s. 256-258). +sIz *olumsuzluk eki* almış sıfatlardan sonra da gelebilir (Eraslan, 2012, s. 100). Kİ’de *mastar ek*leri arasında verilen ekin *isimden mastar türetme eki* ve bir şey için hazır edilmiş olduğunu gösteren *tahsis eki* (Aldemir, 2020, s. 293, 294); TZ’de *mastar ek*leri arasında verilen ekin ‘bir amaç için hazırlanmış olmak, mesafe, miktar’ bildirme görevleri kayıtlıdır (Khairullah, 2015, s. 210-211).

Harezm Türkçesinde ‘sosyal statü/makam/konum/iş/meslek’ bildiren isim, ‘için’ anlamında isim, ‘yer’ bildiren isim, ‘zaman miktarı’ bildiren sıfat, hastalık ismi, organ ismi, zarf, sıfat türetir (Aşcı, 2019, s. 294-390). Kıpçak Türkçesinde soyut isim; eşya, renk, bitki, hastalık, yemek, zaman, din, yer, meslek ve uğraş ismi türeten ekin sonundaki /k/ ünsüzünün sızıcılaşmış +lIh biçimi de vardır (Karamanlıoğlu, 1994, s. 29-31; Şenyüz, 2017, s. 126-137; Güner, 2020, s. 122-125). Çağatay Türkçesinde soyut isim; eşya, yer, zaman ismi türeten; ‘zaman uzunluğu, uygunluk’ bildiren ve ‘pekiştirme’ görevindeki ekin son ünsüzü /k/ bazen ötümlüleşir (Eckmann, 2017, s. 50-51; Argunşah, 2021, s. 126). Eski Anadolu Türkçesinde soyut isim; ‘zaman’ bildiren sıfat; ‘belirli bir dönem’ bildiren isim; meslek ve uğraş ismi, ‘uygunluk’ bildiren sıfat; araç-gereç, bitki ismi (Gülsevin, 1997, s. 117-118); din, yer, renk, hastalık, akrabalık ismi (Genç, 2005, s. 107-127) türeten ekin +lıh biçimi de (Karaoğlu, 2022, s. 437-550) vardır. Türkiye Türkçesinde ‘bir şey için’ anlamında ve sıfat olarak da kullanılan yer, alet, meslek ve uğraşı, rütbe ve makam, ölçü ismi; soyut isim, ‘bağlılık’

bildiren isim türetir; ikileme yapar. Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. kökenli +î *nispet eki*, +at eki ve bunlardan oluşan +iyet birleşik ekiyle kurulmuş sözcüklere karşılık türetmek için de kullanılmıştır (Banguoğlu, 1986, s. 193-196; Korkmaz, 2009, s. 55-58). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 140-143; Okta, 2022, s. 224-233.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

beglik 'beylik, bey olmaya layık' < beg+lik; *beg* 'bey'

Türk runik harfli metinlerde 'bey olmaya layık, beylik' (Şirin, 2016, s. 437-438), Eski Uygur Türkçesinde 'zevce olarak, eşi; zevceliğe uygun olan, eşliğe uygun olan' (Wilkens, 2021, s. 155) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *beglik* 'beylik, emirlik' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 155), ME'de *beglik/biglik* 'emirlik, beylik' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 275), KE'de *beglik/biglik* 'beylik, emirlik' (Eminoğlu, 2011, s. 172, 174) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 92.

Clauson, *beglik* 'kocaya/beye sahip olmak; rütbeye ve statüye sahip olmak; bey olmaya layık, bey olacak olan; bir bey tarafından yönetilen bölge' < beg+lik; *beg* 'bey' biçiminde tahlil eder ve *beglig* biçiminin fonetik türevi olarak düşünür (1972, s. 326). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 14; Tekin, 2003, s. 84; Erdal, 1991, s. 123; Gülensoy, 2007, s. 136; Ersan, 2022, s. 81-82.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

<...> *[y]üz? er yüzi biŋ er beŋizi beg**lik** kaş[ı]* Oçurı (E 26)/9
*beg**lik** kümüş bertimiz* <...> Kopön Altın Küp I (E 81)

özlük 'kişiye ait; has, iyi cins' < öz+lük; *öz* 'kendi'

Türk runik harfli metinlerde 'kişiye ait, kişisel (mal mülk, at vb.); şahsî at; (Teŋri tarafından bahşedilen) benliğe ait, manevî varlığa ait' (Şirin, 2016, s. 262, 403-404, 408), Eski Uygur Türkçesinde 'kendisi için, kendine doğrultmuş; en sevilen' (Wilkens, 2021, s. 548) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de "Üzerinde karar kılınan at; adamın kendisine tahsis ettiği herhangi bir şey de aynıdır." açıklaması kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 529). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 395.

Clauson, *özlük* ‘kişisel veya canlı (at)’ < öz+lük; *öz* ‘sahibinin benliği veya (atın) yaşam kıvılcımı’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 286-287). Ayrıca bk. Tekin, 2003, s. 84; Gülensoy, 2007, s. 682-683; Ersan, 2022, s. 272-274.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ öz**lük** at özin üç erig almadıŋ yıta ėzençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* Altın-Köl I (E 28)/6

2.17. +mIş

Sayı adı türetir (Taş, 2015, s. 67). Çok eskiden ‘on’ anlamı taşıyan ek, yalnızca *altmış* ve *yetmiş* sözcüklerinde kalıplaşmıştır (Clauson, 1962, s. 150). Eren, Ural dillerinden Mac. *harminc* < *xarm-misz* ‘otuz’ sayı isminde yer alan ‘on’ anlamındaki +mIs ekiyle karşılaştırarak ekin üçüncü bir dilden alındığını düşünür (1999, s. 10-11). Kİ’de eklendiği sayıya ‘o katı’ anlamını verdiği kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 300).

Harezm (Karagözlü, 2018, s. 195), Kıpçak (Güner, 2020, s. 125), Eski Anadolu (Gülsevin, 1997, s. 118; Genç, 2005, s. 128-130; Yıldız, 2021, s. 91) ve Türkiye Türkçesinde de aynı görevde kullanılır.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

altmış ‘altmış’ < altı+mış; *altı* ‘altı sayısı’

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 427) ve Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 39) ‘altmış sayısı’ anlamıyla kullanılmıştır. DLT’de madde başı veya içinde bulunmazken KB’de *altmış* sayısı çokça kullanılmıştır (Arat, 1979, s. 18). ME’de *altmış* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 219), İML’de *altmış* (Karagözlü, 2018, s. 156), Kİ’de *altmış* (Aldemir, 2020, s. 431), TZ’de *atmış* (Khairullah, 2015, s. 225), DM’de *altımış* (Toparlı, 2003, s. 40), TT’de *altmış* (Toparlı vd., 2000, s. 30), RS’de *altmış* (Güner, 2017, s. 27), CC’de *altmış* (Argunşah ve Güner, 2024, s. 547) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 40; Aydın, 2022, s. 402.

Clauson, *altmış* ‘altmış’ < altı+mış; *altı* ‘altı sayısı’ biçiminde tahlil ettiği sözcüğün sonundaki eki ‘yaygın kullanılmayan ek’ olarak niteler (1972, s. 130). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 10-11; Gülensoy, 2007, s. 68; Eraslan, 2012, s. 550; Ersan, 2022, s. 46.

Yenisey yazıtlarında dört yerde geçmektedir:

*esiz ėlim e kunçuyum a oglanım a bodunum a esizim e alt**mış** yaşımda* Uyuk-Tarlak (E 1)/1

*<...> [alt]**mış** er adaşıŋız elig er edgü ėşiŋiz özüŋin a/alpınız ı/i <...>* Oçurı (E 26)/10

*sekiz yėtmiş yaşım öltüm esizim e agı<lı>mga alt**mış** at bintim* Hemçik-Çırgakı (E 41)/9

*tokuz elig yaşda tokuz alt**mış** er ölürmiş er başı saŋun ölürti bilgem yıta* Abakan (E 48)/3

yėtmiş 'yetmiş' < yėti+miş; *yėti* 'yedi sayısı'

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 427) ve Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 895) 'yetmiş sayısı' anlamıyla kullanılmıştır. ME'de *yitmiş* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 928), İML'de *yetmiş* (Karagözlü, 2018, s. 156), Kİ'de *yetmiş/yedimiş* (Aldemir, 2020, s. 269), TZ'de *yetmiş* (Khairullah, 2015, s. 225), DM'de *yetmiş* (Toparlı, 2003, s. 40), TT'de *yetmiş* (Toparlı vd., 2000, s. 30), RS'de *yetmiş* (Güner, 2017, s. 137) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 259; Aydın, 2022, s. 402-403.

Clauson, *yėtmiş* 'yetmiş' < yėti+miş; *yėti* 'yedi sayısı' biçiminde tahlil eder (1972, s. 891). Ayrıca bk. Eren, 1999, s. 453-454; Gülensoy, 2007, s. 1133; Ersan, 2022, s. 456.

Yenisey yazıtlarında altı yerde geçmektedir:

*ėlim e kanım a bökmedim e yaşını yėti yėt**miş** azdım a* Begre (E 11)/6

*<...>ık <...> yėt**miş** yaşım a öltüm yėt**miş** er ölürdüm biŋ yılkı ts* Bay-Bulun I (E 42)/3

*yėti yet**miş*** Bay-Bulun I (E 42)/9

*bir yėt**miş** yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e* Köjeelig-Hovu (E 45)/5

*er atım ak baş atık ınal öge ben yėt**miş** yaşımda* Bay-Bulun II (E 49)/2

2.18. +(X)n[1]

'Bağlılık ve pekiştirme' bildirir (Gabain, 1988, s. 44; Erdal, 1991, 91-92; Eraslan, 2012, s. 94). Türk runik harfli metinlerde genellikle çokluk anlamı verdiğinden çekim ekleri başlığı altında *eski çokluk eki* olarak incelenir ancak yeni bir topluluk ismi de türettiği için yapım eki olarak değerlendirilir (Kekevi, 2022, s. 45-46). Tekin, yuvarlak ünlülü +Un

biçimini tereddütlü olarak *yapım eki*, düz ünlülü +An biçimini ise bazı örneklerde *yapım eki* bazılarında *çokluk eki* olarak incelemiş ve Moğ. *çokluk eki* +n ile karşılaştırmıştır (2003, s. 80, 84, 102). Hamilton, organ ismi türeten sesteş bir eki de ayrı başlıkta alırken isimden isim türetme eki olarak verdiği bu ekin ise 'çokluk veya topluluk' bildirdiğini ve Far. kökenli olduğunu belirtir (2020, s. 206). Clauson da çokluk anlamının on birinci yüzyılda çoktan unutulduğunu söyler (1962, s. 148). Kİ'de sadece *er* 'adam' sözcüğünün çokluğunu gösterdiği kayıtlıdır (Aldemir, 2020, s. 296).

Harezm (Yüksekkaya, 2016, s. 187; Aşcı, 2019, s. 60-65), Kıpçak (Karamanlıoğlu, 1994, s. 32; Güner, 2020, s. 108), Çağatay (Argunşah, 2021, s. 122), Eski Anadolu (Gülsevin, 1997, s. 115; Yıldız, 20201, s. 86; Karaoğlu, 2022, s. 326-330) ve Türkiye (Ergin, 2006, s. 174; Banguoğlu, 1986, s. 174-175) Türkçesinde işlevini yitirmiş çokluk eki; sözcüğün kök anlamını pekiştiren birkaç örnekte görülür. Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 84-88.

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

bodun 'halk' < *bodan < *bod+(a)n; **bod* 'boy, kabile'

Türk runik harfli metinlerde 'kabile, boylar, halk; maiyet' (Şirin, 2016, s. 387-394), Eski Uygur Türkçesinde 'halk, klan, insanlar, nüfus, topluluk, kalabalık ve kişi adının bir bölümü' (Wilkens, 2021, s. 185) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *bodun/boḏun* 'kavim, halk, insan topluluğu (insanlar); Çiğil lehçesinde raiyyet, avam tabakası' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 591-592), ME'de *bodun/boḏun* 'halk, insanlar, kişi topluluğu' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 301, 317) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 108; Aydın, 2022, s. 123-126.

Clauson, *boḏun* '*bod*'un çoğulu (?); kabileler; yarı örgütlenmiş, özellikle bir yönetici tarafından idare edilen topluluk' < boḏ+(u)n; *boḏ* 'kabile' biçiminde tahlil eder (1972, s. 306). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 91-92; Hacıeminoğlu, 1996, s. 26; Tekin, 2003, s. 84; Eraslan, 2012, s. 561; Ersan, 2022, s. 95-97.

Yenisey yazıtlarında otuz yerde geçmektedir:

*esiz ėlim e kunçuyum a oglanım a bodu**n**um a esizim e altmış yaşımda* Uyuk-Tarlak (E 1)/1

*atım ėl togan totok ben teŋri ėlimke ėlçisi ertim altı bag bodu**n**ta beg<i> ertim* Uyuk-Tarlak (E 1)/2

*kanım tölböri kara bodu**n** külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

*er erdemi tokuz at bodu**n** erdemig unç? okum* Barık I (E 5)/1

*öz yėgen alp turan altı uguş bodu**n**da üç yėgirmi altı ėlim kanım a adrıldım* (E 5)/2

*kara bodu**n**um katıglanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıta esiz ėlim kanım* Elegest I (E 10)/7

*kadaşım a kinim e adrıltım a yıta kara bodu**n**um a adrıltım yıta men* Elegest I (E 10)/12

*bodu**n**um a kinim e kadaşım a adrıldım a bökmedim e* Begre (E 11)/5

*kaŋım üçün bilge çigşi kanıŋa tapdım bodu**n**um esizim* Çaa-Höl I (E 13)/4

*bodu**n** ara bulgak üçün elig uyamga adrıltım esni* Çaa-Höl III (E 15)/1

*kara bodu**n**um a yıta esizim e* Çaa-Höl VII (E 19)/2

*bagım bodu**n**umka adrılt[ım]* Oya (E 27)/7

*erdeml[ig] bulsar bodu**n** ėsirkeyü ermedi ėrinçim ėkizim e* Altın-Köl II (E 29)/3

*erdem b[ol]sar bodu**n**ug erk bodu**n**ug atım eren uluga erdem<li>g batur men* Altın-Köl II (E 29)/4

*kuyda kadaşım a kunçuyum a adrılu bardım men oglumka bodu**n**umka bökmedim* Altın-Köl II (E 29)/5

*yag<ı>da <...> bitigçi <...> uz kop bodu**n** tike bilir erti* Uybat III (E 32)/3

*kara bodu**n** <...>m öz oglum bökmedim* Uybat III (E 32)/6

*tarkan saŋun <...> bökmedi bodu**n**ıŋa* (E 32)/7

*yüz er kadaşım esizim e biŋ er bodu**n**um a esizim kıktlu(n?) (kırk atın?) bodunum edgü taşıŋ* Bay-Bulun I (E 42)/2

*bodu**n**um a oglum a yutuzum a* Kızıl-Çıraa I (E 43)/1

*kadaşım <a> kinim e yıta adrıltım esizim e yüz kümül bodu**n**um yıta adrıltım* Kızıl-Çıraa II (E 44)/4

*el tut<d>um bodu**n** başladım taş yagıg yagıladım ėl<l>edim* Köjeelig-Hovu (E 45)/4

*ėlim esiz erinç yüz kümül bodu**n**um esiz er<...>nç lnç kümülüg er üküş boltı* Köjeelig-Hovu (E 45)/9

*esizim e yüz kadaşım a altı <bag> bodu**n**um a esizim e adrıltım* Bay-Bulun II (E 49)/1

*altı bag bodu**n**um küçlügin üçün arkkış eldem taşın bunta tikti* Bay-Bulun II (E 49)/4

*er atım külüg yegen kaŋım bodu**n** begiŋe ög[e]? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/3

*esiz elig ıŋalı? el<...>lü? <...> esizim yüz ydu<...> bodu**n**um a kadaşım a adrılt[ım]* El-Bajı (E 68)/28

*bodu**n**um a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yıta esizlerim e* Yeerbek I (E 147)/5

*bodu**n**um a esizim e* Şançi III (E 152)/4

eren ‘erkek(ler), er(ler), yiğit(ler)’ < er+(e)n; *er* ‘erkek; insan, kişi’

Türk runik harfli metinlerde ‘adamlar, erkekler; askerler’ (Şirin, 2016, s. 345, 418), Eski Uygur Türkçesinde ‘erkekler; kişi, insan; tebaa; yandaş, taraftar; soylu bey, kahraman; rahip adayı’ (Wilkens, 2021, s. 111) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘adamlar, kahramanlar, yiğitler’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 642), Kİ’de ‘er, yiğit, erkek’ (Aldemir, 2020, s. 296, 330), KE’de ‘erler, erkekler, kişiler, yiğitler’ (Eminoğlu, 2011, s. 198-199) anlamları kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 176; Li, 1999, s. 230-231.

Clauson, *eren* ‘erkek; erkek adam; savaşçı, asker’ < er+(e)n; *er* ‘erkek; koca; asker’ biçiminde tahlil ettiği sözcükte kuralsız çokluk eki kullanımına dikkat çekerek *oglan* sözcüğündeki gibi zamanla unutulduğunu belirtir ve sonraki dönemlerde çokluk kullanımı *erenler*’e örnekler verir (1972, s. 232). Ayrıca bk. Gabain, 1988, s. 44; Hacıeminoğlu, 1996, s. 14; Erdal, 1991, s. 91-92; Gülensoy, 2007, s. 306-307; Eraslan, 2012, s. 94.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*<...> ere**n** <...>r esiz atıŋız ur<ı> beg esiz* Oçurı (E 26)/3

*erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug atım ere**n** uluga erdem<li>g batur men* Altın-Köl II (E 29)/4

oglan/ogulan ‘(erkek) çocuk(lar)’ < ogul+(a)n; *ogul* ‘(erkek) çocuk(lar)’

Türk runik harfli metinlerde ‘oğullar’ (Şirin, 2016, s. 353-354), Eski Uygur Türkçesinde ‘oğul, erkek çocuk, evlat, delikanlı, genç, bebek, yeni doğan, embriyo; çocuklar, oğullar; hizmetkâr, köle; prens’ (Wilkens, 2021, s. 502) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de *ogla* ‘delikanlı; Argu lehçesinde’ ve *oglan* ‘oğlan, çocuk; köle’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 770-771), ME *oglan* ‘bebek, küçük çocuk; süt emen çocuk; büluğ çağına yaklaşmış çocuk; çocuk, yavru, soyundan olan çocuk(lar)’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 639-640), İML’de *oglan* ‘oğlan’ (Karagözlü, 2018, s. 118), Kİ’de *oglan/ovlan* ‘oğlan çocuk’ (Aldemir, 2020, s. 111, 128), TZ’de *o(w)lan* ‘oğlan’ (Khairullah, 2015, s. 246), TT’de

olan/oglan ‘oğlan, çocuk’ (Toparlı vd., 2000, s. 34), KE’de *oglan* ‘oğlan, çocuk, erkek çocuk, evlat; hizmetçi, köle’ (Eminoğlu, 2011, s. 251-252), RS’de *oglan* ‘erkek çocuk; erkek köle çocuk’ (Güner, 2017, s. 94), CC’de *oglan* ‘çocuk, bebek; evlat; kız, genç kız; hizmetçi, görevli’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 492, 646) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 363; Li, 1999, s. 195-198;

Clauson, *oglan* maddesini *ogul*’a yönlendirir ve genel olarak ‘evlat’ anlamındaki sözcüğün daha çok erkek evladı kastettiğini, erken dönemde çokluk belirten *oglan*’ın da daha sonra unutularak teklik ifade ettiğini belirtir ve sonraki dönemlerde çokluk kullanımı *oglanlar*’a örnekler verir (1972, s. 83-85). Kormuşin, *ogul* sözcüğünün birçok yazıtta ‘genç asker’ anlamında kullanıldığına dikkat çeker (2017, s. 219). Hamilton da **og-/yog-* ‘yoğunlaşmak’ farazî köküne fiilden isim türeten -(X)l ekinin gelmesiyle oluşabileceğini ihtiyatla düşünür (2020, s. 172). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 91; Hacıeminoğlu, 1996, s. 14; Eren, 1999, s. 304-305; Gülensoy, 2007, s. 613-614; Eraslan, 2012, s. 94; Ersan, 2022, s. 246-248.

Yenisey yazıtlarında on dört yerde *oglan,* bir yerde *ogulan* biçiminde geçmektedir:

*esiz ėlim e kunçuyum a ogla**n**ım a bodunum a esizim e altmış yaşımda* Uyuk-Tarlak (E 1)/1

*kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e ėçiçim er ögler ogla**n** er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* Uyuk-Turan (E 3)/6

*alp uruŋu totok ben kuyda kunçuyum ėki ogla**n**ım a esizim e ya<l>ŋus esizim e* Çaa-Höl IV (E 16)/1

*buŋda ogla**n**ım yıta* Çaa-Höl VI (E 18)/5

*tört ogla**n**ım bar üçün beŋkümün [tikti]* Çaa-Höl VIII (E 20)/1

*<...> oglıtı küç urı ogla**n** tug[dı] <...>* Oçurı (E 26)/2

*[yagıka] tegmiş sü teŋi yėti biŋ ogla**n** erti* Oçurı (E 26)/8

*on ay ėlet<d>i ögüm ogla**n** tugdum erin ulgatım* Altın-Köl II (E 29)/1

*er atım öz tugdı ogla**n**ım esiz e ewçim adrıltım a* Bay-Bulun I (E 42)/8

*ogla**n** atım çuwuç ınal [ėr]te atım kümül öge* Köjeelig-Hovu (E 45)/1

*kinim kadaşım esizim e ogla**n**ım esizim e ürüyüm karam esiz yüz elig erim e esizim e* Köjeelig-Hovu (E 45)/7

*üç ogla**n**ımın ulga<d>turu umadım a* Herbis-Baarı (E 59)/1

*er erdemim okum ogla**n**ım ėlim esizim e* Uyuk-Oorzak III (E 110)/3

*ogla**n** atım yėrlig çor teŋri ėlimde tegzinmişim tölis alp arkan atımka bökmedim* Yeerbek I (E 147)/3

*er atım kök tirig ben esizim e kadaşım a esiz e ogula**n**ım a ėçim adrıl<t>ım a* Tuva D (E 51)/1

2.19. +(X)n[2]

Eski Türkçe döneminden itibaren *araç durumu eki* kalıplaşarak sözcük yapımında da kullanılmıştır (Tekin, 2003, s. 116-118; Taş, 2015, 67-68).

Harezm Türkçesinde sıfat ve kalıcı isim (Yüksekkaya, 2016, s. 188; Karagözlü, 2018, s. 192; Aşcı, 2019, s. 403-409); Kıpçak Türkçesinde zaman, durum, soru zarfı (Şenyüz, 2017, s. 144-147) türetir. Çağatay Türkçesinde işlek değildir. Eski Anadolu Türkçesinde organ, zaman, ölçü ismi (Genç, 2005, s. 130-132; Karaoğlu, 2022, s. 551-557); Türkiye Türkçesinde zaman ve ikilemeli kullanımlarla durum zarfı türetir (Banguoğlu, 1986, s. 180-181). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 180-187.

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

üçün 'için' < iç+i+n < uç+ı+n; *uç* 'sebep'; +ı 'iyelik eki', +n 'araç durumu eki'

Türk runik harfli metinlerde 'için' (Şirin, 2016, s. 290-292), Eski Uygur Türkçesinde 'için, uğruna, … -dan dolayı, nedeniyle; neden' (Wilkens, 2021, s. 818) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de *üçün* 'sebep belirten edat' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 36), ME'de *üçün/üçin* 'için; sebep bildiren söz; hakkında; üstüne, -A karşı' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 857), Kİ'de *üçün* 'için' (Aldemir, 2020, s. 96), TT'de *üçün* 'için' (Toparlı vd., 2000, s. 151), KE'de *uçun* 'için, sebebiyle' (Eminoğlu, 2011, s. 296), RS'de *çün/içün/üçün* 'için' (Güner, 2017, s. 50, 64, 128), CC'de *üçün* 'için' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 528, 698) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 622; Clauson, 1972, s. 38-29; Li, 2004, s. 519-531.

Korkmaz, *için'* < iç+i+n < uç+ı+n; *uç* 'sebep'; +ı+ 'iyelik eki', +n+ 'araç durumu eki' (1961, s. 31-35); Gabain, *üçü-n < *uçu-n; *uç* 'uç', ***uçu-*** 'hedef almak' (1988, s. 97) biçiminde tahlil eder. Hacıeminoğlu, 1996, s. 93; Gülensoy, 2007, s. 424; Ersan, 2022, s. 407.

Yenisey yazıtlarında kırk üç yerde geçmektedir:

*<...> üçü**n** bökmedim* Barık IV (E 8)/1

*yüz er kadaşım uyurın üçü**n** yüz erin elig öküzün tikdi* Elegest I (E 10)/2

*sekiz adaklıg barımıg üçü**n** yılkı tüketi bardım a anta bökmedim e yıta ürüŋümüg e karamıg a azdım a* Begre (E 11)/3

*bėş yėgirmi yaşımda tawgaç kanga bardım a er erdemim üçü**n** alpun altun kümüşüg egri tewe ėlde kişi kazgandım a* Begre (E 11)/9

*kaŋım üçü**n** bilge çigşi kanıŋa tapdım bodunum esizim* Çaa-Höl I (E 13)/4

*bodun ara bulgak üçü**n** elig uyamga adrıltım esni* Çaa-Höl III (E 15)/1

*uyur kadınım <ü>çü**n** öldüm yıta ėçim yurçumka y[ıta]* Çaa-Höl V (E 17)/2

*tört oglanım bar üçü**n** beŋkümün [tikti]* Çaa-Höl VIII (E 20)/1

*tokuz kırk yaşımda ėlim üçü**n*** Çaa-Höl XI (E 23)/1

*<...> er erdem[im yerim <ü>çü**n*** Çaa-Höl XI (E 23)/2

*ınançu külüg çigşi beg er erdemim üçü**n** kara seŋird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yėg erdöküm ol erinç kara seŋirig yırıldım(?) udur(?) çigşi sek[iz] kı[rk yaş]da* Haya-Baji (E 24)/7

*<...>a/e ėliŋiz üçü**n** kazganu öz kuy yıta esiz* Oçurı (E 26)/4

*on ay ėletdi ögüm e kelürti ėlimke erdem üçü**n** men yırıldım* Altın-Köl I (E 28)/1

*er er<d>em <ü>çü**n** inim ėçim uyurın üçü**n** beŋgümün tike bėrti* (E 28)/9

*ėlimde tört tegzindim erdemim üçü**n** ınançu* alp Altın-Köl II (E 29)/2

*er erdem üçü**n** töpöt kanka yalawaç bardım kelmedim* Altın-Köl II (E 29)/7

*erdem üçü**n** tuga bėrmiş e* Uybat I (E 30)/1

*on inisi tokuz oglı bar üçü**n*** Uybat I (E 30)/2

*<...>ın üçün alpın üçü**n** erdemin üçü**n*** Uybat II (E 31)/2

*er erdem üçü**n** e yıta yokladı kulı alp tutsar küç ėçiçim e* Uybat III (E 32)/1

*ėl çor ėliŋe k<...> erdemin üçü**n** yokladı* Uybat III (E 32)/8

*erdemin üçü**n** türk kan balbalı ėl ara tokuz erig oduş? Er oglın ögürüp? ödür? altı erdem begim e* Uybat III (E 32)/10

*r <...> üçü**n** yagıka* Tuba I (E 35)/1

*tañlarım er atım yok <ü>çü**n** yėti aşnukı ėşim taş <u>ru tikti* Hemçik-Çırgakı (E 41)/2

*erdem üçü**n** ınal <ka>ntan üntüm e esiz e e? ökünçüg erdemim başı üçü**n** e <ö>lürdüm* Bay-Bulun I (E 42)/7

*er erdemim <ü>çü**n** sü egir[e] <...> [ç]or adrıltım* Kızıl-Çıraa I (E 43)/3

*kulum alp üçü**n** bir erig ok birle sün<t>üm (?)* Kızıl-Çıraa I (E 43)/4

*egüne (ergene?) totok er erdemi <ü>çü**n** elime tapdım* Telee (E 46)/2

*erdemi bar üçü**n** kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açıg a* Abakan (E 48)/2

*yėrde artuk erdemi bar üçü**n** beŋkü tike bėrtim yėti urı [o]glı <bar> üçü**n** tike bėrtimiz* Abakan (E 48)/9

*üçü**n**? <y>ıta* Abakan (E 48)/11

*altı bag bodunum küçlügin üçü**n** arkkış eldem taşın bunta tikti* Bay-Bulun II (E 49)/4

*kükmiş tot<ok>um üçü**n** esredim?* Tuva B (E 50)/2

*yėti otuz yaşımda ėlim üçü**n** tokuz tat[ar]* Herbis-Baarı (E 59)/4

*ėl eri? üçü**n** üç asıg a tıdıg? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/5

*gr ewledök üçü**n*** El-Bajı (E 68)/6

*<...>ŋe<...>[ka]daşım üçü**n*** El-Bajı (E 68)/16

*teŋr<i> ėlimke er erdemim üçü**n** uygur kanda berü kel[tim]* İyme I (E 73)/7

*saŋun totok ben aŋar <ü>çü**n** <...> beŋü beŋü e tike bėrdim* Demir-Sug (E 92)/2

*öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim erdemim üçü**n*** Şançi III (E 152)/1

*buŋ meŋgü erür yalım kayam kaŋım bar üçü**n** ben yėr <ü>güz baru alkunı kün ay körü yorıyur ben* Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1

2.20. +(X)nç

< +(X)m+ç < +(X)n+ç

Sıra sayı ismi türetir (Tekin, 2003, s. 84; Eraslan, 2012, s. 101; Taş, 2015, s. 69). Clauson, +nti ekinde göçüşme olmasıyla ortaya çıkmış olabileceğini düşünür (1962, s. 150). Hamilton, her iki ekin Toh. *sıra sayı eki* olduğunu belirtir (2020, s. 206). Ercilasun, ekin Tuna Bulgarcasında kullanılan +m, İdil Bulgarcasında kullanılan +ş; iki ekin yığılmasıyla Çuvaşçada kullanılan +mIş sıra sayı ekiyle ilişkilendirir. Ekin etimolojik açıklamasını da *çekirdek ek* teorisine göre *iş* > /ş/ > /ç/ biçiminde gelişen sesin /m/ sesine yaptığı asimilasyon ile +mş > +mç > +nç olarak gösterir (2022, s. 40). DLT'de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66), Kİ'de (Aldemir, 2020, s. 326), TZ'de (Khairullah, 2015, s. 225-226) *sıra sayı eki* olarak kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde iyelik eki ile kaynaşmış +(X)nçI biçimiyle karışık kullanılan ek *orta* sözcüğüne de gelmiştir (Aşcı, 2019, s. 416-425). Kıpçak (Güner, 2020, s. 125-126) ve Çağatay (Argunşah, 2021, s. 126) Türkçesinde de ikili kullanımı vardır. Eski Anadolu

Türkçesinde /ç/ sesinin ötümlüleştiği +(I)ncI biçimiyle görülen ek, sayı sıfatı ve zarf türetirken *kaçıncı* sözcüğüne gelerek soru sıfatı da yapmıştır (Gülsevin, 1997, s. 118). Türkiye Türkçesinde de aynı biçimde kullanılır (Ergin, 2006, s. 168-169). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 145-150; Okta, 2022, s. 175-180.

Yenisey yazıtlarında dört sözcükte tespit edilmiştir.

ėkinç 'ikinci' < ėki+nç; *ėki* 'iki sayısı'

Türk runik harfli metinlerde *ekin/ekinti* 'ikinci' (Şirin, 2016, s. 434), Eski Uygur Türkçesinde *ėkinti/ekinti/ikinti* 'ikinci olarak, ikinci; gelecek, bundan sonraki' (Wilkens, 2021, s. 103, 253, 301-302) biçimleriyle kullanılan sözcüğün +nç ekli biçimi yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. DLT'de *ikinç* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66), ME'de *ikinç/ikinçi* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 444), Kİ'de *ikinci* (Aldemir, 2020, s. 115), TZ'de *ikkinçi* (Khairullah, 2015, s. 226), KE'de *ikinci/ikinç* (Eminoğlu, 2011, s. 212), RS'de *ėkinç* (Güner, 2017, s. 56) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 168; Aydın, 2022, s. 407-408.

Clauson, *ėkkinç* 'ikinci' < ėkki+nç; *ėkki* 'iki sayısı' biçiminde tahlil ettiği sözcüğün aynı anlamdaki *ėkkinti*'den daha yeni olduğunu belirtir (1972, s. 110). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 428; Eraslan, 2012, s. 101; Hamilton, 2020, s. 155; Ersan, 2022, s. 127-128.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kg<...>dg ėki**nç** e?grunça klunç* Kulplu Sedyarski Maşrapası/1

onunç 'onuncu' < on+(u)nç; *on* 'on sayısı'

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 435), Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 509) 'onuncu' anlamıyla kullanılmıştır. DLT'de *onunç* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 66), ME'de *onunç/onunçı/onınçı* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 654), Kİ'de *onınçı* (Aldemir, 2020, s. 326), KE'de *onınç* (Eminoğlu, 2011, s. 259) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 367; Aydın, 2022, s. 409.

Clauson, *onunç* 'onuncu' < on+(u)nç; *on* 'on sayısı' biçiminde tahlil eder (1972, s. 187-188). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 627; Eraslan, 2012, s. 592; Ersan, 2022, s. 252.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*biŋ ay ük<...> onu**nç** ay g<...> r <...>um* Uyuk-Oorzak II (E 109)/1

sekizinç ‘sekizinci’ < sekiz+(i)nç; *sekiz* ‘sekiz sayısı’

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 435), Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 597) ‘sekizinci’ anlamıyla kullanılmıştır. ME’de *sekisinç/sekisinçi* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 710), Kİ’de *seksinçi* (Aldemir, 2020, s. 326), CC’de *sekizinçi* (Argunşah ve Güner, 2024, s. 661) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 494; Aydın, 2022, s. 409.

Clauson, *sekizinç* ‘sekizinci’ < sek(k)iz+(i)nç; *sekiz* ‘sekiz sayısı’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 823-824). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 750; Eraslan, 2012, s. 600; Ersan, 2022, s. 284.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*<...>ş erim bökmedim sekizi**nç** yaş[ta?]<...>[ba]rım bir tü<...>m* Hemçik-Bom II (E 96)/1

yėtinç ‘yedinci’ < yėti+nç; *yėti* ‘yedi sayısı’

Türk runik harfli metinlerde (Şirin, 2016, s. 435), Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021, s. 894) ‘yedinci’ anlamıyla kullanılmıştır. ME *yitinç/yitinçi* (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 928), Kİ’de *yedinçi* (Aldemir, 2020, s. 326), TZ’de *yedinçi* (Khairullah, 2015, s. 226) biçimleri kayıtlıdır. Nadalyayev vd., 1969, s. 259; Aydın, 2022, s. 408.

Clauson, *yėtinç* ‘yedinci’ < yė(t)ti+nç; *yėti* ‘yedi sayısı’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 892). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1107; Eraslan, 2012, s. 623; Ersan, 2022, s. 456.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*s[ü] <...> sitnç (yeti**nç**?) aşıp?* Kara-Yüs I (E 39)/3

2.21. +(X)ŋ

Clauson, ekin söz yapımı görevindeki işlevinin belirsiz olduğunu söyler ve ayrıca *iyelik eki* olarak kullanıldığını da ekler (1962, s. 149). Gabain’e göre +lXg biçimbirimiyle aynı görevdedir (1988, s. 47). Erdal’a göre ise kökteki sözcüğün anlamıyla ilgili isim ve sıfat türetir (1991, s. 160-162). Eklendiği tabanın anlamına ‘aşırılık’ katar (Topçu, 2024, s. 44-

45). Türkçenin tarihsel gelişiminde +(X)n biçimbirimiyle nöbetleştiği de görülür (Aşcı, 2019, s. 427). Ercilasun da *n ~ ŋ* biçiminde nöbetleşerek kullanıldığını ve Türkçenin tarihî/yaşayan lehçelerinde birçok birleşik ekin yapısında da bulunduğunu örneklerle göstererek asıl görevinin pekiştirme olduğunu düşünür ve *çekirdek ek*ler kategorisine dâhil eder (2022, s. 61-76).

Harezm Türkçesinde eklendiği kökün anlamını değiştirmemiştir (Aşcı, 2019, s. 427-429). Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek değildir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan ek, +(X)n biçimiyle 'ilgili olma, akrabalık bildirme' anlamında birkaç sözcükte kökle kaynaşmış olarak yaşamaktadır (Korkmaz, 2009, s. 60-61). Anadolu ağızlarında +(X)ŋ biçimi de kullanılmaktadır (Güzel, 2019, s. 166-168).

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

kaŋ 'baba' < *ka+ŋ; **ka* 'aile'< *jia 'Çin. ev; aile, akraba' bk. ***kaŋıç, kaŋsız***

Türk runik harfli metinlerde 'baba' (Şirin, 2016, s. 352-353), Eski Uygur Türkçesinde 'baba; ilahi baba; bir (Tantrist) tanrının erkek görünüşü' (Wilkens, 2021, s. 330) anlamlarıyla kullanılmıştır.

Yenisey yazıtlarında on beş yerde geçmektedir:

*köni tirig üç yaşımda ka**ŋ**sız boldum* Barık II (E 6)/1

*<...> ka**ŋ**sız [kaldım]* Barık IV (E 8)/3

*uruŋu külüg tok bögü terken e ka**ŋ**ım beg erdem üçün birle bardım* Elegest I (E 10)/6

*ka**ŋ**ım üçün bilge çigşi kanıŋa tapdım bodunum esizim* Çaa-Höl I (E 13)/4

*teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e tört yaşımda ka**ŋ**sı[z bolup] <...>* Çaa-Höl IV (E 16)/3

*altı yaşımta ka**ŋ**sıradım bilinmedim ėçiçim e yıta adr<ın>dım bçAçg A ėçiçim e ka**ŋ**sız erdem erti* Uybat III (E 32)/16

*bėş yaşımta ka**ŋ**sız kalıp tokuz yėgirmi yaşımga ögsüz* Köjeelig-Hovu (E 45)/2

*yėti urı ogluŋuzka bökmedök ka**ŋ**ıçım alp <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta* Abakan (E 48)/6

*er atım külüg yegen ka**ŋ**ım bodun begiŋe ög[e]? <...>* Herbis-Baarı (E 59)/3

*<...> yük çuk? <u>ruŋu yüz ayıg? (ayag?) ka**ŋ**ım esizim e* Kanmııldıg-Hovu (E 62)

*buŋ a adrıldıŋız açıg a kırk erig ka**ŋ**sız kıl[dıŋız]* Uybat VI (E 98)/2

mugruŋ et özüm kazgantım a <a>nt<a> kaŋım ün? <esi>zim kazga<ntı>m özin alıp kont<ur>madım Bayan-Kol (E 100)/3

er erdem[im] unamaz oglumdmn (ogadmadım?) ėlig kaŋ erdem? [bök]medim erinç Uyuk-Oorzak II (E 109)/4

buŋ meŋgü erür yalım kayam kaŋım bar üçün ben yėr <ü>güz baru alkunı kün ay körü yorıyur ben Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1

2.22. +rX

Yer zarfı türetir (Tekin, 2003, s. 84). Clauson, aslen *çekim eki* olabileceğini düşünür (1962, s. 145). Gabain, bu ekleri *yön eki* olarak gösterecek örneklerin yetersiz olduğunu belirterek Moğ. lehçelerindeki *yön eki* +rU ve *bulunma durumu eki* +rA örnekleriyle uzak bir akraba dilden alınmış olabileceğini gösterir. Ekin sonundaki ünlünün *zarf-fiil eki* olma ihtimalini de taşra < *taş+ı-r-a; *taşır-* 'taşırmak' etimoloji denemesi üzerinden değerlendirir (1988, s. 65). Eraslan, çekim eklerinde *yön gösterme durumu* alt başlığında verdiği ekin bazı sözcüklerde kalıplaşarak yapım eki özelliği gösterdiğini de ekler (2012, s. 157-158). Banguoğlu, *erişme durumu eki*nin kaynaşmasıyla zarf ve edat yaptığını söyler (1986, s. 197). Hamilton, 'yönelme' anlamı veren ekin düz ünlülü +rA biçimini *ıra-* 'uzaklaşmak, +A doğru çekip gitmek' fiiliyle ve yuvarlak ünlülü +rU biçimini de +GarU ekiyle ilişkilendirir (2020, s. 207). Kİ'de "Yer Zarfları" bölümünde *soŋra ve ilgerü* sözcüklerin sonundaki +(A)r(X)+ biçiminin 'içindelik' bildiren +DA ile görevdeş olduğu açıklanır (Aldemir, 2020, s. 319).

Harezm (Yüksekkaya, 2016, s. 188; Karagözlü, 2018, s. 196; Aşcı, 2019, s. 434-437) ve Kıpçak (Karamanlıoğlu, 1994, s. 32; Argunşah, 2016, s. 326; Şenyüz, 2017, s. 150-151, 153-154) Türkçesinde yer ve zaman zarfı türetir. Çağatay Türkçesinde kalıplaşarak isim türetir (Argunşah, 2021, s. 126). Eski Anadolu Türkçesinde yer-yön, zaman zarfı (Gülsevin, 1997, s. 119) ve bağlama görevli edat türetir (Yıldız, 2021, s. 92). Türkiye Türkçesinde kökle kaynaşan ek, zarf türetir (Korkmaz, 2009, s. 458).

Yenisey yazıtlarında üç sözcükte tespit edilmiştir.

berü 'beri, geri' < *be+rü; **be*

Türk runik harfli metinlerde 'beri yan' (Şirin, 2016, s. 329-330), Eski Uygur Türkçesinde '... -dan bu yana, ... -dan itibaren, beri; (şimdiye) kadar, (bu) tarafa; … bakış açısıyla; buraya …, beriye …' (Wilkens, 2021, s. 160) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de

berü ‘beri, konuşana doğru’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 583), ME’de *berü* ‘yönünde, -A doğru’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 280), TZ’de *beri* ‘buraya’ (Khairullah, 2015, s. 200), DM’de *beri* ‘şuraya, buraya’ (Toparlı, 2003, s. 5), KE’de *birü* ‘bu yana, buraya, beriye’ (Eminoğlu, 2011, s. 177), CC’de *bėri* ‘bu yana, bu tarafa, beri’ (Argunşah ve Güner, 2024, s. 566) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 96; Li, 2004, s. 146-153; Gülensoy, 2007, s. 133; Ersan, 2022, s. 92-93.

Clauson, sözcüğün *berü/bėrü* ‘(zaman ve mekân için) bu yana’ biçiminde ilk hecedeki ünlünün açıklık/kapalılık durumunun belirsiz olduğunu belirttikten sonra **ber/bėr* farazî köküne +rü yön gösterme ekinin gelmesiyle oluşabileceğini düşünür ancak etimolojisiyle ilgili kesin bilgi vermez (1972, s. 355-356). Tekin de **be* farazî köküne +rü yön gösterme ekinin gelmesiyle oluşabileceğini düşünür ancak kökün anlamıyla ilgili bilgi vermez (2003, s. 140). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 83-84.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*teŋr<i> ėlimke er erdemim üçün uygur kanda be**rü** kel[tim]* İyme I (E 73)/7

içre ‘içinde, hakkında’ < iç+re; *iç* ‘iç’ bk. ***içreki/içregi***

Türk runik harfli metinlerde ‘gizli, devlet, savaş vs. sırrı içeren bilgi; siyasal merkez, yönetim merkezi’ (Şirin, 2016, s. 412), Eski Uygur Türkçesinde ‘içeri, içeride, içinde; iç, dâhili’ (Wilkens, 2021, s. 294) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT’de ‘içeri, içeride, içeriye’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 661), RS’de ‘içeride’ (Güner, 2017, s. 64) anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 202; Li, 2004, s. 234-237.

Clauson, *içre* ‘içeride, içeriye; içeri doğru’ < iç+re; *iç* ‘iç’ biçiminde tahlil eder (1972, s. 30). Ayruca bk. Erdal, 1991, s. 179; Hacıeminoğlu, 1996, s. 87; Gülensoy, 2007, s. 425; Ersan, 2022, s. 142-144.

Yenisey yazıtlarında üç yerde geçmektedir:

*küç kıyagan (kıygan?) iç**re**ki* Ottuk-Daş I (E)/4

*tör apa iç**re**ki ben bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a adrıldım a esizim e kün e ay a azdım a* Begre (E 11)/2

*kara kan iç**re**gi ben ezgene* Tuba III (E 37)/1

üzre ‘üstte’ < üz+re; *üz* ‘üst taraf’ bk. ***üze***

Sözcüğün +rA ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ve DLT’de tespit edilmemiştir. Kİ’de *üzre* ‘üzerine (daha çok Türkmencede)’ (Aldemir, 2020, s. 104), TT’de *üzere* ‘üst’ (Toparlı vd., 2000, s. 37), KE’de *üzre* ‘üzere, üzerine, üstüne’ (Eminoğlu, 2011, s. 301) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Li, 2004, s. 537-540.

Clauson, *üzere* maddesinde *üze*’ye yönlendirir (1972, s. 290). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 1008; Ersan, 2022, s. 410-412.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*kbpa üz**re**kine?* Ust-Kulog II (E 135)/1

2.23. +rAk
< *ara*+*ok*

Pekiştirme ekidir (Eraslan, 2012, s. 101). Gabain, *edat benzeri ek*ler başlığında inceleyerek ‘karşılaştırma ve üstünlük derecesi’ belirttiğini söyler (1988, s. 105). Erdal da *pekiştirme* başlığı altında değerlendirdiği ekin tam olarak yeni sözcük türetmediği için sözlüklerde madde başı olarak verilmeyip anlamının kökten çıkarılabildiğini belirtir (1991, s. 62-65). On beşinci yüzyıldan sonra üretkenliğini yitirmiştir (Clauson, 1962, s. 147). Arıkoğlu, *ara* edatı ve *ok* pekiştirecinin birleşmesiyle açıklar (2004, s. 189-190). Deny (2012, s. 298) ve Hamilton (2020, s. 207), *enklitik* olarak kullanılan *ırak* sözcüğünün dil bilgiselleşmesiyle oluşabileceğini düşünür. Eckmann, Türkçede baştaki /r/ ünsüzü sebebiyle ünlü türemesi olabileceği için bu görüşe katılmamaktadır (1953, s. 49-52). Kİ’de (Aldemir, 2020, s. 292) ve TZ’de (Khairullah, 2015, s. 205) *üstünlük derecesi eki* olarak kayıtlıdır.

Harezm Türkçesinde ‘çokluk, yakınlık, benzerlik’ gibi karşılaştırma ilgisi kurarak üstünlük sıfatı; zaman, yer, durum zarfı türetir (Aşcı, 2019, s. 438-461). Kıpçak Türkçesinde sıfatlarda ‘karşılaştırma ve üstünlük’ gösterir (Argunşah, 2016, s. 326; Şenyüz, 2017, s. 151-153) ve ekin sonundaki /k/ ünsüzünün sızıcılaştığı +rAh biçimi de vardır (Güner, 2020, s. 126-127). Çağatay Türkçesinde sıfatlara gelerek ‘üstünlük, karşılaştırma, pekiştirme’ görevli sözcük türetir (Argunşah, 2021, s. 126). Eski Anadolu Türkçesinde ‘karşılaştırma’ anlamıyla sıfat ve zarf türetir (Gülsevin, 1997, s. 119) ve bazen ünsüzle biten kelimelere gelmeden önce ünlü türeyerek +IrAk biçimini alır (Yıldız, 2021, s. 92). Hatta ünlüyle biten

sözcüklerden sonra araya /y/ sesi girerek +yIrAk biçiminde kullanıldığı da görülür. Sondaki /k/ ünsüzünün /h/ ve /ğ/ değişimi geçirdiği örnekler de vardır (Ergin, 2006, s. 172). Türkiye Türkçesinde karşılaştırma görevinin aşınmasıyla 'oldukça' anlamında sözcükler türeten ek, birkaç renk ve tat sıfatında yaşamaktadır (Banguoğlu, 1986, s. 198; Korkmaz, 2009, s. 61). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 151-154; Okta, 2022, s. 238-242.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

begrek 'soylu, kudretli bey' < beg+rek; *beg* 'bey'

Sözcüğün +rAk ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde 'askerî yetkileri *beg*den daha üstün olan bey' (Şirin, 2016, s. 362), Eski Uygur Türkçesinde 'en yüksek bey, büyük hükümdar; soylu, kibar' (Wilkens, 2021, s. 155) anlamlarıyla kullanılmıştır. DLT'de tespit edilmemiştir.

Clauson, *begrek* 'beyden üstün, beylerbeyi' < beg+rek; *beg* 'bey' biçiminde tahlil ettiği sözcüğün sonundaki ekin karşılaştırma bildirdiğini belirtir (1972, s. 328). Ayrıca bk. Eraslan, 2012, s. 557; Şirin, 2016, s. 161; Aydın, 2019, s. 57-58; Hamilton, 2020, s. 150.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*beg**rek**im e esizim e adrıldım* Barık I (E 5)/3
*er <b>uŋun? kazgandıŋız bökmed[iŋi]z beg**rek**im beg* Uybat VI (E 98)/1

bodrak 'kahverengi' < bozrak < boz+rak; *boz* 'beyazla kızıl kahverengi arası'

Şirin, sözcük için madde başı yapmış ancak anlam vermemiştir (2016, s. 262). Türk runik harfli metinlerde *boz* 'boz' (Şirin, 2016, s. 265-266); Eski Uygur Türkçesinde *boz* 'boz, gri, kır; gri yün' ve *bozak* 'gri, kül rengi' (Wilkens, 2021, s. 190, 191) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *boz* 'Bu, en fasih biçim değildir. Bu, beyaz ile kula arasındaki her hayvan için söylenir' açıklaması kayıtlı olan sözcüğün +rAk *karşılaştırma ek*li biçimi tespit edilmemiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 398). ME'de *boz* 'gri, açık toprak rengi' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 316), İML'de *boz* 'boz, gri' (Karagözlü, 2018, s. 139), Kİ'de *boz* 'boz, kır, gri' (Aldemir, 2020, s. 139), TZ'de *boz* 'boz, gri, beyaz' (Khairullah, 2015, s. 62), DM'de *boz* 'kır at' (Toparlı, 2003, s. 20), TT'de *bız* 'boz, kır' (Toparlı vd., 2000, s. 16), RS' de *boz* 'boz renkli at' (Güner, 2017, s. 43), CC'de *bozak* 'boz, gri' (Argunşah ve Güner, 2024,

s. 444) biçimleri kayıtlıdır. Tarama Sözlüğü'nde *bozarak/bozırak* 'bozca, bozumsu' biçimi tespit edilmiştir (Dilçin, 1983, s. 38).

Nadalyayev vd. *bodrak* maddesinde yönlendirme yapar ve Yenisey yazıtlarında geçen kullanımı *budrak* 'dağınık; serbest' biçiminde okuyarak anlamlandırır (1969, s. 107, 120). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 165-166; Aydın, 2022, s. 157-158; Mantıoğlu, 2025b, s. 263.

Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir:

*buŋ bod**rak** yunt esizim e* Köjeelig-Hovu (E 45)/8
*üç yüz bod**rak** yuntumka bökmedim* Tuva G (E 55)/1

2.24. +sXk
< +sX-k

Organ ismi ve sıfat türetir (Erdal, 1991, s. 157-158). Ekin ünlülerine göre biçimlerini ayrı başlıklar altında inceleyen araştırmacılar olmakla birlikte *bagırsak ~ bagırsuk* gibi ikili kullanımları olan ve aralarında anlam farkı olmayan sözcükler, ekteki ses değişimini diyalekt farklılığı olarak düşündürmektedir (Doğan, 2021, s. 12-13). Gabain, ekin +sUk biçimiyle ilgili isimden fiil türeten +sU- ve fiilden isim türeten -k ekinin birleşmesi olasılığını verip +sUş eki ile de karşılaştırılması gerektiğini söylerken +sAk biçimini de 'arzulama' bildiren isimden fiil türeten +sA- ve fiilden isim türeten -k ekinin birleşmesi şeklinde açıklar (1988, s. 45, 48). Clauson, ekin +sAk biçiminin istek kipindeki fiile eklenmiş -k ile oluştuğunu, muhtemelen on birinci yüzyıla kadar üretken olduğunu ve Moğ.dan alındığını düşünür (1962, s. 147). Korkmaz, ekteki birleşmeyi Gabain ile aynı biçimde açıklar ancak ekin sonundaki /k/ sesinin *ok* pekiştireci olabileceğini de söyler (2009, s. 61, 63 dipnot 53). Karaağaç (2013, s. 274) ve Okta (2022, s. 249-254), düz ve yuvarlak ünlülü bütün biçimlerini tek başlık altında değerlendirir. Banguoğlu, ayrı başlıklar altında incelediği eklerin her ikisinde de *bagırsak ~ bagırsuk* örneklerini verir ve bu ekler arasında *karıştırma* olduğunu belirtir (1986, s. 198-201). Karamanlıoğlu da TZ'den aktardığı *taŋsık ~ taŋlıg* 'hayret verici şey' sözcüklerindeki anlam denkliğinden hareketle eklerin görevdeş olabileceğini düşündürür (1994, s. 33).

Harezm Türkçesinde sıfat; bitki, organ ismi (Aşcı, 2019, s. 466-469, 480-482); Kıpçak Türkçesinde organ ismi, sıfat (Güner, 2020, s. 127-128) türetir. Çağatay Türkçesinde

organ, nesne ismi; sıfat türetir; olumsuzluk belirtir ve sözcüğün anlamını pekiştirir (Argunşah, 2021, s. 127). Eski Anadolu Türkçesinde bitki, organ ismi; soyut isim türeten (Genç, 2005, s. 142-145) ekin +suh biçimi de vardır (Karaoğlu, 2022, s. 558-560). Türkiye Türkçesinde araç-gereç, hayvan ismi; sıfat türetir (Okta, 2022, s. 249-254).

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

taŋsuk 'nadide, değerli, hayret verici' < taŋ+suk; *taŋ* 'şaşılacak şey, mucize'

Türk runik harfli metinlerde *taŋ* 'şaşılacak şey, mucize' tabanından türemiş tek sözcük olan *taŋsuk* 'nadide, değerli, hayret verici', yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde tespit edilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde *taŋsok/taŋsuk* 'acayip, olağanüstü' (Wilkens, 2021, s. 673) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT'de *taŋsuk* 'şaşırtıcı ve hoş gelen herhangi bir şey' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 504); ME'de *taŋ* 'yeni, şaşılacak, hayret edilecek' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 766), *daŋsuk* 'tuhaf, acayip' (Yüce, 1988, s. 113), *taŋsuk* 'yeni ve acayip' (Yüce, 1988, s. 183); Kİ'de *dan* 'şaşkınlık, hayret' (Aldemir, 2020, s. 455), *taŋ* 'şaşırma, hayret' (Aldemir, 2020, s. 183); TZ'de *tansık/tanlı* 'acayip, şaşılacak şey' (Khairullah, 2015, s. 142, 175); CC'de *taŋsık* 'harika, nadir' (Argunşah ve Güner, 2024, s. 674) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 533.

Clauson, *taŋsuk* '(genellikle somut nesneler için) harika, muhteşem, değerli, nadir' < taŋ+suk; *taŋ* 'şaşırtıcı, sürpriz' biçiminde tahlil eder (1972, s. 525-526). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 157; Hacıeminoğlu, 1996, s. 15; Eraslan, 2012, s. 102.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

<...>*adag taŋ**suk** törömiş* El-Bajı (E 68)/9

2.25. +sXz
< +sX-z

Eklendiği isme 'sahip olmama' anlamı katarak yokluk sıfatı türetir (Clauson, 1962, s. 150; Tekin, 2003, s. 84-85; Eraslan, 2012, s. 102; Taş, 2015, s.75-81). Bang Kaup, *sı-* 'kırmak' fiili ve fiilden isim türeten -z ekinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünür (1980, s. 57). Gabain, yokluk bildiren +sXr biçimiyle karşılaştırılması gerektiğini belirtir (1988, s. 48). Hacıeminoğlu, Gabain'den hareketle ekin isimden fiil türeten +sI- ve fiilden isim türeten -z ekinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünür (1996, s. 15). Erdal, çoğu zaman edat veya bağlaç

görevli olan eki çekim eki kategorisinde de düşünmekle birlikte zarf ve isim türeten ek olarak değerlendirir (1991, s. 131-139). Ayrıca +sXrA- biçimbirimiyle de ilişkilendirir. Banguoğlu yapım eki olarak incelediği ekin *giderme/kimsiz durumu eki* özelliği taşıdığını ve +lI biçimbiriminin zıt anlamlısı olduğunu söyler (1986, s. 201-203). Gencan da +lI biçimbirimi ve *ile* edatının karşıtı olarak düşünür (1979, s. 199). Kİ'de "İsimlere gelen ve eklendiği ismin taşıdığı anlamın o isimde mevcut olmadığını gösteren söz." açıklaması (Aldemir, 2020, s. 188); TZ'de bu ekle birlikte *yok, ne, +mAz ve +mAy* olmak üzere beş unsurun *olumsuzluk* yaptığı kayıtlıdır (Khairullah, 2015, s. 214).

Harezm Türkçesinde olumsuz sıfat, zarf türetir ancak bazı sözcüklerin olumlu karşılıkları yoktur (Aşcı, 2019, s. 483-520). Kıpçak Türkçesinde yokluk sıfatı türetir (Karamanlıoğlu, 1994, s. 33; Şenyüz, 2017, s. 159-163); *öksüs* 'öksüz' örneğinde ekin sonundaki ünsüzün /s/ örneği de vardır (Güner, 2020, s. 128-129). Çağatay Türkçesinde 'yokluk' bildiren sıfat türeten ek, +n *araç durumu eki* alarak zarf da türetir (Argunşah, 2021, s. 127). Eski Anadolu Türkçesinde sıfat, zarf, isim türeten ekin ünlüsü genelde yuvarlaktır (Gülsevin, 1997, s. 119) ancak az da olsa düz biçimlerine rastlanır (Okta, 2022, s. 258). Türkiye Türkçesinde de 'yokluk' bildiren ek, Türkçeleştirme çalışmalarında Ar. kökenli gayr+, bila+, la+ ve Far. kökenli bî+, na+ *yokluk/olumsuzluk* ön ekli sözcüklere karşılık türetmek için de kullanılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 64-65). Ekin *uykulu/uykusuz* gibi örneklerde iki biçimbirimin de sözcüğe kattığı anlam aynıdır (Eker, 2006, s. 354 dipnot 1). Ayrıca bk. Keskin, 2020, s. 156-158.

Yenisey yazıtlarında dört sözcükte tespit edilmiştir.

antsız 'antsız, andı olmayan' < ant+sız; *ant* 'yemin'

Sözcüğün +sIz ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ve DLT'de tespit edilmemiştir.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*antlıg adaşım a ant**sız**da edgü ėşim e adrıldım* a Begre (E 11)/8

buŋsuz/buŋusuz 'tasasız, sıkıntısı olmayan' < buŋ+suz; *buŋ* 'bela, sıkıntı'

Türk runik harfli metinlerde 'sıkıntısız; çok sayıda, çok miktarda' anlamlarıyla kullanılan sözcüğün *bol-* ve *kıl-* yardımcı fiilleriyle de birleşik fiil oluşturmuştur (Şirin,

2016, s. 725). Eski Uygur Türkçesinde *bunga/bungal* ‘zayıf akıllı, bunamış’ (Wilkens, 2021, s. 200) biçimleriyle kullanılmıştır. DLT’de *muŋ* ‘bela, sıkıntı’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 765), *muŋlug* ‘mihnet çekmiş, sıkıtılı’ ve *kara muŋ* ‘kara bela’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 504, 765) olmakla birlikte +sIz ekli biçimi geçmemektedir ancak KB’de çokça beyitte *muŋsuz* ‘sıkıntısız’ (Arat, 1979, s. 320) biçimi kullanılmıştır. ME’de *muŋsız/muŋsuz* ‘sıkıntısız, ihtiyaçsız, zengin’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 615); Kİ’de *muŋ* ‘ihtiyaç, gerekli olan ve (olmaması hâlinde zarara uğranan) çok gerekli ihtiyaç’, *muŋlu* ‘muhtaç kimse, ihtiyaç sahibi’ (Aldemir, 2020, s. 264); KE’de *muŋsuz* ‘sıkıntısız, ihtiyaçsız’ (Eminoğlu, 2011, s. 245) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 124-125; Aydın, 2022, s. 413.

Clauson, *buŋsız* ‘umursamadan, kedersiz, endişesiz’ < buŋ+sız; *buŋ* ‘keder, dert, melankoli’ biçiminde tahlil ettiği sözcüğün Yenisey yazıtlarındaki kullanımına ‘mec. sayısız’ anlamını verir (1972, s. 351). Ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 131; Tekin, 2003, s. 85; Ersan, 2022, s. 105-106.

Yenisey yazıtlarında iki yerde *buŋsuz,* iki yerde *buŋusuz* biçiminde geçmektedir:

*yėrdeki tamkalıg yılkı buŋ**s[uz** erti]* Oçurı (E 26)/6
*<...> k bakırı buŋ**suz** erti kara saçın teg* Oçurı (E 26)/7
*buŋu**suz** erde ben erdim* Barık II (E 6)/3
*buŋu**suz** ulgatım buŋ bo ermiş* Barık III (E 7)/2

kaŋsız ‘babasız’ < kaŋ+sız < *ka+ŋ+sız; *kaŋ* ‘baba’, **ka* ‘aile’< *jia ‘Çin. ev; aile, akraba’ bk. ***kaŋ***

Sözcüğün *bol-* ve *kıl-* yardımcı fiilleriyle birlikte ‘(ölüm nedeniyle) babasız kalmak, babasız bırakmak’ anlamlarındaki birleşik fiilleri ve *kaŋsıra-* ‘(ölüm nedeniyle) babasız kalmak, babayı kaybetmek’ anlamındaki fiil biçimi, Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında geçmektedir (Şirin, 2016, s. 520-522). Eski Uygur Türkçesinde ‘babasız, yetim’ anlamıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 331). Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 420; Clauson, 1972, s. 640.

Yenisey yazıtlarında altı yerde geçmektedir:

*köni tirig üç yaşımda kaŋ**sız** boldum* Barık II (E 6)/1
*<...> kaŋ**sız** [kaldım]* Barık IV (E 8)/3

*teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e tört yaşımda kaŋ**sı[z** bolup]* <...> Çaa-Höl IV (E 16)/3

*altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim ėçiçim e yıta adr<ın>dım bçAçg A ėçiçim e kaŋ**sız** erdem erti* Uybat III (E 32)/16

*bėş yaşımta kaŋ**sız** kalıp tokuz yėgirmi yaşımga ögsüz* Köjeelig-Hovu (E 45)/2

*buŋ a adrıldıŋız açıg a kırk erig kaŋ**sız** kıl[dıŋız]* Uybat VI (E 98)/2

ögsüz 'annesiz' < ög+süz; *ög* 'anne'

Şirin, Köl Tėgin yazıtının kuzey yüzünün 8-9. satırında da geçen sözcük için 'orta yaşa erişmemiş (at)' anlamını verirken Yenisey yazıtlarında geçen ifadeyi birleşik fiil olarak ayrı madde başı yapar ve *ögsüz bol-* 'annesiz kalmak, anneyi (ölüm nedeniyle) kaybetmek' anlamını verir (2016, s. 262). Aydın, Orhon yazıtlarındaki sözcüğe 'öksüz'; Yenisey yazıtlarındaki birleşik fiile ise 'öksüz, annesiz kalmak' karşılığını verir (2017, s. 67; 2019, s. 151). Eski Uygur Türkçesinde 'annesiz; annesiz kişi, öksüz' (Wilkens, 2021, s. 528) anlamıyla kullanılmıştır. DLT'de *ögsüz* 'yetim; şaşkın; akıl ve fetanet anlamındaki ög kelimesinden alınmıştır.' etimolojik açıklaması (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 47); ME'de *öksüz* 'büluğa ermeden babasını kaybetmiş çocuk' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 665-666), TZ'de *öksüz* 'öksüz' (Khairullah, 2015, s. 196), TT'de *öksüs* 'öksüz' (Toparlı vd., 2000, s. 46), KE'de *ögsüz* 'annesiz, yetim' (Eminoğlu, 2011, s. 262) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 381.

Clauson, *ögsüz* 'annesiz, yetim; çaresiz, yoksul' < ög+süz; *ög* 'anne' biçiminde tahlil eder (1972, s. 116-117). Ayrıca bk. Gabain, 1988, s. 45; Erdal, 1991, s. 198; Tekin, 2003, s. 85; Gülensoy, 2007, s. 657; Eraslan, 2012, s. 595; Ersan, 2022, s. 262-263.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

*bėş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yėgirmi yaşımga ög**süz*** Köjeelig-Hovu (E 45)/2

2.26. +şIn
< +çIl/n < +çI+l/n

'Benzerlik' bildiren ek, renk sözcüklerine gelerek *gibi* anlamı katar (Eraslan, 2012, s. 95; Hacıeminoğlu, 1996, s. 19). Clauson, +çIn/+çIl biçimbirimlerinin ikincil biçimi (1962, s. 179); Banguoğlu, okşama sıfatı türeten +(X)ş biçiminin uzatılmışı (1986, 182) olabileceğini düşünür. Erdal da benzer biçimde açıklar ancak Moğ. +(I)zIn ekinden

etkilenme olabileceğini de söyler (1991, s. 102-103). Ercilasun, 'meslek, uğraşma ve seyrek örnekte görülen sevgi' anlamları katan +çI ekinin +l pekiştirme ekiyle genişletilmiş biçimi olduğunu düşünür (2022, s. 40).

Harezm Türkçesinde hayvan ismi türetir (Aşcı, 2019, s. 112). Kıpçak Türkçesinde hayvan ismi türeten ek, renk isminden sıfat da türetir (Güner, 2020, s. 113, 130). Çağatay Türkçesinde renk isminden 'benzerlik' bildiren sıfat türetir (Argunşah, 2021, s. 123). Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün kökündeki renge 'yakın' anlamında renk ismi türeten ekin +Cıl ve +cır biçimleri de vardır (Karaoğlu, 2022, s. 375-376, 561-562). Türkiye Türkçesinde 'düşkünlük, alışkanlık, bağımlılık, benzerlik' anlamı katarak bitki, hayvan, renk ismi; sıfat türetir. Türkçeleştirme çalışmalarında Fra. kökenli +vor 'kemiren', +fil 'seven', +sit 'öldüren' anlamları veren eklerle dilimize girmiş sözcüklere karşılık türetmek için de kullanılan (Banguoğlu, 1986, s. 165-166; Korkmaz, 2009, s. 44-45, 66) ekin +CIl, +cım, +CIn, +sIl biçimleri de vardır (Okta, 2022, s. 117-123, 254-255).

Yenisey yazıtlarında bir sözcükte tespit edilmiştir.

kögşin 'kişi adı; kırçıl/gökşin; mec. ak sakallı/tecrübeli veya gökyüzü gibi metaforuyla (çok) bilgili, tecrübeli' < kök+şin; *kök* 'mavi, kır, boz renk adı'

Sözcüğün +şIn ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *kök* ve buradan türemiş çokça sözcük olmakla birlikte *kögşin* biçimi tespit edilmemiştir. DLT'de *kökşin* 'gök renginde; yeşil' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 735), KB'de *kökçin* 'göğümsü, kır'[38] (Arat, 1979, s. 275) biçimi kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 313.

Clauson, *kökçin* 'mavimsi, gri' < kök+çin; *kök* 'mavi, gri' biçiminde tahlil ettiği sözcüğün alternatif biçiminin *kökşin* olduğunu belirtir (1972, s. 710). Gülensoy, *gökçin* 'mavimsi, mavimtrak, gri' < kökçin < kök+çin biçiminde tahlil ettiği sözcüğün sonundaki ekin Moğ. dengi +gçin biçimini de verir (2007, s. 378). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 14; Ersan, 2022, s. 215-216.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

[38] Taş, sözcüğün *kökçin sakal* 'orta yaşlı, sakalına kır düşmüş (kişi)' kullanımından hareketle 'yaşlanmış, ak saçlı (ihtiyar)' anlamlandırmasının daha uygun olduğunu belirtir (2015, s. 33).

*tugdı turñaŋ artzun kuşladaçı bilge totok yok artzun alp kög**şin**? oloru kaltı* Abakan (E 48)/5

2.27. +(X)Z

'İkilik' bildirir (Gabain, 1988, s. 46). Eski *küçültme, ikileme veya çokluk* ekidir. Organ isminde, birinci ve ikinci çokluk zamirinde de görülür (Eraslan, 2012, s. 103; Hamilton, 2020, s. 208). Korkmaz, 'birlikte olma, birlikte doğma, birbiriyle ilgili olma' anlamlarıyla sayı ismi, 'ikilik' belirtmesiyle organ ismi türeten eki çok eski bir *çokluk eki*nden kalıplaşmış yapım eki olarak değerlendirir, ayrıca Moğ. *ikilik eki* +rA ile karşılaştırır (1988, s. 49; 2009, s. 66). Hazar, ekin Türkçenin dönemlerinde denklikleri olan /l/, /ş/, /r/, /s/, /z/ sesli biçimlerini tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örneklerle gösterdikten sonra organ, organlarla ilişkili eşya ismi; organlarla ilişkili insan ilişkisi belirten sözcük; yer ismiyle, hayvanla, bitkiyle ilgili sözcük türetme görevlerini sınıflandırarak sıralar (2003). Ercilasun, *çekirdek ek*lere dâhil eder ve Kâşgarlı'nın DLT'de -ŋ(Xz)(lAr) yapısında yer alan /z/ sesinin verdiği 'yüceltme, hoş tutma' anlamından hareketle pekiştirme/nezaket anlamlarıyla Eski Türkçeden beri kullanıldığını da belirtir (2022, s. 84-86).

Harezm Türkçesinde zamir, hayvan ismi, coğrafî isim, sıfat, kalıcı isim türetir (Aşcı, 2019, s. 533-539). Kıpçak Türkçesinde organ ismi türetir (Şenyüz, 2017, s. 166-167). Çağatay Türkçesinde ikili organ ismi türetir (Argunşah, 2021, s. 127). Eski Anadolu Türkçesinde topluluk, ikili organ ismi; zarf türetir (Genç, 2005, s. 156-157). Türkiye Türkçesinde topluluk sayı ismi yapar (Ergin, 2006, s. 170). Ayrıca bk. Okta, 2022, s. 190-195.

Yenisey yazıtlarında iki sözcükte tespit edilmiştir.

ėkiz 'ikiz' < ėki+z; *ėki* 'iki sayısı'

Sözcüğün +Z ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde tespit edilmemiştir. DLT'de *ikkiz* 'ikiz' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 73), ME'de *ekiz* 'ikiz, ikisi bir arada doğanlar' (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 367), TZ'de *ikkiz* 'ikiz' (Khairullah, 2015, s. 88) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 207.

Clauson, **ėkkiz* ‘ikiz; çift’ < ėkki+z; *ėkki* ‘iki’ biçiminde tahlil ettiği sözcüğü Erken Moğ. dengi *ikire* ile karşılaştırır (1972, s. 119). Ayrıca bk. Gülensoy, 2007, s. 429; Ersan, 2022, s.127-128.

Yenisey yazıtlarında bir yerde geçmektedir:

erdeml[ig] bulsar bodun ėsirkeyü ermedi ėrinçim ėkizim e Altın-Köl II (E 29)/3

yalŋus/yalŋuz ‘yalnız’ < yalıŋ+(u)z < *yal-(ı)ŋ+(u)z; *yalıŋ* ‘çıplak’, **yal-* ‘soymak’ bk. ***yalıŋ***

Sözcüğün +(X)Z ekli biçimi Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey yazıtlarında iki yerde geçmektedir. Türk runik harfli metinlerde ‘yalnız, tek başına; tek biricik’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Şirin, 2016, s. 347). Eski Uygur Türkçesinde *yalŋusun* ‘yalnız’ biçiminde /s/li kullanılan sözcüğün diğer kullanımı /z/lidir ve ‘tek başına, tek, sırf, ancak, sadece; yalnız; yalnız kişi’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 858). DLT’de *yalŋus* ‘yalnız, tek başına’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 505), ME’de *yalguz/yalŋuz/yaŋluz* ‘tek, yalnız; eşsiz’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 882-883, 888-889), İML’de *yalŋuz* ‘yalnız’ (Karagözlü, 2018, s. 119), Kİ’de *yalaŋuz* ‘tek kişi, fert’ (Aldemir, 2020, s. 282), TZ’de *yalıŋız/yalgız* ‘yalnız’ (Khairullah, 2015, s. 227), TT’de *yalıkız* ‘tek, yalnız’ (Toparlı vd., 2000, s. 36), KE’de *yalguz/yaŋluz* ‘yalnız’ (Eminoğlu, 2011, s. 304-305), RS’de *yalguz* ‘yalnız, tek’ (Güner, 2017, s. 132), CC’de *yalguz/yalgız* ‘yalnız, sadece, tek, hariç olmak üzere’ (Argunşah ve Güner, 2022, s. 531, 731) biçimleri kayıtlıdır. Ayrıca bk. Nadalyayev vd., 1969, s. 229-230.

Clauson, sadece *yalŋus*’u madde başı yaparak sözcüğün sonunda nadir görülen /s/den hareketle alıntı olabileceğini düşünür ancak sonraki dönemlerde kullanılan *yalŋuz/yalguz* biçimlerinden de örnekler verir (1972, s. 930-931). Erdal, *yalŋus* ‘yalnız, tek başına’ < yalıŋ+us; *yalıŋ* ‘yalın’, *us* ‘zeka’ biçiminde birleşik sözcük olarak tahlil eder (1991, s. 338) ancak bu etimoloji önerisine Tekin, DLT’deki -mAs olumsuzluk eki ve Yenisey yazıtlarındaki /s/li yazıma dayandırdığını söyleyerek karşı çıkar ve *yalıŋuz* < yalıŋ+öz etimolojisinin daha inandırıcı olduğunu düşünür (2013b, s. 417-418). Hamilton, *yalŋus/yalaŋus* ‘yalnız, yalnızca’ < yalıŋ/yalaŋ+us/uz (?); *yalıŋ/yalaŋ* ‘yalın, çıplak’ biçiminde ihtiyatla tahlil eder (2020, s. 188). Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1996, s. 26; Gülensoy, 2007, s. 1046-1047; Aydın, 2019, s. 83-84; Ersan, 2022, s. 422-423.

Yenisey yazıtlarında beş yerde *yalŋus,* iki yerde *yalŋuz* biçiminde geçmektedir:

*alp uruŋu totok ben kuyda kunçuyum ėki oglanım a esizim e ya<l>ŋ**us** esizim e* Çaa-Höl IV (E 16)/1

*yalŋu**s**? yorıp? tokuz? tėginig* El-Bajı (E 68)/17

*yalŋu**s**? yüz erig ko/u<...>* El-Bajı (E 68)/20

*elig süg? yalŋ[u**s**]* <...> El-Bajı (E 68)/21

*<...> er atımga? erim e kunç<uy>um a bökmedim esiz e yalŋu**s** ölmiş er yag[ı]? rk* <...> Tugutüp I (E 120)/1

*yalŋu**z** ogl[ı]* <...> El-Bajı (E 68)/7

*esizim yalŋu**z** tört ytm* <...> El-Bajı (E 68)/23

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk runik harfli metinler içinde satır sayılarının azlığı, yinelenen sözcüklerin çokluğu, okuma-anlamlandırma farklılıkları gibi sebeplerle Yenisey yazıtlarının söz varlığıyla ilgili çalışmalar kağanlık yazıtlarının gerisinde kalmıştır. Yenisey bölgesindeki Türk runik harfli metinlerin okuma-anlamlandırma çalışmalarına katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmada müstakil sözcük etimolojileri, etimolojik sözlükler ve eski Türkçe dönemini konu edinen gramerlerden farklı olarak yalnız Yenisey yazıtlarının söz yapımında kullanılan isim türetme ekleri ve bu ekleri alan sözcüklerin etimolojileri bir arada değerlendirilmiş, değerlendirilen veriler Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Fiilden isim yapan ekler ve bu eklerle türetilen sözcükler

FİİLDEN İSİM YAPIMI	
Yapım eki	**Türetilen sözcük(ler)**
-(y)A/I/U	alku, aşnu, egri, ėrte, kata, köni, tegi, tüketi, yakı, yıta/yıtu, yula
-dX	ögürdü, tugdı
-(X)g	açıg, asıg, azıg, bag, bitig/biçig, isig, katıg, keçig, kırıg, kiçig, ölüg, tezig, tıdıg, tirig, ukug, umug, yog, yükŋ
-GA	bilge, kıska, öge, salga, tamka
-(A)gAn	ėçidgen, kıy(a)gan
-(X)glI	bitigli, ukuglı
-gU	közŋü, küdegü, ökŋü, uruŋu
-(X)k	açuk, artuk, aruk, bedük, bulgak, buyruk, egsük, ıdok, kazgak, tilek, yaruk, yok, yük
-(X)l	ınal, köl, til
-(X)m	barım, tegim, yalım, yem
-mAk	tüşürmek
-mIş	kükmiş, tükemiş
-(X)n	egin, kelin, yalıŋ
-(X)nç(X)	erinç, ėzençü, ınançı/ınançu, küzençü, ökünç, ukunç, unç
-(X)p	kop
-(X)r	tüŋür, uyur, yüder
-(X)ş	adaş, arkkış, çawış, tokış, ukuş, uruş, üküş, yumuş
-(X)z	söz, uz, yawız, yutuz, yüz

Tablo 2. İsimden isim yapan ekler ve bu eklerle türetilen sözcükler

İSİMDEN İSİM YAPIMI	
Yapım eki	**Türetilen sözcük(ler)**
+A	üze
+AgU(n)	ėkegü/ėkegi
+(X)ç	ataç, begiç, ėçiç, egeç, kaŋıç
+çA	akça, ança, başça, bayça, begçe, ukuşça, yaşça
+çI	bitigçi, ewçi, kapçı, yagıçı
+çXg	ançıg/ançag
+çXk	gemçig, kapırçak
+DAg	andag
+dAm	erdem/eldem, ögdem
+dAş	kadaş/gadaş/kagadaş, umugdaş
+GI	aşnukı, içreki/içregi, yılkı
+GU	edgü/edkü
+kAn	teŋriken
+lA	birle, körtle
+lXg	adaklıg, altunlıg/altunlig, antlıg, atlıg, azıglıg, baglıg, bedizlig, butlug, erdemlig, erklig, ėlig, inilig(ü), kutlug, küçlüg, külüg, tamkalıg, tuglug, ulug, yakılıg, yarlıg, yemlig, yėrlig, yüzlüg
+lXk	beglik, özlük
+mIş	altmış, yetmiş
+(X)n[1]	bodun, eren, oglan/ogulan
+(X)n[2]	üçün
+(X)nç	ėkinç, onunç, sekizinç, yėtinç
+(X)ŋ	kaŋ
+rX	berü, içre, üzre
+rAk	begrek, bodrak
+sXk	taŋsuk
+sXz	antsız, buŋsuz/buŋusuz, kaŋsız, ögsüz
+şIn	kögşin
+(X)Z	ėkiz, yalŋus/yalŋuz

Tablo 1 ve 2'de dizinlenmiş verilerden hareketle ulaşılan sonuçlar şöyledir:

i. İki ana bölümde değerlendirilen verilerden *Fiilden İsim Yapımı* başlığı altında doksan dört sözcük ve on sekiz ek, *İsimden İsim Yapımı* başlığı altında seksen üç sözcük ve yirmi yedi ek olmak üzere toplamda yüz yetmiş yedi sözcük ve otuz beş ek tespit edilmiştir. İsimden isim yapımında kullanılan türetim ekleri daha çeşitli olmasına karşın fiilden isim yapımı yoluyla türemiş sözcük sayısı daha fazladır.

ii. İsimden isim yapan birden fazla *+(X)n* biçimi tespit edilmiştir: Bu biçimler aslında işletme ekiyken sonradan türetme görevi üstlenen çokluk ve vasıta ekleridir.

iii. *-mAk, -(X)p, +A, +AgU(n), +çXg, +GU, +kAn, +(X)n*^{2}*, +(X)ŋ, +sXk, +şIn* biçimleri yalnız birer madde başında tespit edilen biçimlerdir ancak Yenisey yazıtlarındaki satır sayılarının azlığı düşünüldüğünde bu biçimlerin seyrek kullanıldığını yalnız eldeki metinlere göre söylemek mümkündür.

iv. Fiilden isim yapan *-(X)g* biçimi on sekiz, isimden isim yapan *+lXg* biçimi yirmi üç madde başında tespit edilen en işlek isim yapım ekleridir.

v. Yenisey yazıtlarında tespit edilen ekler oldukları gibi veya çeşitli ses değişiklikleriyle Türkiye Türkçesine kadar ulaşmıştır. *-(X)g* biçiminin sonundaki /g/ sesi eriyerek kendinden önceki ünlü, ekin görevini üstlenmiştir. *-(A)gAn* biçiminin hem /g/ sesi olmadan *-An* hem de *-GAn* ikili kullanımı görülür. *-glI* biçimi *-llI, +lXg* biçimi *+lX* olarak yaşamaktadır. *+(X)ŋ* biçimi ağızlarda görülmekle birlikte yazı dilinde *+(X)n* biçimiyle kullanılmaktadır.

vi. Eklerden üçünün *ok* pekiştirecinin; birinin *ara* edatı ve *ok* pekiştirecinin; birinin *ile* edatının; birinin *eş*, birinin *iş* isimlerinin, birinin *il-* fiilinin dil bilgiselleşmesiyle oluştuğu tespit edilmiştir: *+çXk < +çX+ok, +dAg < +dA+ok, -mAk < -mA+ok; +rAk < ara+ok; +lA < ile; -dAş< -dA+eş, -mIş < -m+iş; +lXg < il-(X)g.*

vii. Eklerden on beşinin ek kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik ek olduğu tespit edilmiştir: *+çA < +ç+A, +çI < -ç+I, +çXg <+sXg < +sX-g, +dAm < +DA-m, -GA < -(X)G+A, -(A)gAn < -(A)-gA+n < -(A)-g+A+n, -(X)glI < -(X)g+lI(g), -gU < -(X)g+U, +AgU(n) < +A-gU+(n) < +A-g+U+(n), +lXk < +lX-k, -(X)nç(X) < -(X)n-ç(X), +(X)nç < +(X)m+ç < +(X)n+ç, +sXk < +sX-k, +sXz < +sX-z, +şIn < +çIl/n < +çI+l/n*

viii. Eklerden ikisi aslen zarf-fiil ekiyken kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenmiştir: *-(y)A/I/U, -(X)p*

ix. *-(A)gAn* aslen sıfat-fiil ekiyken kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenmiştir. *-dX, -mIş, -(X)r* aslen zaman ekiyken önce sıfat-fiil eki, sonrasında kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenmiştir. Ayrıca *-dX* ekinin Eski Türkçe döneminde yuvarlak ünlülü biçiminin kullanımının yaygın olmamasına rağmen Yenisey yazıtlarındaki *-dü* biçimiyle kullanımı da diyalektoloji verisi olarak değerlendirilmelidir.

x. +GI aitlik ekiyken kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenmiştir.

xi. *+A* aslen yönelme-bulunma durumu, *+rX* aslen yön gösterme ekiyken kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenmiştir.

xii. On dört madde başının birden faklı biçimi tespit edilmiştir: *altunlıg/altunlig, ançıg/ançag, bitig/biçig, buŋsuz/buŋusuz, edgü/edkü, erdem/eldem, ėkegü/ėkegi, ınançı/ınançu, içreki/içregi, kadaş/gadaş/kagadaş, kıy(a)gan, oglan/ogulan, yıta/yıtu, yalŋus/yalŋuz*. Bu madde başlarındaki çeşitliliğinin en temel sebebi Yenisey yazıtlarındaki diyalektolojik zenginlik olmakla birlikte ligatürlerin aşınması veya yazıcı hatasından ötürü okuma-anlamlandırma çalışmalarındaki ihtiyatlı yaklaşımlardır. Ayrıca *bitig* sözcüğünün hem özgün biçiminin hem de Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey bölgesindeki yazıtlarda tek yerde tespit edilen *biçig* kullanımının /t/ > /ç/ gelişmesi ihtimaliyle birlikte Moğ.dan geri ödünçlemeyle alınarak kullanılması da bölgedeki diyalekti kullananların etkileşim içinde olduklarını göstermektedir.

xiii. Yetmiş dört madde başı Türk runik harfli metinlerden yalnız Yenisey bölgesi yazıtlarında tespit edilmiştir: *açıg, açuk, adaklıg, adaş, akça, altunlıg/altunlig, ançag/ançıg, antlıg, antsız, arkkış, aruk, baglıg, başça, bayça, bedizlig, begçe, begrek, bitigçi, bodrak, butlug, ėçiç, egsük, ėkinç, ėkiz, ėlçi, erdemlig, ewçi, gemçig, kadaş/gadaş/kagadaş, kaŋıç, kaŋsız, kapçı, kapırçak, kazgak, keçig, kelin, kırıg, kögşin, körtle, közünü, küdegü, kükmiş, küzençü, ögdem, ökünç, ökünü, salga, tamka, tamkalıg, taŋsuk, tegim, tezig, tıdıg, tilek, tokış, tünür, ukug, ukuglı, ukunç, ukuşça, umugdaş, uyur, üzre, yakılıg, yalŋus/yalŋuz, yaşça, yemlig, yėrlig, yıta/yıtu, yumuş, yüder, yük, yüküŋ*. Bu durum, Yenisey bölgesindeki yazıtların Türk runik harfli metinler içindeki diyalektolojik farklılığını belgelemektedir.

xiv. *Erdem* sözcüğünün tespit edildiği altmış sekiz yerin otuz üçünde *er erdem* biçiminde kullanılmış olması sözcüğün birincil anlamının erkeklikle/askerlikle ilgili oluşunu pekiştirmiştir.

xv. İsim yapımında türetim eklerine odaklanılan bu çalışmada birleştirme ve ödünçleme metotları dışarıda bırakıldığı için yazıtların söz varlığının bu yöntemlerle de incelenmesi gerekmektedir.

xvi. Sözcüklerin tarihî Türkçedeki biçimlerinin ve anlamlarının izinin sürülmesiyle etimolojik olarak incelenen çalışmaya yaşayan Türk lehçeleri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Yenisey bölgesindeki Türk runik harfli metinlerin söz varlığıyla ilgili yapılacak

çalışmalarda bu yöntemlerin de kullanılmasının dönemin söz varlığı çalışmalarına sağlayacağı katkı kuşkusuzdur.

xvii. Aydın 2019'u temel alan ancak ihtilaflı görülen bazı madde başlarında farklı naşirlerin notlarına da değinilen bu çalışmada Yenisey yazıtları ile ilgili yapılmış bütün okuma-anlamlandırma önerilerinin bir araya getirilmesiyle yapılacak olan bir söz yapımı çalışmasının daha farklı sonuçlara götürebileceği anlaşılmıştır.

xviii. Sonuç olarak bu çalışmayla toplu bir sözlüğü henüz olmayan Türk runik harfli metinlere Yenisey bölgesindekindeki yazıtların türemiş isim söz varlığı özelinde katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Ağca, F. (2015). Eski Uygurca iştikaklı ikilemeler üzerine. B. Gül (ed.). *Alkış Bitigi Kemal Eraslan armağanı* (s. 17-30) içinde. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Aldemir, Ü. (2020). *Yabancılara Türkçe öğretiminde kaynak eserler (Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk örneği)* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Alemdar, E. (2021). Türklerde "üst" kavramı ve Eski Türkçede *(y)ü- fiili. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 18*(3), 359-388. http://doi.org/10.1501/mtad.18.2021.3.20

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III-indeks.* K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce (haz.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Arat, R. R. (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki-Atebetü'l-Hakayık* (2. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2024). *Codex Cumanicus* (2. baskı; gözden geçirilmiş). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Argunşah, M. (2016). Kıpçak Türkçesi. M. Argunşah, G. S. Yüksekkaya. *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça dersleri* (4. baskı, s. 265-405) içinde. Kesit Yayınları.

Argunşah, M. (2021). *Çağatay Türkçesi* (7. baskı). Kesit Yayınları.

Argunşah, M. ve Yüksekkaya G. S. (2016). *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça dersleri* (4. baskı). Kesit Yayınları.

Arıkoğlu, E. (2004). Türkçenin -rAk ve -ArAk ekleri hakkında. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* (s. 187-192) içinde. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aşcı, M. (2019). *Harezm Türkçesinde söz yapımı* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Aydın, E. (2008). Eski Türklerde meslek adları (Eski Türk yazıtlarına göre). *Journal of Turkish Linguistics 2*(1), 49-66.

Aydın, E. (2011). Yenisey yazıtlarında geçen ünvanlar ve ünvan niteleyicileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 59*(2), 5-26.

Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl tarihlendirilebilir? *Turkish Studies 7*(2)*,* 161-168. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3351

Aydın, E. (2013a). Yenisey yazıtları*.* E. Aydın, R. Alimov, F. Yıldırım. *Yenisey-Kırgızistan yazıtları ve Irk Bitig.* (s. 15-277) içinde. BilgeSu Yayıncılık.

Aydın, E. (2013b). Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi 14*(26), 37-49.

Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları.* Bilge Kültür Sanat.

Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları: Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Köli Çor.* Bilge Kültür Sanat.

Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları.* Bilge Kültür Sanat.

Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri: Yenisey yazıtları.* Kronik Kitap.

Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde gündelik hayat*. Kronik Kitap.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri* (2. baskı)*.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Besli, E. (2010). *Eski ve orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Bilgen, İ. (1989). *Divanu Lugati't-Türk'te söz yapımı* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, S. G. (1962). *Turkish and Mongolian studies*. Royal Asiatic Sociaty of Great Britain and Ireland.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish.* Clarendon Press.

Constantin, G. I. (1985). Yenisey Eski Kırgız yazıtlarının ilk zikri: Çin'e giden Romen seyyahı Nicolaie Milesco (Spathary)'nin günlüğü-1675. G. Karaağaç (çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 33*, 1-7.

Delice, H. İ. (2000, Aralık). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 24*, 221-235.

Demirci, Ü. Ö. (2012). Id- fiilinin yapısı üzerine. *Turkish Studies 7*(4), 1421-1431. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3858

Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi (Osmanlı Türkçesi): Modern Türk dil bilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği.* A. U. Elöve (Fra.dan çev. [1941]), A. Benzer (Günümüz T.si). Kabalcı Yayınları.

Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, A. T. (2021). İsimden isim yapan +sAk eki ile fiilden isim yapan -sAk ekinin yapı ve anlam bakımından değerlendirmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (45), 1-20. https://doi.org/10.21497/sefad.943850

Eckmann, J. (1953). Türkçede rak, rek ekine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1*, 49-52.

Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. G. Karaağaç (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk dili* (4. baskı). Grafiker Yayınları.

Eminoğlu, E. (2011). *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbu'l-Ef'âl: Kıpçakça satır arası sözlük.* Akçağ Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2008). La enklitiği ve Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi. *Dil Araştırmaları 2*(2), 35-56.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk: giriş, metin, çeviri, notlar, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2022). *Türk dilinde çekirdek ekler.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II: A functional approach to the lexicon.* Otto Harrassowitz Verlag.

Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill Publishing.

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2006). *Türk dil bilgisi.* Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ersan, R. (2022). *Türkiye Türkçesinde kökteş kelimeler üzerine bir dil incelemesi* [Doktora tezi, Muğla Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. M. Akalın (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Genç, G. (2005). *Eski Anadolu Türkçesinde isimden isim, fiilden isim yapma ekleri ve fonksiyonları* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Gezer, H. (2023). Kutadgu Bilig'de geçen adaş- fiili üzerine. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi 3*(1), 21-31. https://doi.org/10.54281/kundergisi.27

Gözel, A. (2023). *Altun Yaruk'ta söz yapımı* [Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner, G. (2013). Yarlıg "buyruk, emir, ferman" ve yarlıka- "(tanrı) buyurmak; lütfetmek" kelimelerinin kökeni üzerine yeni görüşler. *Turkish Studies 8*(1), 1553-1560. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4337

Güner, G. (2017). *Resûlî sözlüğünün Türkçe söz varlığı*. Kesit Yayınları.

Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi grameri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gürbüz, E. (2021). Türkçede /-^{o}nç+/ eki ve işlevleri üzerine. Ü. Hunutlu, G. Yılmaz Çal, S. Ekşioğlu, E. Gürbüz (ed.). *Yunus Emre ve Mehmet Akif armağanı, Türk Dili araştırmaları-I* (s. 269-300) içinde. Akçağ Yayınları.

Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezm Türkçesi ve grameri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi: Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens masalının Uygurcası.* E. Korkut, İ. Birkan (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hazar, M. (2003). Türk lehçelerindeki sözcüklerle kaynaşmış bir çokluk eki "+(I)z" üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (15), 131-141.

İnan, A. (1951). Güvey. *Türkiyat Mecmuası 9*, 139-144

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi* (2. baskı). Akçağ Yayınları.

Karaağaç, G. (2024). *Türkçenin kökteşler sözlüğü 1 (a-d), 2 (e-r), 3 (s-z).* Akçağ Yayınları.

Karagözlü, S. (2018). *İbnü Mühenna lügatı: Türkçe kısmı.* Kesit Yayınları.

Karahan, A. (2023). Eski Türkçe 'erinç' üzerine. *Journal of Turkish Studies (Festschrift for Prof. Röhrborn) Special Edition II December 2023,* 141-154.

Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaoğlu, S. (2022). *Eski Anadolu Türkçesinde 14. YY türetim ekleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaup, W. B. (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji mektupları 1925-1934*. Ş. Tekin (çev.). Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kaymaz, Z. (2004). Yenisey yazıtlarındaki bir kelime üzerine. *Zeynep Korkmaz armağanı* (s. 249-252) içinde. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kekevi, İ. (2022). *Türk Runik harfli metinlerde söz yapımı* [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Keskin, E. G. (2020). *Türkçede birleşik ekler*. Kesit Yayınları.

Khairullah, H. L. (2015). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luġati't-Türkiyye*: *çeviri, fiil incelemesi* [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Korkmaz, Z. (1958). Türk dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 6*, 41-68.

Korkmaz, Z. (1961). uçun ~ üçün ~ için vb. çekim edatlarının yapısı üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 9*, 31-35.

Korkmaz, Z. (1988). Türkçe ile Moğolca arasında ortaklaşan unsurlar ve Moğolcanın Türk dili araştırmalarındaki yeri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 36*, 43-52.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: şekil bilgisi* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kormuşin, İ. V. (2001). Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisindeki Göktürk anıtlarının bazı özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 48*, 257-261.

Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey eski Türk mezar yazıtları: metinler ve incelemeler*. R. Alimov (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Li, Y. S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları.* Simurg Yayıncılık.

Li, Y. S. (2004). *Türk dillerinde son takılar*. Kebikeç Yayınları.

Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı.* İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Mantıoğlu, İ. (2025a). E 41 kısaltmalı Yenisey yazıtı Hemçik-Çırgakı'nın okuma ve anlamlandırma farklılıklarına göre söz varlığı denemesi. *Journal of Old Turkic Studies*, *9*(2), 319-391. https://doi.org/10.35236/jots.1706976

Mantıoğlu, İ. (2025b). Türk Runik Harfli Metinlerde Renklerin Kullanımı. *Dil Araştırmaları*, *19*(37), 257-278. https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1597023

Mozioğlu, E. (2015). *Runik harfli Dağlık Altay Bölgesi yazıtları* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Nadalyayev, V. M., Nasilov D. M., Tenişev, E. R., Şçerbak A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Akademiya Nauka SSSR.

Nalbant, M. V. (2008). *Divanü Lugati't-Türk grameri-I: isim*. Bilgeoğuz Yayınları.

Okta, G. (2022). *Göktürkçeden günümüze köken, biçim ve işlevleriyle Türkiye Türkçesi yapım ekleri.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Ölmez, M. (1997). Eski Türk yazıtlarında yabancı ögeler II. *Türk Dilleri Araştırmaları* (7), 175-186.

Öner, M. (2006). Yarlık sözü hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 52*(2), 117-122.

Özçamkan Ayaz, G. (2023). *Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb: Paris ve Yozgat nüshaları: giriş, metin, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, F. (2013). Yıldırım, yıldız, alev, alaz / yalaz, ışın ve ışık kelimeleri nereden geliyor? *Bilig* (27), 157-178.

Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei.* Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Şemen, S. (2015). E-4 (Ottuk-Daş) yazıtı üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (51), 137-146.

Sertkaya, O. F. (2005). Yenisey yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 üzerine etimolojik açıklamalar ile düzeltmeler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (39), 209-228.

Sertkaya, O. F. (2017). Yenisey yazıtlarından E-10'da KẄRTL, E-52'de ise KẄRTLA şeklinde geçen kelimeyi 'Kür(ü)t(ü)l' mü yoksa 'Körtle' mi okumalıyız? *Journal of Old Turkic Studies 1*(1), 113-127.

Şen, S. (2024). Eski Türkçe "yala", Çağdaş Türkçe "yalan" sözcükleri üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (77), 177-198. https://doi.org/10.32925/tday.2024.116

Şenyüz, F. (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçakçada ekleme yoluyla isim yapımı* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Şimşek, Y. (2014). Yenisey yazıtlarında ekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 3*(1), 29-67.

Şirin User, H. (2006). Türkçede para ve para birimi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 52*(1), 128-151.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı* (2. baskı; gözden geçirilmiş). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (1976). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı* (s. 142-192) içinde. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin, T. (1995). Elegest (Körtle Han) Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları* (5), 19-32.

Tekin, T. (2000). İkinci Bay-Bulun (= E 49) Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları* (10), 81-90.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri* (2. baskı). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.

Tekin, T. (2013a). *Makaleler I: Altayistik.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2013b). *Makaleler II: Tarihî Türk yazı dilleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokay, Y. (2011). *Bengü taşların söz varlığı ile Anadolu ağızlarının söz varlığının karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Tokay, Y. (2017). Yenisey yazıtlarında geçen er erdem ifadesi üzerine. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu II* (s. 403-407) içinde. Ömer Halisdemir Üniversitesi.

Tokyürek, H. (2019). Runik Türk yazıtlarında yükselme riti: yog kelimesi üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*, *1*(2), 197-210.

Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık. N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye: Türk Dilinde Parlak İnci*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Topçu, E. (2024). *Abhidharmakośabhāṣya-Ṭīkā Tattvārtha'da söz yapımı* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Uçar, E. (2018). Köl Tégin (G 6) ve Bilge Kagan (K 4-5) yazıtlarındaki bişükiŋe tegi kıdmaz ermiş cümlesi üzerine. *Türkoloji* (92), 4-44.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*: *Altuigurisch-Deutsch-Türkisch* (Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe). Akademie der Wissenschaften.

Yıldırım, A. (2019). *Yenisey yazıtları grameri* [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, O. (2021). Şekil bilgisi. O. Yıldız, A. O. Yalkın. *Tarihî Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı eski Anadolu Türkçesi* (s. 86-215) içinde. Akçağ Yayınları.

Yüce, N. (1988). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin ʿOmar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamaḫşari, el-Ḫvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb*: *Ḫvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası; giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüksekkaya, G. S. (2016). Harezm Türkçesi. M. Argunşah, G. S. Yüksekkaya. *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça dersleri* (s. 161-262) içinde. Kesit Yayınları.

Yüksekkaya, G. S. (2021). Kazanılan eşin adlandırılması: yutuz. G. S. Yüksekkaya, D. Arslan (ed.). *Kadın* (s. 41-54) içinde. Kesit Yayınları.

Zengin, A. (2021). "Üzeri" kelimesi hakkında bazı dikkatler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (23), 274-281. https://doi.org/10.29000/rumelide.948360